

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

№ 4(30)/2024

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

4(30), 2024

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2024**

**ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ
АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2024/№ 4(30)**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»

ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.

УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
26 ГРУДНЯ 2024 РОКУ, №20.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО **КАТЕГОРІЇ «Б»** ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З
ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргарєєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Россіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробачення»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний за випуск: кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник **Голубов А. Є.**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penitī asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,

тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

BULLETIN

OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

4(30), 2024

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2024**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2024/№ 4(30)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 ПП DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON DECEMBER 26, 2024, N20

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andrieev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Vice-President for Research and Education of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chenstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Responsible for release: Candidate of legal sciences, Senior researcher **A. Holubov**.

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociaції Ukraïni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit. i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail:

visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.01

УДК 340

*Кожухар О. В.,
кандидат юридичних наук, головний
спеціаліст відділу редагування
документів Правового департаменту
Національної поліції України
ORCID:0000-0002-2234-781X*

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ

У статті висвітлюється питання впливу глобалізаційних процесів на правові системи сучасного світу та їх розвиток. Проаналізовано взаємозв'язок глобалізації та гармонізації національних правових систем, що є важливим чинником розвитку демократичних держав. Звернута увага, що глобалізація є одним із найвпливовіших чинників розвитку сучасної цивілізації, що охоплює всі сфери життя. Відзначається, що значний вплив глобалізація має на правову сферу. Вона сприяє зближенню різних правових систем, уніфікації норм та принципів права, посиленню міждержавної співпраці у сфері захисту прав людини. Це виражається у гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, що особливо актуально для України в контексті її прагнення до євроінтеграції. Вказується, що глобалізація впливає на всі частини правової системи, включаючи правові норми, принципи, правосвідомість і правову культуру. Одним із ключових аспектів є взаємопроникнення правових традицій різних країн, що може як сприяти модернізації правової системи, так і створювати загрози для національної правової самобутності. Попри це, глобалізація сприяє модернізації правових інститутів та стимулює розвиток універсальних правових механізмів, що забезпечують ефективне правове регулювання в умовах взаємозалежного світу. Зроблено висновок, що глобалізація є визначальним чинником еволюції правових систем, сприяючи їхній інтеграції, уніфікації та трансформації. Вона змінює сутність права як на національному, так і на глобальному рівні, вимагаючи від держав адаптації їхніх правових систем до нових реалій світового правового простору.

Ключові слова: правові системи, глобалізація, гармонізація права, правова держава, верховенство права, адміністративне право, належне врядування, універсалізація права, правове регулювання, права людини.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна, яку розпочала РФ проти України, не тільки завдала невинуватної шкоди українському

суспільству та державі. Цей акт збройної агресії поставив під сумнів усю систему глобальної безпеки та стабільних економічних зв'язків, яка була побудована після Другої світової війни. Зазнала певного руйнування система принципів міжнародного права, а регіональні правові системи захисту прав людини виявилися неефективними. Ці події та їх наслідки, зважаючи на значення цієї війни для України, Європи та світової спільноти, актуалізували необхідність дослідження проблематики впливу глобалізаційних процесів на правові системи сучасного світу. Інтерес до глобалізації, відмічає Т. П. Чубко, у різних галузях знання був завжди, у тому числі й у сфері права, адже розуміння вказаного процесу є особливо важливим для України, оскільки вона перебуває в процесі входження до глобалізаційного простору [1, с. 396].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам впливу глобалізації на розвиток суспільства, держави та права у юридичній науці присвячено праці таких науковців, як В. Погорілко, В. Костицький, А. Барсуков, І. Яковюк, Л. Удовика, О. Радишевська, О. Рогова, Т. Чубко, Б. Кормич, М. Хаустова та ін. Результатом досліджень стало опрацювання концептуальних положень щодо співвідношення та взаємного впливу міжнародного та національного права, взаємодії національних правових систем, засад формування глобального правопорядку, форм та механізмів гармонізації вітчизняного законодавства до світових та регіональних стандартів тощо.

Постановка завдання. Мета статті – встановити та висвітлити характерні особливості впливу про-

цесів глобалізації на розвиток правових систем сучасного світу, у тому числі і на правову систему України.

Виклад основного матеріалу.

Щодо поняття, «глобалізація», то у 1983 році Теодор Левітт (англ. *Theodore Levitt*), професор Гарвардської школи бізнесу, опублікував статтю «Глобалізація ринків», тому сучасну популярність і широкий вжиток терміна часто приписують йому [2]. Слід сказати, що глобалізація (англ. *globalization*) – процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації, а у ширшому розумінні – перетворення певного явища на планетарне, таке, що стосується всієї Землі [2]. Цього процесу не можна уникнути, адже він носить незалежний від волі особи, суспільства характер, а у процесі глобалізації беруть участь усі держави.

З приводу сутнісних ознак цього явища вені відмічають, що глобалізація сприймається як один із найбільш впливових та значущих чинників розвитку людської цивілізації, в межах якої взаємодіють різноспрямовані тенденції, у тому числі – відбуваються системні зрушення у правових системах суверенних держав [3, с. 101]. Глобалізація розглядається як об'єктивний процес, породжений інтернаціоналізацією життя країн і народів. Вона зумовлює такий рівень єдності людства, за якого, з одного боку, існування й успішний розвиток кожної країни, народу перебуває в залежності від стану та трансформації світу в цілому, а з іншого – успіх у розв'язанні проблем людства залежить від ситуації в кожній країні, узгодженості дій усіх країн і народів світу [2].

В інших наукових джерелах глобалізація інтерпретується як складний, багатоаспектний, багаторівневий, об'єктивний системний процес, що торкається всіх сторін життя соціуму і його членів, держави, світового співтовариства та їх інститутів і має своїх прихильників (які здатні виступати суб'єктами чи провідниками глобалізації) та критиків (антиглобалістів) [4; 5, с. 464]. Деякі науковці визначають глобалізацію як системну, багатоаспектну та багаторівневу інтеграцію державно-правових, фінансово-економічних і суспільно-політичних інститутів, ідей, принципів, зв'язків, морально-політичних та інших цінностей, різноманітних відносин, що існують у сучасному світі [4], інші під глобалізацією розуміють складний, багатогранний комплекс різних процесів, включаючи інтенсифікацію міждержавних економічних, політичних, соціальних і культурних зв'язків, трансформацію світової економіки та формування глобальних ринків, широке поширення західної системи ринків, ліберально-демократичних цінностей та одночасне їх несприйняття [4]. Отже, попри на широке використання поняття «глобалізація», єдиного його визначення науковцями не вироблено, адже вчені з різних галузей знань вкладають у нього певним чином відмінні значення.

З приводу розуміння цього поняття стосовно сфери права, то погодимося з Д.А. Сторожук, що глобалізацію вчені зараховують до процесу, що охоплює всі держави в напрямі наближення різних правових систем, їх взаємодії та взаємопроникнення. На фоні цього поняття категорія «правове життя» стосується не

окремого суспільства, взятого в межах конкретної держави, а всієї сукупності правових систем світу [6, с. 232]. Саме тому слушно підкреслюється, що глобалізація виражається також у взаємопроникненні, взаємовпливі культур, цивілізацій, у посиленні стандартизації способу життя, свідомості й поведінки людей [7, с. 5]. Тобто глобалізація стосується по суті встановлення єдиних засад, способів та підходів до правового регулювання суспільних відносин та поведінки їх учасників, але в межах різних правових систем. Глобалізація, як зауважує М. Г. Хаустова, остаточно трансформувє увесь правовий світ, відбувається сутнісна зміна (еволюція) суспільних відносин, що докорінно змінює форми управління соціальними відносинами, змінює світовий порядок [8, с. 29].

І в умовах глобалізаційних процесів основна мета діяльності як окремих держав, так і міжнародного співтовариства в цілому полягає в максимальному використанні переваг процесів глобалізації та її позитивних наслідків, але при цьому мінімізуючи її негативні наслідки. Водночас досить істотним є те, що глобалізація – це процес, який сприяє розширенню можливостей самореалізації людини й держави, котрі мають знайти адекватне відображення у правовій системі насамперед правах та свободах людини і громадянина [4]. Так, відзначимо позицію В.В. Собкова, який констатує, що глобалізація є історичним процесом, який розвивається протягом століть і ще досі не завершився, а яскравим її прикладом є об'єднання європейських держав та створення впливових міждержавних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, Євро-

пейський Союз, Рада Європи [9, с. 84]. Саме ці міжнародні організації є провідними міжнародними центрами об'єднання зусиль світового співтовариства у справі визнання, гарантування та захисту прав та свобод людини і громадянина.

Як відомо, у 1995 році Україна набула членства у Раді Європи, а до подальших кроків нашої країни на шляху її розбудови як демократичної, соціальної та правової держави, то вона планує здобути статус члена Європейського Союзу. Погодимося з думкою, що важливим кроком у цьому напрямку слід вважати правову інтеграцію України до ЄС, умовою якої є адаптація законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини [9, с. 84]. Слушно зауважує Л. А. Луць, що така адаптація передбачає зближення із сучасною європейською системою права; вона передбачає реформування правової системи України, поступово приведення її у відповідність до європейських стандартів [10, с. 220]. Тобто наслідком розвитку процесів глобалізації та євроінтеграції є реформування окремих правових інститутів, адаптація її законодавства, все це – зміни у її правовій системі.

Стосовно поняття «правова система», то досить поширеним, як вказує М. Г. Хаустова, є запропоноване в науковій літературі наступне її визначення як сукупність внутрішньо узгоджених, взаємозалежних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава нормативно-організуюче впливає на суспільні відносини (закріплення, регулювання, охорона, захист) [11, с. 18]. Тож, з одного боку, правова система упорядковує суспільні про-

цеси, а з іншого – формується і розвивається під впливом цих процесів.

Важливу роль в упорядковуванні та забезпеченні управління глобалізаційними процесами в правовій системі відіграє її нормативний компонент, зокрема сукупність правових норм і принципів, об'єднаних в інститути і галузі права, а також сукупність їх джерел (форм), насамперед це система нормативно-правових актів. Законодавство відіграє важливу роль у правовій системі, забезпечуючи узгоджену взаємодію всіх її компонентів – правосвідомості і правової культури, правотворчості і реалізації права, правових відносин і суб'єктів права тощо [12, с. 49]. Отже, найбільш важливим етапом процесу глобалізації висапає зміна нормативної компоненти, гармонізація та уніфікація законодавства до світових або регіональних вимог і стандартів у правовій сфері. Зокрема вказується, що правова глобалізація передбачає формування наднаціональної системи правового регулювання суспільного життя, що на практиці це означає передусім адаптацію національного законодавства до узгоджених міжнародних правових норм і правил, надання пріоритету міжнародного законодавства над національним, формується універсальне (загальне) міжнародне та регіональне право [9, с. 84]. Але зазначимо, що законодавством як важливою, але частина правової системи, вплив глобалізації на правову сферу держави не обмежується.

Автор вже звертала увагу на те, що розвиток цивілізації – це зміна різних періодів процесів та етапів, які зумовлені історичним розвитком людства, і відповідних цим процесам

правових норм, форм і процедур їх юридичного вираження, упорядкування й закріплення. Серйозний вплив здійснюють глобалізаційні процеси у межах національних правових систем і на таку важливу сферу суспільного життя, як правосвідомість і правова культура. Функціонування правової системи залежить від соціальних чинників, що відображають духовну сферу суспільного життя: релігії, традицій, культури, а також від чинників, що формують матеріальну сферу життя, інтересів і потреб різних складових соціальної структури суспільства (класів, прошарків і груп населення, індивідів) [12, с. 49-50]. Отже, зазначимо, що процеси глобалізації торкаються змісту, а часом і форми усієї правової системи, усіх її складових.

Правова система являє собою багатовимірне явище, а її склад утворюють як її невіддільні елементи низка явищ. Ці явища об'єктивної дійсності відображають конкретну правову реальність кожного державно-організованого суспільства. І вплив глобалізаційних процесів на правові системи тих чи інших держав є неоднозначним: з одного боку, такі процеси сприяють модернізації та зміцненню окремих елементів правової системи (імплементация окремих позитивних правових практик та механізмів), з іншого – можуть створювати загрози для самобутності національних правових традицій, зокрема правової культури (поглинання національної правової системи регіональними або міжнародними). У той час варто зазначити, що право як результат соціального й історичного розвитку суспільства та держави формується як нормативне

відображення політичних, економічних, ідеологічних, моральних, культурних та релігійних особливостей їх існування. Оскільки правові системи розвиваються в межах різних цивілізаційних моделей, вони акумулюють у собі фундаментальні особливості тих суспільств, у яких вони функціонують та держав, які організовують те чи інше суспільство.

Тому можна підтвердити, що глобалізація є одним з факторів впливу та змін правової системи. Так, Д. Г. Манько, відмічаючи, що правовий розвиток, в умовах сучасних глобалізаційних процесів, стимулює формування комплексних, інтегративних, міжгалузевих, універсальних правових інструментів, підтримує О. А. Гавінську, що більшість процесів, що відбуваються у світі, в найкоротший термін стають транснаціональними, загальними, надетнічними, глобальними. Глобалізація перетворилася в найпотужнішу економічну, технологічну, правову, політичну, інформаційно-культурну реальію, що принципово змінює міжнаціональні, міжконфесійні, міжкультурні зв'язки, по-новому організовує життєвий світ людства і кожної людини зокрема [13, с. 8-10]. Тож знову відмітимо, що глобалізація впливає на всі елементи правової системи та спричиняє її зміну на усіх рівнях, а саме на рівні особистості, суспільства та держави.

У науковій літературі відмічається, що процес впливу глобалізації на правову систему в найбільш широкому загальнотеоретичному й методологічному плані відрізняється різнобічністю та системністю. Під впливом глобалізації відбуваються суттєві зміни у правовій системі та всіх її підсистемах, вони торкаються

більшою чи меншою мірою всіх її елементів (статичних і динамічних), ускладнюються та загострюються внутрішні суперечності правової системи, які виступають джерелом її розвитку, і зовнішні, що ускладнюють її функціонування. Зокрема змінюється сутність права не тільки на національному, а й на наддержавному, глобальному рівні, а також його зміст, цілі, завдання, призначення і джерела (форми) права. Вплив глобалізації на правову систему постає як об'єктивний, незворотній процес стрімкого й нерівномірного посилення взаємодії і взаємозалежності структурних елементів правової системи між собою [4; 5, с. 469; 14, с. 13-14].

Такі наслідки впливу глобалізації на правову систему обумовлює необхідність здійснення процесу уніфікації між об'єктами у цій сфері (міжнародне і національне право). Тому процес зближення національних правових систем у сучасних умовах передбачає розробку загальної державної політики правового розвитку; здійснення певних заходів щодо подолання правових відмінностей; вживання заходів з вироблення загальних спільних юридичних правил. У свою чергу кожна з цих дій передбачає низку більш конкретних і послідовних дій, пов'язаних між собою [4]. У юридичній літературі щодо цього наголошується, що глобалізація суттєво впливає «на трансформацію, зміну й модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, макрорегіональному і внутрішньодержавному рівнях, стимулює, прискорює й поновлює процеси універсалізації в галузі права» [14, с. 3].

Ураховуючи наведене, погодимося з Т.П. Чубко, що зміни, які спричинила глобалізація, підштовхують до пошуку механізмів, які б урегулювали відносини, що виникають. Завдяки цьому, розширюються межі правового простору. Кінець ХХ і початок ХХІ ст.ст. характеризується такими тенденціями в праворозумінні: з одного боку, стали актуальною проблематика природного права і затвердження міжнародних стандартів в області прав людини. З іншого спостерігається посилені увага до регіональних і національних особливостей правової спадщини, які грають роль в утворенні різних регіональних державних об'єднань як суб'єктів формуючого багатоплярного світу. Сьогодні право виступає як найважливіший елемент глобалізації, її правовий фундамент [15, с. 403]. І як вже зазначено, в умовах глобалізації при розв'язанні цих питань дедалі актуальнішим у контексті посилення міжнародного співробітництва постає питання захисту прав людини.

Однак цим завданням реагування національних правових систем на вплив процесу глобалізації у правовій сфері не обмежується. Так, М.М. Пендюра, О.Я. Лапка, узагальнюючи позиції науковців в межах дослідження питання правової глобалізації, відмічають, що основними напрямками впливу глобалізації на розвиток права є: 1) ускладнення структури світового правового поля, яка включає правові системи різних рівнів; 2) посилення взаємозалежності та взаємозв'язку національних правових систем; 3) зміна головного підходу до розвитку права; 4) зміна змістових параметрів концепції прав людини, ускладнення її реалізації;

5) інтернаціоналізація права як процес поглиблення взаємного впливу різних правових систем; 6) правова конвергенція як взаємне збагачення права в різних ареалах [16, с. 301]. Вважаємо ці висновки обґрунтованими та такими, що заслуговують на увагу та врахування при визначенні та реалізації Україною її державної політики у правовій сфері, беручи до уваги незупинний поступ нашої країни на шляху до вступу до Європейського Союзу та інтеграції у глобалізаційний політичний та економічний простір.

Висновки. Глобалізація є складним процесом, що охоплює економічні, політичні, соціальні, правові та культурні аспекти розвитку особи, суспільства та держави. Глобалізація є визначальним чинником еволюції правових систем, сприяючи їхній інтеграції, уніфікації та трансформації. Вона змінює сутність права як на національному, так і на глобальному рівні, вимагаючи від держав адаптації їхніх правових систем до нових реалій світового правового простору.

Через вплив глобалізації в державно-правовій сфері в правовій системі одночасно виникають та розвиваються протилежні за змістом та спрямованістю процеси (уніфікація правової системи та відстоювання її національної самобутності, гармонізація законодавства та збереження засад національного права). Отже, збереження правової ідентичності в умовах глобалізації потребує свого розуміння, здійснення свідомої політики у цій сфері та підтримки національних правових традицій.

Вплив глобалізаційних процесів на правові системи насамперед стосується посилення ролі міжнародного права, трансформацію законодавчих процесів та адаптацію національних правових норм до загальносвітових стандартів. Підтримка цих процесів на національному рівні передбачає імплементацію міжнародних правових норм у національне законодавство та вироблення стратегій для уникнення правових колізій між міжнародними та національними нормами. Як наслідок, національні держави змушені адаптувати свою правову політику до нових умов глобального середовища.

На фоні розв'язання вказаних питань в умовах глобалізаційних процесів дедалі актуальнішим у контексті посилення міжнародного співробітництва постає питання захисту прав людини. Саме тому розробка ефективних механізмів взаємодії міжнародних та національних правових норм має забезпечити не тільки баланс між глобальними вимогами та національними інтересами, а між інтересами людини, суспільства держави та інтересами глобального світового товариства, що сприятиме формуванню стабільного та прогнозованого правового середовища. І тому перспективними напрямками подальших наукових досліджень проблематики впливу глобалізаційних процесів на правові системи є з'ясування рис сучасного права, особливостей національних правових систем, механізмів їх адаптації, що дозволить окреслити загальний напрям їх розвитку.

Список використаних джерел

1. Чубко Т. П. Глобалізація: поняття, вплив на сучасні державу і право. *Форум права*. 2010. № 1. С. 396–405.
2. Глобалізація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1> (дата звернення: 02.11.2024).
3. Рогова О. Глобалізація та зміни правової системи України в умовах війни. *Публічне право*. 2022. № 3 (47). С. 102–109. DOI: 10.32782/2306-9082/2022-47-14
4. Юридична компаративістика: Взаємодія сучасних правових систем: напрями, форми і тенденції розвитку. НАВС. 2018. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/legal_comparativistics/nm/lec5.html (дата звернення: 02.11.2024).
5. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : монографія. Х. : Право, 2011. 552 с.
6. Сторожук Д. А. Вплив глобалізаційних процесів на правовий прогрес: антропологічні та аксіологічні передумови. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 4(25). Том 1. С. 35–40.
7. Костицький В. В. Економічний патріотизм як складова національної ідеї в умовах глобалізації. *Право України*. 2006. № 12. С. 3–8.
8. Хаустова М. Г. Теоретичні та практичні основи трансформації правової системи України в умовах глобалізації. *Порівняльно-аналітичне право : електрон. наук. фах. вид.* 2017. № 1. С. 29–33.
9. Собкова В. В. Вплив процесів глобалізації на правову систему України. Аеро-2011. Повітряне і космічне право: [Матеріали II Міжнародної наук. конф. «Становлення держави в умовах глобалізації: теоретичний та практичний аспект», Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2012 року] Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2012. С. 84–86.
10. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 304 с.
11. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні : монографія. Х. : Право, 2008. 160 с.
12. Кожухар О. В. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток правової культури. *Наука і правоохорона* 2024. № 1(63). С. 47–55. DOI:10.36486/np.2024.1(63)
13. Манько Д. Г. Міжгалузовість, комплексність, інтегративність як характеристики сучасного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 8–12. DOI:10.32782/3922112
14. Хаустова М. Г. Тенденції розвитку права в умовах глобалізації. *Проблеми законності : акад. зб. наук. праць*. Харків, 2013. Вип. 124. С. 3–15.
15. Чубко Т. П. Глобалізація: поняття, вплив на сучасні державу і право. *Форум права*. 2010. № 1. С. 396–405.
16. Пендюра М. М., Лапка О. Я. Правова глобалізація: поняття, риси, критерії класифікації. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 297–303. DOI:10.33663/2524-017X-2023-14-297-303.

Oksana Kozhukhar, *Candidate of Juridical Sciences, Chief Specialist of the Document Editing Department of the Legal Department of the National Police of Ukraine*

ORCID:0000-0002-2234-781X

Features of the impact of globalization processes on the legal systems of the modern world

The article highlights the issue of the impact of globalization processes on the legal systems of the modern world and their development. The relationship between globalization and the harmonization of national legal systems, which is an important factor in the development of democratic states, is analyzed. Attention is drawn to the fact that globalization is one of the most influential factors in the development of modern civilization, covering all spheres of life. It is noted that globalization has a significant impact on the legal sphere. It contributes to the convergence of different legal systems, the unification of legal norms and principles, and the strengthening of interstate cooperation in the field of human rights protection. This is expressed in the harmonization of national legislation with international standards, which is especially relevant for Ukraine in the context of its aspiration for European integration. It is indicated that globalization affects all parts of the legal system, including legal norms, principles, legal consciousness and legal culture. One of the key aspects is the interpenetration of legal traditions of different countries, which can both contribute to the modernization of the legal system and create threats to national legal identity. Despite this, globalization contributes to the modernization of legal institutions and stimulates the development of universal legal mechanisms that ensure effective legal regulation in an interdependent world. It is concluded that globalization is a determining factor in the evolution of legal systems, contributing to their integration, unification and transformation. It changes the essence of law both at the national and global levels, requiring states to adapt their legal systems to the new realities of the world legal space.

Keywords: *legal systems, globalization, harmonization of law, rule of law, rule of law, administrative law, good governance, universalization of law, legal regulation, human rights..*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.02

УДК 347.783/788.5

Тарасюк А. Ю.,

*здобувач вищої освіти третього
освітньо-наукового рівня «Доктор
філософії» за спеціальністю 081
«Право» Науково-дослідного
інституту інтелектуальної
власності НАПрН України
ORCID: 0009-0008-7115-1072*

ЗАКЛАДИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК СУБ'ЄКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗОБРАЖЕННЯ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Наукова стаття присвячена дослідженню цивільно-правових аспектів закладів охорони здоров'я як суб'єктів використання зображення людини в Україні. Акцентовано увагу на актуальності дослідження відповідного питання з метою з'ясування комплексу прав та умов використання прав на зображення людини закладами охорони здоров'я. Звертається увага на необхідності здійснення концептуального аналізу відповідного питання. Це зумовлено тим, що заклади охорони здоров'я як суб'єкти використання зображення людини характеризуються певними юридичними особливостями, в тому числі і в частині використання прав на зображення людини, оскільки вони працюють з персональними даними, включаючи зображення пацієнтів, медичних працівників та інших осіб. Відзначено, що зображення людини в сфері охорони здоров'я виступають об'єктом комунікації між закладами охорони здоров'я, медичними працівниками та пацієнтами, тому вони потребують особливої охорони та захисту в процесі реалізації прав на їх використання.

У змісті роботи проведено аналіз наукових підходів вчених щодо розуміння природи та функціонального призначення закладів охорони здоров'я. Доведено, що заклади охорони здоров'я володіють відповідним комплексом прав на використання зображення людини, які можуть бути реалізовані лише відповідно до комплексу законодавчо визначених умов.

Константовано, що заклади охорони здоров'я є основними суб'єктами, що використовують зображення людини у власній господарській діяльності. В тому числі є володільцями і розпорядниками персональних даних; забезпечують зберігання та обробку зображень людини як частини медичної документації; є суб'єктами використання зображень пацієнтів у дослідниць-

ких, освітніх або наукових цілях; несуть відповідальність за будь-які порушення прав пацієнтів на приватність, що стосуються зображень.

Ключові слова: зображення людини, суб'єкти використання прав на зображення людини, заклад охорони здоров'я, пацієнт, права на зображення людини, сфера охорони здоров'я.

Постановка проблеми. Реформаційні зміни в сфері охорони здоров'я в Україні надають змогу по новому поглянути та оцінити розвиток відповідної сфери, яка під впливом технологічних, інформаційних чинників сягнула нового ступеня цифрової комунікації. Значної популярності набуває так званий «дистанційний» формат надання тих чи інших медичних послуг, починаючи від найпростішого, зокрема консультування в процесі консервативного лікування і завершення такими складними формами комунікації під час проведення заходів медичного характеру, що потребують оперативного втручання. Варто відмітити, що зображення людини, як результат фото- відеофіксації пацієнта чи самого медичного працівника, власне виступають об'єктом комунікації між закладами охорони здоров'я, медичними працівниками та пацієнтами, тому вони потребують особливої правової охорони та захисту в процесі реалізації прав на їх використання. Адже таке зображення включає в себе широкий інформаційний масив про стан здоров'я особи, методи та способи лікування, результати лікування тощо. При чому така інформація за своїм змістом і сутністю є однією з найбільш конфіденційних та приватних, відображаючи персональні данні про людину. Сьогодні, в умовах цифрової трансформації охорони здоров'я, зокрема розвитку електронних медичних записів і телемедицини, існує високий ризик

витоку даних. На переконання науковців, це вимагає впровадження сучасних технічних стандартів захисту, а також підвищення юридичної та етичної відповідальності осіб, які мають доступ до медичної інформації [1, с. 34 – 35]. Високий рівень правового забезпечення прав пацієнта, в тому числі і права на особисте зображення, створює передумови довіри пацієнта працівнику сфери охорони здоров'я, закладу охорони здоров'я, оскільки пацієнт має бути більш ніж впевнений в тому, що отримана інформація в результаті тих чи інших заходів медичного характеру не лише за статусом є конфіденційною, але і відповідні права пацієнта на відповідну інформацію не будуть порушені. Тому наукові дослідження цивільно-правових аспектів статусу закладів охорони здоров'я, як суб'єктів використання зображення людини, сьогодні є особливо актуальними, що зумовлено їх роллю в системі охорони здоров'я в цілому та значенням в системі суб'єктів використання таких зображень, гарантування конфіденційності такої інформації, недопущення порушень в системі захисту персональних даних особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність тематики цієї наукової роботи зумовлена також перспективністю та інтенсивністю розвитку сфери охорони здоров'я в цілому, а також важливістю аналізу біоетичних питань щодо забезпечення особистих немайнових прав пацієнта.

ентів. Варто погодитись з думкою провідних зарубіжних науковців (Ідріс Аджерід, Алессандро Аквісті, Рахул Теланг та ін.) в тому, що сучасне законодавство повинно враховувати специфіку сфери охорони здоров'я, зокрема включати особливі механізми контролю за використанням зображень пацієнтів. Вказане зумовлено тим, що відсутність чітко сформульованого правового статусу суб'єктів, які обробляють, використовують або зберігають персональні дані пацієнтів, включаючи їхні зображення, призводить до правової невизначеності, що ускладнює захист прав пацієнтів та їх ефективну реалізацію [2, с. 1043–1044]. Проблема використання зображення людини в сфері охорони здоров'я, а також питання правового статусу суб'єктів такого використання відзначається не лише високим ступенем актуальності наукового дослідження, але і складністю здійснення такого наукового пізнання. Це пояснюється комплексністю, багатоаспектністю та етичністю питання. В цьому аспекті варто погодитись з думкою С. Бхаттачарія, який зазначає про різноманітність форм використання зображень людини в сфері охорони здоров'я, що також зумовлює складність і багатоаспектність відповідної наукової роботи [3, с. 278–279].

Варто відзначити, що заклади охорони здоров'я як суб'єкти використання зображення людини мають певні юридичні особливості, в тому числі і в частині використання прав на зображення людини, оскільки вони працюють з персональними даними, включаючи зображення пацієнтів, медичних працівників та інших осіб. Проте такі юридичні осо-

бливості закладів охорони здоров'я майже не досліджувались в юридичній науці, що зумовило виникнення певного наукового дефіциту їх наукової розробки. Це в свою чергу додатково підкреслює актуальність тематики цієї наукової роботи.

Постановка завдання. Метою нашої наукової статті буде вивчення цивільно-правових аспектів використання зображення людини закладами охорони здоров'я, визначення особливостей правового забезпечення такого використання.

Виклад основного матеріалу. Реалізуючи окреслену нами мету наукової роботи, слід відмітити, що в межах наукової доктрини існує певний рівень дискусійності щодо поставленого нами питання, зокрема розуміння правового статусу закладів охорони здоров'я, функціонального призначення тощо. Тому спробуємо розібратись в специфіці правового статусу закладів охорони здоров'я та визначити місце в ньому прав таких закладів на використання зображення людини. В першу чергу слід зазначити, що у своїй науковій роботі В. А. Кройтор пропонує розмежовувати визначення поняття «заклад охорони здоров'я» у двох значеннях: у вузькому розумінні, – це юридична особа, що здійснює лікувально-профілактичну діяльність; у широкому розумінні, заклад охорони здоров'я забезпечує медичне обслуговування населення [4, с. 40]. Як бачимо вчений надає визначення відповідному поняття виходячи із його функціонального призначення, тобто сфери здійснюваних ними послуг. В нашому випадку це надає змогу окреслити різноманітність фото та відео зображень зроблених в процесі надання вузького чи широкого

спектру медичних послуг тощо. Натомість А. В. Омельченко характеризує заклади охорони здоров'я, виходячи із суб'єктного складу. Вчений вважає, що суб'єктами діяльності у медичній сфері виступають різноманітні організації та окремі особи, які виконують медичні послуги та забезпечують охорону здоров'я населення. До таких суб'єктів належать: заклади охорони здоров'я, реабілітаційні заклади, відділення, підрозділи та фізичні особи - підприємці, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію у встановленому законом порядку, професійно підготовлені медичні працівники, що наділені відповідним колом прав, обов'язків та заборон, що відображають як їх загальний статус (фізичної чи юридичної особи), так і особливий статусу (як відповідного суб'єкта – медичної установи, лікаря, пацієнта тощо) [5, с. 86]. Інші вчені дещо вужче розглядають заклад охорони здоров'я, характеризуючи його виключно як суб'єкта медичних правовідносин, що визначається багатогранністю правового становища, та включає участь у медичних правовідносинах з метою реалізації свого основного призначення – надання кваліфікованої медичної допомоги пацієнтам [6, с. 440-441]. Досліджуючи проблеми правового регулювання діяльності приватних медичних закладів О. Л. Сіделковський, акцентує увагу на тому, що державні, комунальні, приватні та відомчі медичні заклади мають здійснювати обслуговування пацієнтів, виходячи з однакових (стандартизованих) правил надання медичної допомоги. Сервісні можливості, додаткові послуги можуть відрізнятись, проте підходить щодо лікувально-діагностичного

процесу мають бути однаковими [7, с. 76]. В системі суб'єктів медичного права, заклад охорони здоров'я визначається як суб'єкт, що надає медичну допомогу [8]. У підсумку слід зазначити, що встановлення особливостей юридичної природи закладів охорони здоров'я державної, комунальної та приватної форми власності не є метою нашого наукового дослідження, проте наше міркування щодо їх статусу зводиться до того, що всі вони є надавачами тих чи інших послуг в сфері медичного та іншого обслуговування, а тому цілком правомірно можемо віднести їх до суб'єктів використання зображення людини в сфері охорони здоров'я.

Незважаючи на певну доктринальну дискусію щодо характеристики закладів охорони здоров'я, на нашу думку, до закладів охорони здоров'я варто віднести організації, установи та підприємства, що надають медичні послуги населенню та займаються профілактикою, діагностикою, лікуванням, реабілітацією та іншими аспектами підтримки здоров'я людини (лікарні, поліклініки, амбулаторії, спеціалізовані медичні установи, реабілітаційні установи, медичні лабораторії тощо). Ці заклади мають на меті забезпечення доступу до медичної допомоги та поліпшення стану здоров'я населення. Заклади охорони здоров'я як суб'єкти прав на зображення людини мають певні юридичні особливості, в тому числі і в частині використання прав на зображення людини, оскільки вони працюють з персональними даними, включаючи зображення пацієнтів, медичних працівників та інших осіб. Такі особливості полягають у необхідності забезпечення ними: а) приватності та захисту персо-

нальних даних, як пацієнтів (клієнтів), так і медичних працівників; б) можливості використання зображення пацієнта за його згодою, якщо це не порушує його приватності чи конфіденційності медичної інформації; в) анонімності особи, відповідно до вимог самої особи; г) обмеження поширення зображення людини, в тому числі з метою недопущення стресу чи заподіяння шкоди пацієнту; д) врахування культурних та релігійних норм, які можуть впливати на сприйняття зображень людей в медичних контекстах; є) захисту інтересів пацієнтів особливо у контексті використання їх зображень для комерційних цілей або в рекламі тощо.

Варто звернути увагу, що після відповідної державної реєстрації та заклади охорони здоров'я, набувають особливий правовий статус, складовими якого, на нашу думку, є: а) відповідне коло прав на використання зображення людини; б) комплекс умов, які визначають використання таких прав в сфері охорони здоров'я.

До прав на використання зображення людини в сфері охорони здоров'я, які належать закладам охорони здоров'я можливо віднести наступні:

- право на знімання людини на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку, або на відтворення її зображення чи окремих частин її тіла в іншій формі відповідно до наданої нею згоди;

- право на знімання людини на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку, або на відтворення її зображення або окремих частин її тіла в іншій формі, у випадках, коли згода особи припускається (наприклад, якщо зйомки проводяться відкрито на ву-

лиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру);

- право на знімання людини на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку, або на відтворення її зображення або окремих частин її тіла в іншій формі, без згоди особи у випадках, встановлених законом (наприклад, під час перебування без свідомості особи, коли є необхідності провести рентгенофіксацію задля подальшого проведення хірургічного втручання);

- право на використання зображення людини відповідно до наданої нею згоди, а в разі її смерті – за згодою осіб, визначених частиною четвертою статті 303 ЦК України [9];

- право на відшкодування витрат у випадку відкликання згоди фізичної особи, зображеної на фотографії, іншому художньому творі, після її смерті особами, визначеними частиною четвертою статті 303 ЦК України, особі (закладу охорони здоров'я, надавачу медичних послуг), яка здійснювала публічний показ, відтворення чи розповсюдження фотографії, іншого художнього твору [9];

- право на використання зображення людини без її згоди у випадках, визначених законом (наприклад, коли фізична особа позувала авторові за плату, коли використання викликано необхідністю захисту її інтересів або інтересів інших осіб; якщо зображення використовується для освітніх, наукових або журналістських цілей, без комерційного вигоди; зображення використовується для новин або публічних подій тощо).

До комплексу умов, які визначають використання прав на зобра-

ження людини в сфері охорони здоров'я, які зумовлені здійсненням профільної діяльності закладами охорони здоров'я, відносяться наступні:

- забезпечення конфіденційності медичних даних, що відображені у зображенні людини, яке використовується. Зображення, що відображають медичні стани пацієнтів, є персональними даними та підлягають захисту відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» (ст. 7) [10]. Це означає, що заклади охорони здоров'я повинні не тільки отримувати згоду на використання зображень, а й забезпечувати належний захист цих даних та їх конфіденційність;

- за наявності вимоги особи, зображення якої зроблено, гарантувати, що ці зображення не містять інформації, що дозволяє ідентифікувати особу, або якщо це можливо, анонімізувати зображення;

- збирати зображення людини та використовувати їх лише з чітко визначеною метою, на яку була надана згода такої особи, що впливає зі статусу такого зображення, на який поширюється правових режим захисту персональних даних (ч. 5 ст. 4; ч. 2 ст. 6; ч. 3 ст. 29 Закону України «Про захист персональних даних» [10];

- забезпечувати дотримання авторських прав особи, яка зафіксувала зображення людини на відповідному носії (фотографу, відеооператора) та створила відповідний контент;

- передавати права на використання зображень третім особам, але за умови, що це не порушує права особи, чиє зображення було зроблене, та права автора, хто це

зображення зафіксував на матеріальному носії;

- при використанні зображення людини в рекламних матеріалах, які стосуються сфери охорони здоров'я, її згода на таке використання зображення має бути отримана у письмовій формі від особи, чия фотографія чи відео використовується в рекламних матеріалах. У письмовій згоді повинна бути чітко вказана мета використання зображення (реклама, публікація на сайті, соціальні мережі тощо) – ст. 8, 21 Закону України «Про рекламу» [11].

Висновки. Таким чином, заклади охорони здоров'я (державні, приватні клініки, лікарні, амбулаторії, центри тощо) є основними суб'єктами, що використовують зображення людини у власній господарській діяльності. Вони володіють відповідним комплексом прав, використання яких відбувається відповідно до комплексу умов, які ми перерахували вище. Узагальнюючи їх правовий статус, вважаємо, що вказані суб'єкти:

- є володільцями і розпорядниками персональних даних, оскільки вони визначають мету і способи обробки зображень пацієнтів. У межах своєї діяльності вони збирають, зберігають та використовують ці зображення для діагностики, лікування, профілактики, реабілітації або інших медичних цілей, однак, згідно із законодавством, будь-яке їхнє використання має бути законним і відповідати меті, для якої вони були зібрані;

- забезпечують захист конфіденційності персональних даних пацієнтів. Це передбачає обробку зображень лише з відповідною інформованою згодою пацієнта, яка чітко

вказує, для яких цілей буде використовуватися зображення. Ця згода може стосуватися використання зображень як для медичних потреб, так і для наукових або освітніх публікацій. Однак без відповідної згоди пацієнта обробка таких даних заборонена;

– забезпечують зберігання та обробку зображень людини як частини медичної документації, що також регулюється внутрішнім законодавством про охорону здоров'я та захист персональних даних. Заклади охорони здоров'я зобов'язані забезпечувати надійне зберігання таких даних, запобігаючи несанкціонованому доступу до них і зловживанням;

– є суб'єктами використання зображень пацієнтів у дослідницьких, освітніх або наукових цілях, але лише після отримання відповідної згоди пацієнта. Таке використання має бути анонімним або знеособленим, щоб уникнути ідентифікації пацієнта;

несуть відповідальність за будь-які порушення прав пацієнтів на приватність, що стосуються зображень. Це може включати як адміністративну відповідальність за порушення норм захисту персональних даних, так і судові позови з боку пацієнтів у разі порушення їхніх прав.

Список використаних джерел

1. Roach Jr, William H. Medical records and the law. Jones & Bartlett Publishers, 2006. 206 p.
2. Adjerid I., Acquisti A., Telang R., Padman R., Adler-Milstein J. The Impact of Privacy Regulation and Technology Incentives: The Case of Health Information Exchanges. *Management Science*. 2015. № 62(4). P.1042-1063 c. URL: <https://www.heinz.cmu.edu/~acquisti/papers/AdjeridAcquistiTelangPadmanAdler-Milstein-MS-2016.pdf> (дата звернення: 20.11.2024).
3. Bhattacharya S. Clinical photography and our responsibilities. *Indian J Plast Surg*. 2014. Sep-Dec; 47(3). P.277-280, URL : <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4292101/> (дата звернення: 20.11.2024).
4. Кройтор, В. А. Заклади охорони здоров'я як спеціальні суб'єкти медичних правовідносин в умовах подальшого реформування системи охорони здоров'я в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2023. № 65. С. 38-42.
5. Омельченко А. В. Суспільні відносини у медичній сфері як предмет адміністративно-правового регулювання. *Наукові записки*. Серія Право. Випуск 10. Спецвипуск. 2021. С. 82-86.
6. Коваль А. М., Кузнецова М. Ю., Піддубний О. Ю., Пушкар М. В. Заклад охорони здоров'я як суб'єкт медичних правовідносин. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2023. Вип. 37. С. 437-442.
7. Сіделковський О. Л. Деякі проблеми правового регулювання діяльності приватних медичних закладів. *Форум Права*. 2020. 60(1). С. 75-82. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3702443>.
8. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#top>. (дата звернення: 20.11.2024).

9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.11.2024).

10. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17?find=1&text=%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD#w1_1 (дата звернення: 20.11.2024 р.).

11. Закон України «Про рекламу» від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.11.2024).

Tarasiuk Andrii, *Post graduate student of Scientific and Research Institute of Intellectual Property of the National Academy of Law Sciences of Ukraine*
ORCID: 0009-0008-7115-1072

Healthcare institutions as subjects of using rights to the image of a human in Ukraine: civil legal aspects

The scientific article is devoted to the study of civil law aspects of healthcare institutions as subjects of the use of human image rights. Attention is focused on the relevance of studying the relevant issue in order to clarify the complex of rights and conditions for the use of human image rights by healthcare institutions. Attention is drawn to the need to conduct a conceptual analysis of the relevant issue. This is due to the fact that healthcare institutions as subjects of human image rights are characterized by certain legal features, including in the use of human image rights, since they work with personal data, including images of patients, medical professionals and other persons. It is noted that images of a person in the healthcare sector serve as an object of communication between healthcare institutions, medical professionals, and patients, therefore they require special protection and safeguarding in the process of exercising the rights to their use. Therefore, the implementation of a doctrinal characterization of the legal status of healthcare institutions in terms of the use of rights to human images is one of the important areas of modern theory and practice, which is especially relevant for the healthcare sector. The content of the work includes an analysis of scientific approaches of scientists to understanding the nature and functional purpose of healthcare institutions. It is proven that healthcare institutions possess an appropriate set of rights, the use of which occurs in accordance with a set of certain conditions. It has been established that healthcare institutions are the main entities that use human images in their own business activities. Including being the owners and managers of personal data; ensuring the storage and processing of human images as part of medical documentation; being the subjects of the use of patient images for research, educational or scientific purposes; being responsible for any violations of patients' privacy rights relating to images.

Keywords: *image of a person, subjects of use of rights to the image of a person, healthcare institution, patient, rights to the image of a person, healthcare sector.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.03
УДК 346.5

*Усатий В. О.,
кандидат юридичних наук,
Голова Господарського суду
Харківської області
ORCID: 0009-0004-3325-4530*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті досліджується сучасний стан правового регулювання економічної політики держави, та можливі перспективи розв'язання основних проблемних питань у цій царині. Автором наголошено на важливості переформатування сучасної економічної політики держави з урахуванням реалій сьогодення.

Проаналізовано позиції вчених щодо визначення поняття економічної політики держави, її зв'язок із господарсько-правовою політикою та виокремлюються основні проблеми, пов'язані із регламентацією господарських відносин в умовах дії правового режиму воєнного стану, зокрема із відсутністю адекватного правового забезпечення здійснення суб'єктами господарювання своїх функцій, а також відсутністю прогнозного аналізу та моделей економічного розвитку держави.

Автором виокремлено основні нормативно-правові акти, які регулюють питання визначення основних напрямків та реалізації економічної політики держави. Наголошено на необхідності внесення змін у низку законодавчих актів у зв'язку з скасуванням Господарського кодексу України. Також автором наведено бачення основних викликів та перепон для розвитку національної економічної системи України.

Підкреслюється, що державні заходи, спрямовані на вплив та коригування змісту, спрямованості та динаміки еволюції суспільних відносин, мають включати обов'язковий підготовчий етап у межах функціонування державного механізму. У цілому стверджується, що такий підготовчий етап повинен включати аналіз поточного стану та тенденцій розвитку суспільних відносин політико-правову оцінку суспільних відносин, прогнозування наслідків розвитку суспільних відносин, формування оптимальної моделі розвитку аналіз ресурсних та інструментальних можливостей держави, формалізацію політичних доктрин у нормативно-правових актах, а також моніторинг та коригування державної політики. Наголошується на необхідності створення концепції та стратегії, певної візії процесу відновлення економіки

держави у післявоєнний період для того, щоб на законодавчому рівні розробити заходи правового впливу на ці відносини.

Ключові слова: політика держави, економічна політика, господарсько-правова політика, відновлення економіки, воєнний стан, напрями економічної політики.

Постановка проблеми. Економіка є базисом суспільних відносин, що особливо стало відчутно під час війни. Саме тому актуальним завданням господарсько-правової науки є розробка та вдосконалення правових механізмів регулювання економічних процесів, визначення їхніх базових принципів. Економічне регулювання повинно бути соціально орієнтованим та відповідати суспільно значущим аксіологічним критеріям. Недостатня розробленість концепцій господарсько-правового регулювання економічних відносин в умовах сьогодення, а також відсутність візії післявоєнного відновлення економічної системи України призводять до невизначеності та хаосу у здійсненні господарської діяльності як зараз, так і у майбутньому. До скасування Господарського кодексу України на мікрорівні господарські відносини були відносно систематизованими з точки зору балансу між правовими засобами та співвідношенням приватних і публічних інтересів. Але навіть і тоді спроби створення цілісної, науково обґрунтованої та життєздатної економічної моделі розвитку суспільства на макрорівні були відсутні.

Водночас ключовим питанням державної економічної політики залишається проблема економічної влади, її концентрації, оптимального розподілу та балансування між суб'єктами господарської діяльності. Також важливим є визначення основних моделей побудови економіки

як у цілому, так і окремих її галузей у післявоєнний період. Саме ці аспекти повинні перебувати в центрі уваги державної економічної політики, її правового забезпечення та подальшого розвитку господарсько-правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові аспекти формування та реалізації окремих напрямів економічної політики держави, зокрема інноваційної, енергетичної, інвестиційної, фармацевтичної, промислової та зовнішньоекономічної, транспортної визначались у дослідженнях таких вчених, як: Ю. Є. Атаманова, Р. О. Ворона, І. М. Дудка, Д. В. Задихайло, О. М. Давидюк, В. В. Кудрявцева, В. І. Кухар, А. В. Матвєєва, К. М. Врублевська-Місюна, В. А. Юсупов та інші.

Проблемам визначення вектора розвитку економічної системи держави та винайдення ефективних економіко-правових методів забезпечення її сталого розвитку у конституційно-правовій площині присвячені праці В. А. Устименка, Р. А. Джабраїлова, В. М. Кампо, Р. О. Коваленка, М. В. Савчина та деяких інших.

Основні аспекти здійснення економічної політики держави в умовах глобалізації аналізували такі фахівці – представники еконмоічної науки, як-то: І. Гужва, В. Галасюк, А. Гриценко, Ю. Жукова, О. Іляш, Ю. Кіндзерський, М. Коваленко, Р. Коліщенко, В. Панченко, Н. Резнікова, О. Соболева-Терещенко,

Р. Стрендж, Ю. Уманців та ін. Проте зміна вектора розвитку держави, умов економічного розвитку держави очевидно потребує більш детального вивчення саме підвалин запровадження механізму правового забезпечення у швидкозмінних умовах, під час війни та інших викликів та загроз.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення основних напрямків модернізації економічної політики держави в умовах сьогодення та надання пропозицій щодо удосконалення законодавства у сфері господарювання.

Виклад основного матеріалу. Державна економічна політика виступає ключовим механізмом регулювання економічного розвитку та соціального добробуту держави, визначаючи вектор стійкого економічного зростання, сприяючи забезпеченню соціальної справедливості та зміцненню конкурентних позицій країни у глобальному економічному просторі. Аналіз ефективності економічної політики держави є необхідним інструментом для ухвалення обґрунтованих політичних рішень, оскільки вона справляє безпосередній вплив на економічні процеси, суспільні відносини та добробут громадян. Вивчення та розвиток наукових підходів до формування економічної політики сприяє підвищенню її ефективності, забезпеченню прозорості державного управління та створенню сприятливих умов для підвищення якості життя населення.

Будь-які заходи держави, спрямовані на здійснення регулюючого впливу на зміст, характер та інтенсивність розвитку суспільних відносин, повинні передбачати по-

передню підготовчу фазу в межах діяльності державного апарату. Ця підготовка включає кілька ключових етапів. По-перше, це – аналіз поточного стану та тенденцій розвитку суспільних відносин (дослідження їхньої динаміки з метою виявлення ключових закономірностей та факторів впливу). По-друге, політико-правова оцінка суспільних відносин – визначення їх відповідності чинному законодавству, державній політиці та стратегічним пріоритетам розвитку. По-третє, прогнозування наслідків розвитку суспільних відносин – моделювання можливих варіантів змін та оцінка їхніх потенційних економічних, соціальних і правових наслідків. По-четверте, важливим етапом є формування оптимальної моделі розвитку – створення концептуальної моделі, яка є не лише науково обґрунтованою, а й політично прийнятною для реалізації в конкретних умовах. Фактично мова йде про розробку концепції, стратегії розвитку тієї чи іншої сфери суспільного буття. По-п'яте, досить актуальним (особливо на сучасному етапі розбудови української державності) є аналіз ресурсних та інструментальних можливостей держави: детальне вивчення та оцінка наявних механізмів та інструментів державного управління, необхідних для ефективного впливу на об'єкт регулювання. По-шосте, завжди потрібна формалізація політичних доктрин у нормативно-правових актах (розробка правових документів, що закріплюють основні положення державної політики та створюють алгоритм дій для органів державної влади й посадових осіб). Насамкінець,

серйозним етапом є моніторинг та коригування державної політики, оскільки саме контроль за реалізацією прийнятих рішень, оцінка ефективності механізмів державного управління, а також оперативне коригування окремих положень політики з урахуванням змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі дозволяють вчасно виявити найбільш «слабкі» місця у системі правового регулювання тих чи інших відносин, а також оперативно переформатувати, змінити ті чи інші нормативно-правові акти відповідно до реалій суспільних відносин та перспектив їх розвитку. Таким чином, реалізація державної політики передбачає не лише її розробку, а й системне оцінювання ефективності застосованих підходів із можливістю їхньої подальшої адаптації відповідно до актуальних викликів і потреб суспільства.

Водночас, як вірно підмічає Д. В. Задихайло, чинне законодавство щодо діяльності держави, як уявляється, охоплює не весь цикл «технології» державної управлінської діяльності, а фактично акцентоване саме на реалізаційному аспекті політики держави, що виявляє себе в процесі владної функціональної діяльності державного апарату, практичного використання його повноважень та засобів впливу на суспільні відносини, практичної реалізації організаційно-господарських повноважень відповідними владними суб'єктами щодо господарської діяльності [1, с. 3]. Також у своїх працях Д. В. Задихайло визначив господарсько-правову політику держави як функцію та інструмент діяльності держави, що полягає у визначенні змісту, методів та алгоритму її пра-

вового впливу на сферу відносин господарювання і яка реалізується шляхом встановлення такої конфігурації правового господарського порядку, що є суспільно необхідною на конкретному етапі розвитку національної економіки [2, с. 61]. Ці висновки, безумовно, є теоретичним підґрунтям для опрацювання пропозицій щодо розробки та удосконалення сучасної політики держави у сфері господарської діяльності.

Особливого значення набуває розробка доктринальних концепцій, спрямованих на правове забезпечення процесів формування та реалізації економічної політики держави. Зокрема, розв'язання цих питань присвячене комплексне дослідження Д. В. Задихайла «Правові засади формування та реалізації економічної політики держави». На думку професора, економічна політика «являє собою форму реалізації державою власної суверенної економічної влади та відповідних функцій, що організаційно інституціоналізована як особливий тип та процес діяльності, який за своїм механізмом складається з формування та здійснення офіційно затвердженого алгоритму застосування правових засобів державного впливу на зміст, структуру та динаміку внутрішньо- та зовнішньоекономічних відносин, на макроекономічні властивості ринкової рівноваги, шляхом відповідної корекції змісту правового господарського порядку, з метою досягнення програмно визначених кількісних та якісних властивостей функціонування національної економічної системи, забезпечення економічного народовладдя та суверенітету України» [3]. Як справедливо підкреслює науковець, саме еко-

номічне народовладдя є необхідною складовою суверенітету, що виявляє себе через постійну участь українського народу, його територіальних громад та громадян особисто в національній економічній системі.

Невід'ємним етапом повоєнного періоду очевидно має стати відновлення та розвиток промисловості, оскільки саме промисловість є однією з найважливіших галузей економічної системи, де власне і запроваджуються інновації. І саме в промисловість можливо залучити інвестиції, у тому числі й іноземні. При цьому нами вже була запропонована система господарсько-правових засобів, що сприяють реалізації промислової політики держави. До них можна віднести: 1) універсальні, до яких віднесено сертифікацію та стандартизацію, надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій і субсидій (державна допомога), та 2) спеціальні – а саме: ліцензування, квотування, обмеження щодо здійснення окремих видів господарської діяльності тощо [4, с. 115]. Звісно, що сьогодні ця система засобів має бути доопрацьована з урахуванням поточної ситуації.

Варто наголосити, що будь-який іноземний інвестор (як власне й інноватори) для входження на ринок тієї чи іншої держави потребує гарантій своїх інвестицій. Для цього необхідно створення ефективної законодавчої бази, а найперше – концепція та стратегія розвитку економіки в цілому, а також окремих галузей національної економічної системи. Враховуючи прогноз на післявоєнний період (можна також звернутись і до статистичних даних

сучасних, у воєнний ще період), то ці перспективи є невтішними. Залучити інвесторів очевидно буде непросто. А без інвесторів (як внутрішніх, так і зовнішніх) відновити повоєнну економічну систему ще жодній державі світу не вдавалось.

В умовах постійних змін та трансформації правовідносин у сфері господарювання, а також появи нових форм економічної діяльності, спеціальний правовий режим господарювання слід розглядати як один із ключових напрямів національної економічної політики. Це є необхідним з огляду на потребу вдосконалення механізмів провадження господарської діяльності в Україні, спрощення процедур ведення бізнесу, зокрема його започаткування. При цьому спеціальний режим господарювання може стати потужним інструментом у тому числі й підвищення інвестиційної привабливості Української держави.

При цьому досить цікавою видається теза А. В. Матвєєвої, що з метою забезпечення ефективного правового регулювання на законодавчому рівні має бути закріплена можливість моделювання різних видів спеціальних правових режимів господарювання через комплекс інструментів державного регулювання економічної діяльності. Також доцільним є встановлення чітких критеріїв диференціації правових режимів здійснення господарської діяльності на території України [5, с. 42].

Оригінальним є підхід О. Курепіної, яка доводить доцільність застосування терміну «стимулюючий» правовий режим для позначення комплексу правових норм, які встановлюють певні переваги, у

межах спеціального режиму господарювання також підтверджується результатами досліджень у галузі теорії права щодо ролі та значущості правових стимулів. На думку вченої, стимулюючий правовий режим господарювання – це система правових норм, спрямованих на регулювання господарських відносин із використанням комплексу правових засобів стимулюючого характеру, які переслідують мету створення передумов для реалізації державної економічної політики за її пріоритетними напрямками у спосіб, який забезпечить сталий розвиток держави та суспільства [6, с. 168-169].

Варто акцентувати увагу, що різні види державної політики потребують свого власного нормативно-правового забезпечення. Щодо економічної політики держави, яка опосередковує питання регулювання господарських відносин, то це такі джерела, як-то: Конституція України (закріплює основи економічної системи держави та принципи господарювання), Господарський кодекс України (визначає правові засади господарської діяльності та основні напрями економічної політики держави), Податковий кодекс України (регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, та визначає податкову політику держави), Бюджетний кодекс України, який встановлює правові засади бюджетної системи України, регулює процеси складання, розгляду, затвердження та виконання державного та місцевих бюджетів тощо.

Також державна економічна політика України ґрунтується на системі законодавчих актів, що охоплюють різні аспекти економічної

діяльності та встановлюють правові засади для її реалізації, основними з яких є: 1. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». У ньому визначені правові та організаційні засади реалізації державної регуляторної політики, спрямованої на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, усунення перешкод для розвитку підприємництва та забезпечення збалансованості інтересів суб'єктів господарювання і держави [7]; 2. Закон України «Про інвестиційну діяльність»: встановлює загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України, спрямовані на забезпечення рівного захисту прав та інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на ефективне інвестування в економіку України та розвиток міжнародного економічного співробітництва [8]; 3. Закон України «Про захист економічної конкуренції»: регулює відносини, що впливають на економічну конкуренцію в державі, встановлює правові засади для запобігання монополізму та недобросовісної конкуренції, сприяє розвитку ефективної конкуренції та захисту інтересів споживачів [9]; 4. Закон України «Про Антимонопольний комітет України»: визначає статус, завдання, функції та повноваження Антимонопольного комітету України, який здійснює державний контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції [10]; 5. Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»: встановлює правові засади надання та контролю державної допомоги суб'єктам гос-

подарювання з метою запобігання негативному впливу такої допомоги на конкуренцію та міжнародну торгівлю [11]; 6. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність»: визначає правові засади здійснення зовнішньоекономічної діяльності, спрямованої на інтеграцію України у світову економіку та розвиток міжнародного економічного співробітництва [12]; 7. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»: регулює відносини, пов'язані з випуском та обігом цінних паперів, діяльністю професійних учасників ринку та встановлює правові засади державного регулювання цього сегмента економіки [13]; 8. Закон України «Про Національний банк України»: визначає правовий статус, функції, повноваження та організацію діяльності Національного банку України як центрального банку держави, що відповідає за формування та реалізацію грошово-кредитної політики [14]; 9. Закон України «Про банки і банківську діяльність»: регулює діяльність банківської системи України, встановлює правові засади функціонування банків, їх взаємодії з клієнтами та державою, а також механізми банківського нагляду та регулювання [15]. Ці та інші законодавчі акти формують правову основу для реалізації державної економічної політики, спрямованої на забезпечення сталого економічного розвитку, інтеграцію у світову економіку та підвищення добробуту громадян України.

Основні напрями державної економічної політики знайшли своє відбиття у статті 10 Господарського кодексу України: структурно-

галузева, інвестиційна, амортизаційна, цінова, антимонопольно-конкурентна, бюджетна, податкова, грошово-кредитна, валютна та зовнішньоекономічна політика [16]. Важливим є те, що ці основні напрями економічної політики держави спрямовані саме на «стимулювання» розвитку економіки, використання заходів «стимулюючого» впливу. Про це наголошено законодавцем при розкритті понять структурно-галузевої, податкової, грошово-кредитної та валютної політики.

Однак на сьогодні фактично унеможливлено визначення векторів розвитку економіки нашої держави на сучасному етапі – у період повномасштабної війни, а також у післявоєнний період через скасування Господарського кодексу України. Візії, концепції, перспектив розвитку національної економічної системи не знайшли своє відбиття у юридичних актах. Чи буде це зроблено після скасування ГК України – поки незрозуміло.

При цьому вважаємо вкрай необхідним виокремлення напрямів економічної політики в умовах дії правового режиму воєнного стану, як і у післявоєнний період. Актуальним також є вироблення концепцій відновлення економічної системи, засобів правового регулювання цього процесу, а також запровадження спеціальних режимів господарювання у повоєнний період з чіткими термінами дії такого режиму, за територіально-галузевим принципом тощо.

Висновки. Правове забезпечення економічної політики є ключовим фактором стабільного розвитку економіки держави. Відповідність правових механізмів

сучасним економічним викликам сприяє підвищенню ефективності державного регулювання, забезпеченню економічної безпеки та формуванню сприятливого бізнес-середовища. Подальше вдосконалення правових інструментів економічної політики має відбуватися з урахуванням міжнародного досвіду, інституційного розвитку та цифровізації правового регулювання.

Як під час війни, так і у повоєнний період головним завданням законодавця, на нашу думку, буде переформатування, зміна орієнтирів функціонування практично кожної галузі економіки держави. І саме правові засоби можуть стати тим

самим «ідеальним» засобом для відновлення економічної системи держави. Але для того, щоб ці правові засоби «запрацювали» необхідно створити єдину концепцію розвитку економіки.

Варто наголосити на тому, що сучасний стан правового забезпечення не витримує жодної критики: скасовано Господарський кодекс України, а натомість не запропоновано нічого. Також до важливих питань сьогодення українських суб'єктів господарювання слід віднести і відсутність законодавчого закріплення бачення механізму відновлення економічної системи держави у післявоєнний період.

Список використаних джерел

1. Задихайло Д. В. До концепції правового забезпечення механізму економічної політики держави. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_11
2. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави: монографія. Харків : Юрайт, 2012. 456 с.
3. Задихайло Д. Економічна та господарсько-правова політика держави: співвідношення та законодавче забезпечення. *Вісник академії правових наук України*. 2012 № 1. С. 127–137.
4. Усатий В. О. Господарсько-правове забезпечення державної промислової політики України: монографія. Харків : Юрайт, 2016. 175 с.
5. Матвеева А. В. Спеціальний правовий режим господарювання: поняття і види. *Право та інновації*. 2018. № 4. С. 39–44.
6. Курепіна Олена Деякі підходи до визначення поняття «стимулюючий правовий режим господарювання». *Четверті наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова* (м. Київ-Одеса, 30 червня 2023 р.). Наук. ред. В.А. Устименко. Київ-Одеса-Чернігів : Десна Поліграф, 2023. 256 с.
7. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (дата звернення: 10.11.2024).
8. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення: 10.11.2024).
9. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 10.11.2024).
10. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.1993 р. № 3659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

11. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

12. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

13. Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків : Закон України від від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

14. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

15. Про банки і банківську діяльність : Закон України від від 28 листопада 2002 року N 249-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

16. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

Usatyi Vitalii, PhD in Law, Chairman of the Economic Court of Kharkiv Region

ORCID: 0009-0004-3325-4530

Legal support of the state economic policy in modern conditions

The article analyzes the current state of legal regulation of the State's economic policy and possible prospects for solving the main problematic issues in this area. The author emphasizes the importance of reformatting the current economic policy of the State with due regard for the realities of today.

The article analyzes the positions of scholars on the definition of the concept of economic policy of the State, its relationship with economic and legal policy, and identifies the main problems associated with the regulation of economic relations under the martial law regime, in particular, the lack of adequate legal support for the exercise of functions by economic entities, as well as the lack of forecasting analysis and models of economic development of the State.

The author identifies the main legal acts regulating the issues of determining the main directions and implementation of the State's economic policy. The author emphasizes the need to amend a number of legislative acts in connection with the abolition of the Economic Code of Ukraine. The author also identifies the main challenges and obstacles to the development of the national economic system of Ukraine.

The author emphasizes that governmental measures aimed at influencing and adjusting the content, direction and dynamics of the evolution of public relations should include a mandatory preparatory stage within the framework of the functioning of the State mechanism. In general, it is argued that such a preparatory stage should include an analysis of the current state and trends in the development of

social relations, political and legal assessment of social relations, forecasting the consequences of the development of social relations, and formation of an optimal development model, analysis of the resource and instrumental capabilities of the State, formalization of political doctrines in legal acts, and monitoring and adjustment of public policy. The author emphasizes the need to create a concept and strategy, a certain vision of the process of economic recovery in the post-war period, in order to develop measures of legal influence on these relations at the legislative level.

Keywords: *state policy, economic policy, economic and legal policy, economic recovery, martial law, directions of economic policy.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.04

УДК 343.9

Алфьоров С. Ю.,

*здобувач Харківського національного
університету внутрішніх справ*

ORCID: 0009-0007-3965-2574

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ НА СОЦІАЛЬНУ СФЕРУ В УКРАЇНІ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, проаналізовано воєнний стан як особливий правовий режим функціонування держави або окремих її територій. Виділено чинники, які обумовлюють особливий вплив правового режиму воєнного стану на сферу надання соціальної допомоги в Україні. Відмічено, що правовий режим – це особлива модель правового регулювання суспільно-правових відносин на території держави в цілому, або в межах якоїсь конкретної сфери чи певного регіону, що характеризується спеціальним набором методів впливу та суб'єктним складом їх застосування.

Аргументовано, що воєнний стан, як правовий режим, передбачає зміну парадигми публічної управління та влади. Такий стан вводиться в дію спеціальними нормативними актами та в особливому порядку з метою відсічі збройної агресії або інших небезпечних факторів, які створюють загрозу самому факту існування української держави. В основі даного правового режиму лежить концепція обмеження інтересів та прав приватного сектору і розширення влади держави – надання більш широких та «суворих» повноважень правоохоронним та військовим органам.

Зазначено, що мобілізація державно-владних ресурсів, особлива робота національної економіки, наявність нестандартних ризиків та обмежень конституційних прав і свобод в умовах дії правового режиму воєнного стану обмежують функціонування соціальної сфери та передбачають створення додаткових правових та організаційно-управлінських механізмів регулювання останньої. Фактично, воєнний стан ускладнює процеси надання соціальної допомоги та реалізацію інших складових соціального захисту в державі в цілому.

Встановлено, що воєнний стан – це особливий правовий режим функціонування держави або окремих її територій, який передбачає спеціальний порядок роботи публічного та приватних секторів держави. Його введення чинить вагомий вплив на всю вітчизняну соціальну сферу, що виражено в наступному: 1) ускладненні соціального захисту населення країни у зв'язку із специфічним порядком роботи національної економіки та

державного апарату, а також окремих обмежень прав, свобод і законних інтересів громадян; 2) перерозподілі ресурсів соціального захисту та зміни порядку надання соціальних допомог; 3) виникненні та реалізації нових програм соціальної підтримки тих верст населення, які безпосередньо постраждали від негативних факторів, що зумовили уведення правового режиму; 4) особливій організації трудових відносин в умовах воєнного стану; 5) підвищенні ролі та обсягів використання гуманітарної допомоги.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, воєнний стан, правовий режим, соціальна допомога.

Постановка проблеми. Введення правового режиму воєнного стану в Україні критично вплинуло на всю державну інфраструктуру, трансформуючи механізми функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, а також окремі складові суспільного життя. Її ідея полягає у наданні більш широких повноважень суб'єктам публічного сектору із одночасним обмеженням окремих громадських прав і свобод, що має на меті підвищення ефективності протидії негативним явищам та ситуаціям, які несуть загрозу поточному державному устрою, територіальній цілісності та незалежності України. Безперечно, воєнний стан впливає й на вітчизняну соціальну сферу, зумовлюючи особливий порядок функціонування її ключових інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання, пов'язані із з'ясуванням змісту та особливостей правового режиму воєнного стану, неодноразово досліджувались в науковій літературі такими вченими, як Г. П. Воробйов, А. М. Іващенко, О. В. Когут, Т. О. Коломоець, С. О. Кузніченко, С. С. Скрипка, В. В. Топольницький, Б. М. Тичина та іншими. Попри наукову актуальність проблеми, в юридичній науці до цього часу відсутні комплексні

дослідження, присвячені вивченню особливостей впливу правового режиму воєнного стану на соціальну сферу в Україні.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати особливості впливу правового режиму воєнного стану на соціальну сферу в Україні. Виконання даної мети зумовлює необхідність вирішення ряду завдань, а саме: з'ясувати сутність правового режиму воєнного стану; окреслити обмеження, які обумовлює введення правового режиму воєнного стану; оцінити сучасний стан соціального сектору в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незале-

жності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Виходячи з законодавчих положень, першою особливістю впливу воєнного стану на соціальну сферу України є те, що наведена категорія – це «особливий правовий режим» в чому сконцентровано багато важливих моментів.

Слово «режим» походить від французького «régime», латинського «regimen» – управління. В українській мові воно вживається у різних значеннях: 1) державний лад, спосіб правління; 2) точно встановлений розпорядок чого-небудь; 3) умови діяльності, роботи, існування чого-небудь; 4) система правил, норм, заходів, необхідних для досягнення тієї чи іншої мети [2; 3, с. 11]. Правове значення поняття «режим», рівно як і етимологія слова, багатоманітне внаслідок існуючої наукової дискусії.

В. Я. Настюк та В. В. Белєвцева, проаналізувавши низку поглядів щодо поняття «правовий режим» і розкривши його зміст, зробили висновок про те, що правовий режим у структурно-функціональному сенсі – це: а) закріплена у законодавстві цільова сукупність прав, обов'язків та відповідальності; б) система заходів, яка використовується для досягнення поставлених цілей режимної спрямованості; в) система правових заходів, яка полягає у специфіці методів (прийомів) регулювання його механізму. Що ж стосується практичної сторони правового режиму – пишуть учені, – то у ньому діє особливий юридичний порядок, характе-

рний для кожної галузі права окремо. Отже, «правовий режим галузі права є сукупністю юридичних засобів регулювання – галузевим юридичним інструментарієм, – опосередкованих галузевим методом правової дії, яка базується на принципах, специфічних для даної галузі» [4, с. 17; 5, с. 199].

В. М. Тернавська обстоює наступну позицію: правовий режим – це особливий порядок регулювання певної сфери суспільних відносин, що передбачає застосування комплексу специфічних способів, типів і методів правового регулювання, вибір яких зумовлений метою, яку ставить перед собою законодавець, специфікою об'єкта правового регулювання, правовим статусом суб'єктів права, на яких поширює свою дію цей правовий режим. На її думку, використання особливої комбінації правових засобів, заснованих на загальних дозволах і заборонах, позитивних зобов'язаннях і рекомендаціях, стимулах і обмеженнях тощо, зумовлює специфіку правового режиму – загальний чи особливий правовий режим, що дозволяє забезпечувати стійке нормативне регулювання як певної сфери соціального життя, так і групи суміжних суспільних відносин [6, с. 105].

С. О. Кузніченко та А. С. Спаський визначають правовий режим як правову форму відносин у певній сфері суспільного життя, що має комплекс правових засобів, якими забезпечується відповідний порядок динаміки цих відносин у часі й просторі та визначаються напрями правового регулювання [5, с. 199; 7, с. 73].

Узагальнюючи наукові позиції можна зробити висновок, що: право-

вий режим – це особлива модель правового регулювання суспільно-правових відносин на території держави в цілому, або в межах якоїсь конкретної сфери чи певного регіону, що характеризується спеціальним набором методів впливу та суб'єктним складом їх застосування. Дана категорія показує, що в аспекті конкретних умов та чинників юридичні зв'язки між людьми, державними органами, підприємствами, установами та організаціями вибудовуються відмінним чином від загальноприйнятих закономірностей та упорядковуються унікальними правовими інструментами.

Воєнний стан, як правовий режим, передбачає зміну парадигми публічної управління та влади. Такий стан вводиться в дію спеціальними нормативними актами та в особливому порядку з метою відсічі збройної агресії або інших небезпечних факторів, які створюють загрозу самому факту існування української держави. В основі даного правового режиму лежить концепція обмеження інтересів та прав приватного сектору і розширення влади держави – надання більш широких та «суворих» повноважень правоохоронним та військовим органам.

Отже, мобілізація державно-владних ресурсів, особлива робота національної економіки, наявність нестандартних ризиків та обмежень конституційних прав і свобод в умовах дії правового режиму воєнного стану обмежують функціонування соціальної сфери та передбачають створення додаткових правових та організаційно-управлінських механізмів регулювання останньої. Фактично, воєнний стан ускладнює процеси надання соціальної допомоги та

реалізацію інших складових соціального захисту в державі в цілому.

Наприклад, воєнний стан та ті ризики, які зумовлюють його введення в державі чи на окремих її територіях, передбачають перерозподіл ресурсів соціального захисту. Постановою КМУ «Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану» встановлено, що на період введення воєнного стану надання державної соціальної допомоги та пільг здійснюється з урахуванням таких особливостей:

1) строк виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги на дітей одиноким матерям, тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату, які було призначено раніше, продовжується особам, які проживають на територіях територіальних громад, на яких ведуться бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, внесених до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затвердженого Мінреінтеграції; строк виплати раніше призначених пільг продовжується особам з інвалідністю, що проживають на відповідних територіях, на яких медико-соціальні експертні комісії тимчасово не виконують своїх повноважень, незалежно від строку закінчення дії довідки медико-соціальної експертної комісії. Державна соціальна допомога та пільги особам з інвалідністю виплачуються до місяця, що настає за місяцем завершення на відповідній території бойових дій, припинення можли-

вості бойових дій або завершення тимчасової окупації (включно);

2) у разі коли отримувачі державної соціальної допомоги у період введення воєнного стану подають заяву з необхідними документами та/або відомостями для проведення перерахунку державної соціальної допомоги, структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районних, районних у місті Києві державних адміністрацій (військових адміністрацій), виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад визначають право на отримання такої допомоги і проводять розрахунок її розміру. Виплата державної соціальної допомоги проводиться у новому розмірі відповідно до поданих заяви та документів та/або відомостей. Призначення допомоги здійснюється на строк, визначений відповідно до законодавства, що регламентує порядок її надання тощо [8].

Водночас, воєнний стан також зумовлює виникнення та реалізацію нових програм соціальної підтримки тих верст населення, які безпосередньо постраждали від негативних факторів, що зумовили уведення правового режиму. Сюди, наприклад, відноситься допомога внутрішньо-переміщеним особам (далі – ВПО). За Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованої території мають право на отримання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і від нещасного випадку на виробництві та професійного захворюван-

ня, які спричинили втрату працездатності, безпосередньо у робочих органах Фонду соціального страхування України за фактичним місцем проживання, перебування. Матеріальне забезпечення, страхові виплати призначаються за наявності необхідних документів, що підтверджують право на ці виплати, а в разі їх відсутності – за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування у порядку, встановленому правлінням Фонду соціального страхування України [9].

Одним із аспектів впливу воєнного стану на соціальну сферу є зміна порядку організації трудових відносин в умовах правового режиму. Наприклад, Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» визначає особливості проходження державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні, а також осіб, які працюють за трудовим договором, укладеним з фізичними особами, у період дії воєнного стану. Зокрема, відповідно до статті 2 Закону при укладенні трудового договору в період дії воєнного стану умова про випробування працівника під час прийняття на роботу може встановлюватися для будь-якої категорії працівників. За статтею 3 документу у період дії воєнного стану роботодавець має право перевести працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди (крім переведення на ро-

боту в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії), якщо така робота не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, а також інших обставин, що ставлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей, з оплатою праці за виконану роботу не нижче середньої заробітної плати за попередньою роботою [10]. Крім визначеного, в період дії воєнного стану важливого значення для соціальної сфери набуває гуманітарна допомога, яка активно застосовується для виконання завдань соціального захисту та регламентована Законом України «Про гуманітарну допомогу» [11].

Висновки. Таким чином, воєнний стан – це особливий правовий режим функціонування держави або окремих її територій, який передбачає спеціальний порядок роботи публічного та приватних секторів держави. Його введення чинить вагомий вплив на всю вітчиз-

няну соціальну сферу, що виражено в наступному: 1) в ускладненні соціального захисту населення країни у зв'язку із специфічним порядком роботи національної економіки та державного апарату, а також окремих обмежень прав, свобод і законних інтересів громадян; 2) перерозподілі ресурсів соціального захисту та зміни порядку надання соціальних допомог; 3) виникненні та реалізації нових програм соціальної підтримки тих верст населення, які безпосередньо постраждали від негативних факторів, що зумовили уведення правового режиму; 4) особливій організації трудових відносин в умовах воєнного стану; 5) підвищенні ролі та обсягів використання гуманітарної допомоги.

Відповідно до наведених висновків зауважимо, що проблематика впливу воєнного стану на соціальну сферу в Україні як особливого правового режиму функціонування держави або окремих її територій має бути продовжена.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
2. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т.: 42000 слів: серія «Нові словники». Укладачі: В. Я. Яременко, О. М. Сліпущко. К.: Аконіт, 2000. Т. 3: ОБЕ–РОБ. 2000. 927 с.
3. Крестьянінов О. О. Правове регулювання митних режимів: дис.. канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків. 2002. 197 с.
4. Настюк В. Я. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія. В. Я. Настюк, В. В. Белевцева. Х. : Право, 2009. 128 с.
5. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «правовий режим». *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С.196–201.
6. Тернавська В. М. Правові режими відповідно до теорії конституційно-правової політики. *Нове українське право*. 2023. Вип. 4. С.100–106.
7. Кузніченко С. О. Категорія «адміністративноправовий режим» у юридичній науці та законодавстві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 35. С. 70–75.

8. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 214. *Офіційний вісник України*. 2022. № 25. Ст. 1301.

9. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо-переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 №1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

10. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. Ст. 40.

11. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 51. Ст. 451.

Alforov Serhii, Ph.D student of the Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0009-0007-3965-2574

Peculiarities of the impact of the legal regime of martial law on the social sphere in Ukraine

The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of current legislation, analyzes martial law as a special legal regime for the functioning of the state or its individual territories. The factors that determine the special influence of the legal regime of martial law on the sphere of social assistance in Ukraine are highlighted. It is noted that the legal regime is a special model of legal regulation of social and legal relations on the territory of the state as a whole, or within a specific sphere or a certain region, which is characterized by a special set of methods of influence and the subjective composition of their application.

It is argued that martial law, as a legal regime, involves a change in the paradigm of public administration and power. Such a state is introduced by special regulatory acts and in a special order in order to repel armed aggression or other dangerous factors that pose a threat to the very fact of the existence of the Ukrainian state. The basis of this legal regime is the concept of limiting the interests and rights of the private sector and expanding the power of the state - granting broader and "stricter" powers to law enforcement and military bodies.

It is noted that the mobilization of state and government resources, the special work of the national economy, the presence of non-standard risks and restrictions on constitutional rights and freedoms under the legal regime of martial law limit the functioning of the social sphere and provide for the creation of additional legal and organizational and managerial mechanisms for regulating the latter. In fact, martial law complicates the processes of providing social assistance and the implementation of other components of social protection in the state as a whole.

It has been established that martial law is a special legal regime for the functioning of the state or its individual territories, which provides for a special procedure for the work of the public and private sectors of the state. Its introduction has a significant impact on the entire domestic social sphere, which is expressed in the following: 1) the complication of social protection of the country's popula-

tion in connection with the specific procedure for the work of the national economy and the state apparatus, as well as certain restrictions on the rights, freedoms and legitimate interests of citizens; 2) the redistribution of social protection resources and changes in the procedure for providing social assistance; 3) the emergence and implementation of new programs of social support for those segments of the population who have directly suffered from the negative factors that led to the introduction of the legal regime; 4) the special organization of labor relations in conditions of martial law; 5) increasing the role and volume of use of humanitarian aid.

Keywords: *social protection, social security, martial law, legal regime, social assistance.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.05
УДК 342.9

*Глущенко Є. В.,
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-0896-3324*

СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ МЕДІАТОРІВ ТА ЇХ ОБ'ЄДНАНЬ

У статті проаналізовано поняття адміністративно-правового статусу медіаторів та їх об'єднань, а також стан його нормативно-правового регулювання. Встановлено, що нормативно-правове регулювання адміністративно-правового статусу медіаторів та їх об'єднань – це сукупність норм адміністративного права, які спрямовані на визначення правового статусу медіаторів та їх об'єднань (їх права, обов'язки, гарантії діяльності тощо), а також забезпечення їх належного та законного функціонування з метою якісного та ефективного виконання їх завдань та функцій.

Зазначено, що міжнародні нормативно-правові акти відіграють важливу роль з точки зору формування ідейного підґрунтя, а також нормативно-правової бази регулювання інституту медіації взагалі, та в рамках окремих галузей судочинства, зокрема. Саме окреслені нами Рекомендації та Директиви були закладені у формування нормативно-правових актів, які мають нижчу юридичну силу.

Узагальнено, що на сьогоднішній день стан нормативно-правового регулювання адміністративно-правового статусу медіаторів та їх об'єднань можна оцінити неоднозначно. Так, з одного боку існує низка міжнародних нормативних документів, а також профільний Закон «Про медіацію», який визначає найбільш важливі засади діяльності медіаторів та їх об'єднань (правовий статус та порядок діяльності, тощо). А з іншого боку низка аспектів, пов'язаних із діяльністю медіаторів залишаються недостатньо якісно врегульованими, зокрема це стосується: а) системи підготовки медіаторів; б) гарантій діяльності медіаторів та їх об'єднань; в) ще й досі відсутній загальнодержавний Кодекс професійної етики медіаторів; г) неврегульованим є питання оплати праці медіаторів, а також їх соціального забезпечення; д) поверхнево розкрито положення про юридичну відповідальність медіаторів; тощо. З огляду на зазначене вище, діяльність медіаторів та їх об'єднань врегульована досить.

Ключові слова: *правове регулювання, нормативно-правовий акт, законодавство, медіація, медіатор.*

Постановка проблеми. Забезпечення ефективної діяльності медіаторів та їх об'єднань напряму залежить від якості нормативно-право-

вого регулювання їх адміністративно-правового статусу. На нашу думку, нормативно-правове регулювання адміністративно-правового статусу медіаторів та їх об'єднань представляє собою сукупність норм адміністративного права, які спрямовані на визначення правового статусу медіаторів та їх об'єднань (їх права, обов'язки, гарантії діяльності тощо), а також забезпечення їх належного та законного функціонування з метою якісного та ефективного виконання їх завдань та функцій. А відтак, для того, щоб оцінити стан відповідного нормативно-правового регулювання, необхідно розглянути положення ряду нормативно-правових актів різної юридичної сили, які визначають різні аспекти даного правового інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання, пов'язані із діяльністю медіаторів в Україні, у своїх наукових працях розглядали: О. В. Белінська, В. Я. Буряк, В. Л. Горблянський, Р. Л. Гордієнко, Р. О. Денисова, В. П. Дулепа, В. О. Кабанець, О. В. Кузьменко, Я. П. Любченко, Н. А. Мазаракі, О. А. Островська, О. М. Спектор, О. Л. Фінько, Т. І. Шинкар, І. Г. Ясиновський та багато інших. Втім, в умовах сьогодення недостатньо опрацьованим є питання характеристики стану нормативно-правового регулювання адміністративно-правового статусу медіаторів та їх об'єднань.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб оцінити стан нормативно-правового регулювання адміністративно-правового статусу медіаторів та їх об'єднань. З огляду на зазначену мету, завданнями дослідження є наступні: виділити

коло нормативно-правових актів, за допомогою яких регулюється діяльність медіаторів в Україні; розкрити положення відповідних нормативних документів, на основі чого оцінити стан правового регулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері суспільного життя.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо розкриття стану нормативно-правового регулювання адміністративно-правового статусу медіаторів та їх об'єднань.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу приділимо увагу Основному Закону нашої держави – Конституції України. Даний нормативно-правовий акт, як слушно зазначає Г. Б. Супрун, не містить у своїх положень прямих згадок про інститут медіації в Україні. Проте, він слугує базою функціонування всіх легітимних інституцій у нашій державі. На його рівні визначено основоположні права людини та громадянина, а також закладено механізми їх охорони, захисту та поновлення. При цьому, слід відмітити, що на рівні Основного Закону України закріплено дію принципу законності, з урахуванням окремих аспектів якого слід розглядати всі інші нормативно-правові акти, які визначають правові засади запровадження інституту медіації в Україні. Так, продовжує авторка, аналіз положень Конституції України свідчить про те, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Чинні між-

народні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України [1; 2].

Наступними за юридичною силою є міжнародні нормативно-правові акти. Ю. М. Рєпкіна, спираючись на аналіз Закону України «Про міжнародні договори України» вказує, що міжнародні договори – це угоди держав щодо змісту договірних норм (тобто тексту договору) і визнання таких норм як юридично обов'язкових (або рекомендаційних) для держав-учасниць договору. Міжнародні договори в сфері фізичної культури і спорту регулюють правовідносини головним чином з участю юридичних і фізичних осіб – суб'єктів внутрішнього права (спортсменів, спортивних організацій та ін.), але зобов'язання за договором покладаються на держави, що беруть участь в ньому, які несуть відповідальність за приведення свого внутрішнього права у відповідність зі своїми міжнародними зобов'язаннями. Згода на обов'язковість для України міжнародного договору може виражатися різними способами, передбаченими Законом України «Про міжнародні договори України» [3; 4].

Так, серед міжнародних нормативних документів слід виділити низку рекомендацій. Зокрема, слід виділити Рекомендація N R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам - членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах. Ці вказівки спрацьовують у будь-якому процесі, де жертві та

правопорушнику надаються можливості, у разі їхньої згоди, брати активну участь за допомогою нейтральної третьої сторони (медіатора) у вирішенні питань, пов'язаних зі скоєним злочином. За органами кримінальної юстиції має залишатися право на прийняття рішення щодо передачі справи на медіацію, а також і на оцінку вирішення цієї процедури [5]. Далі слід вказати Рекомендацій Res (2001) 9 щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами. У Рекомендації Res (2001)9 підкреслюється важлива роль позасудових засобів врегулювання спорів, що сприяє полегшенню доступу до правосуддя і зменшенню надмірного навантаження на суди. Інакше кажучи, судове провадження не має бути єдиним способом вирішення адміністративно-правових спорів. Держава має розвивати законодавство у напрямку того, щоб фізична або юридична особа, яка вважає, що її права або законні інтереси були порушені суб'єктом владних повноважень, мала можливість звернутися зі скаргою у позасудовому порядку й отримати ефективний правовий захист [6]. Наступними виділимо Рекомендації Res (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах [6]. Ця Рекомендація застосовується до цивільних справ. У цілях цієї Рекомендації термін «цивільні справи» стосується справ, дотичних до цивільних прав й зобов'язань, включно зі справами в галузі комерційного, споживчого та трудового права, за винятком адміністративних і кримінальних справ. Ця Рекомендація не обмежує положень Рекомендації № R (98) щодо

медіації в сімейних справах. Держави можуть організовувати й запроваджувати медіацію в цивільних справах у найбільш придатний спосіб за допомоги державного або приватного сектора. Медіація може здійснюватися як у судовому, так і в позасудовому порядку. Якщо сторони і вдаються до медіації, їм слід забезпечити право доступу до суду, бо ж воно є вирішальною гарантією захисту прав сторін. Організуючи медіацію, держави мають знайти компроміс між потребою й наслідками запровадження строків давності та впровадженням швидких і легкодоступних процедур медіації. Організуючи медіацію, держави мають звернути увагу на потребу уникати (i) зайвих затримок та (ii) використання медіації як тактики затягування часу [6].

Таким чином, міжнародні нормативно-правові акти відіграють важливу роль з точки зору формування ідейного підґрунтя, а також нормативно-правової бази регулювання інституту медіації взагалі, та в рамках окремих галузей судочинства, зокрема. Саме окреслені нами Рекомендації та Директиви були закладені у формування нормативно-правових актів, які мають нижчу юридичну силу.

Тож, далі в рамках представленої в роботі проблематики слід приділити увагу кодифікованим нормативним документам, тобто кодексам, серед яких слід виділити Кримінальний процесуальний кодекс (далі - КПК) [8], Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (далі - КАС України) [9]; Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (далі - ГПК України) [10]; Циві-

льний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року (далі - ЦПК України) [11]. У сучасному розумінні кодекс – це кодифікаційний закон, норми якого складають в своїй сукупності галузь права чи правовий інститут та спрямовані на детальне, всебічне правове регулювання відповідної групи суспільних відносин. У юридичній літературі в загальному не спостерігаємо принципових відмінностей у поглядах науковців стосовно правової природи та змісту кодексу. На сьогоднішній день в Україні кодекс набуває дедалі більшої популярності як форма кодифікаційного акту. На різних рівнях широко обговорюється необхідність прийняття таких нових для української законодавчої історії кодексів як інформаційний, соціальний, виборчий, податковий та ін. Складається враження, що законодавець форму кодексу вважає найбільш доцільною для вирішення питань, які є актуальними для податково-правового регулювання [12, с. 90-117].

Правові засади запровадження інституту медіації України, які закріплені в положеннях КУпАП України та КПК України, слід розглядати окремо в зв'язку із особливостями завдань, які вирішуються даним процесуальним законодавством. Так, згідно з положеннями КПК України порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України, завданнями якого є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розсліду-

вання і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу та щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [8].

Г. Б. Супрун цілком слушно зауважує, що аналіз положень ГПК України [10], ЦПК України [11] та КАС України [9] свідчить, що вони містять майже ідентичні приписи, що визначають правові засади за провадження інституту медіації в Україні. Зокрема, в усіх трьох нормативно-правових актах слово «медіація» зустрічається по одному разу в контексті встановлення обмежень щодо особи свідка – не можуть бути допитані в якості свідків особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг посередництва (медіації) під час проведення позасудового врегулювання спору (п. 2 ч. 1 ст. 67 ГПК України; п. 2 ч. 1 ст. 70 ЦПК України; п. 2 ч. 1 ст. 66 КАС України) [2]. Далі вчена підкреслює, що на відміну від ГПК України та ЦПК України, КАС України встановлює скорочені строки звернення до суду, в разі якщо особа скористалася досудовим порядком вирішення правового спору. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 122 КАС України якщо законом передбачена можливість досудового порядку вирішення спору і позивач скористався цим порядком, або законом визначена обов'язковість досудового порядку вирішення спору, то для звернен-

ня до адміністративного суду встановлюється тримісячний строк, який обчислюється з дня вручення позивачу рішення за результатами розгляду його скарги на рішення, дії або бездіяльність суб'єкта владних повноважень [9; 2].

Окрім зазначених вище процесуальних документів, далі в розрізі представленої в роботі проблематики слід вказати закони України. В свою чергу звичайні закони – це такі, що становлять поточне законодавство. Приймаються у звичайному порядку - простою більшістю голосів. Серед звичайних законів останнім часом виділяють базові, системоутворюючі, регуляторні. До базових законів можна віднести закони, які встановлюють певний рівень, обсяг або межі регулювання відносин, що потребують нових концептуальних засад впорядкування [13, с. 28]. Серед відповідних нормативно-правових актів, перш за все, слід вказати Закон України «Про медіацію», який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою [14]. Дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Законодавством можуть

передбачатися особливості проведення медіації в окремих категоріях конфліктів (спорів). Медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу. Проведення медіації не впливає на перебіг позовної давності. Медіація не проводиться у конфліктах (спорах), що впливають чи можуть вплинути на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками цієї медіації [14].

Також заслуговує уваги Закон України «Про соціальні послуги», який визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах [15].

Останню групу документів складають підзаконні нормативно-правові акти. У юридичній літературі відзначається, що підзаконні нормативно-правові акти – це акти прийняті компетентними органами державної влади чи уповноваженими державою іншими суб'єктами на підставі закону, відповідно до закону та у порядку його виконання. Основними видами підзаконних нормативно-правових актів органів державної влади є наступні: укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази та інструкції міністерств, державних комітетів (відомств) України та інших центральних органів виконавчої влади; акти

та розпорядження місцевих державних адміністрацій; накази (нормативні) адміністрації підприємств, установ, організацій; нормативні накази міністрів, керівників відомств колишнього СРСР з питань, поки не врегульованих відповідними нормативно-правовими актами України [16, с. 240]. Серед підзаконних актів варто виділити: «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва, Державного стандарту соціальної послуги медіації та внесення зміни до Класифікатора соціальних послуг», Наказ Міністерства соціальної політики України від 03 червня 2024 року № 269-Н; «Про затвердження положення про класифікатор соціальних послуг»; Наказ Міністерства соціальної політики України від 23 червня 2020 року № 429; «Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади у соціальних послугах», Наказ Міністерства соціальної політики України 19 квітня 2023 року № 130-Н.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження слід узагальнити, що на сьогоднішній день стан нормативно-правового регулювання адміністративно-правового статусу медіаторів та їх об'єднань можна оцінити неоднозначно. Так, з одного боку існує низка міжнародних нормативних документів, а також профільний Закон «Про медіацію», який визначає найбільш важливі засади діяльності медіаторів та їх об'єднань (правовий статус та порядок діяльності, тощо). А з іншого боку низка аспектів, пов'язаних із діяльністю медіаторів залишаються недостатньо якісно врегульованими, зокрема

це стосується: а) системи підготовки медіаторів; б) гарантій діяльності медіаторів та їх об'єднань; в) ще й досі відсутній загальнодержавний Кодекс професійної етики медіаторів; г) неврегульованим є питання оплати праці медіаторів, а також їх соціального забезпечення; д) поверхнево розкрито положення про юридичну відповідальність медіаторів; тощо.

З огляду на зазначене вище можна зазначити, що діяльність медіаторів та їх об'єднань врегульована досить поверхнево, а законодавство у цій сфері потребує комплексного доопрацювання. Саме тому дослідження вказаних питань, у тому числі в контексті створення умов для належного адміністративно-правового регулювання статусу медіаторів та їх об'єднань має бути продовжено.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Супрун Р. Б. Законодавче регулювання інституту медіації України. *Право та Закон*. 2018. № 2. С. 51–55.
3. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540
4. Рєпкіна Ю. М. Адміністративно-правові основи регулювання фізичної культури і спорту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 232 с.
5. Рекомендація № R(99)19 Комітету міністрів Ради Європи державам - членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах / Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 15.09.1999 № R(99)19 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828/conv#Text
6. Лученко Д. В. Європейські стандарти у сфері оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень. *Lex portus*. 2017. № 5. С. 51–66.
7. Рекомендація Rec(2002)10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 808 засіданні заступників міністрів 18 вересня 2002 року URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. Ст. 1370.
9. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
10. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 лист. 1991 р. № 1798-XII. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40 –41. Ст. 492.
12. Рогач О. Я. Кодифікаційні акти в системі законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ужгород, 2003. 202 с.
13. Ковальський В. С., Козінцев І. П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. К.: Юрінком Інтер, 2005. 192 с

14. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20/conv#Text>
15. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
16. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Д. Крупчан, В. С. Ковальський [та ін.]; за ред. О. В. Зайчука; НДІ приватного права і підприємництва; НАПрН України; НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. 3-тє вид., переробл. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 408 с.

Hlushchenko Yevhen, *Postgraduate Student of of the Kharkiv National University of Internal Affairs*
ORCID: 0009-0005-0896-3324

The state of regulatory and legal regulation of the administrative and legal status of mediators and their associations

The article analyzes the concept of the administrative and legal status of mediators and their associations, as well as the state of its regulatory and legal regulation. It is established that the regulatory and legal regulation of the administrative and legal status of mediators and their associations is a set of administrative law norms aimed at determining the legal status of mediators and their associations (their rights, obligations, guarantees of activity, etc.), as well as ensuring their proper and lawful functioning in order to qualitatively and effectively fulfill their tasks and functions.

It is noted that international regulatory and legal acts play an important role in terms of forming the ideological basis, as well as the regulatory and legal framework for regulating the institution of mediation in general, and within the framework of individual branches of justice, in particular. It is the Recommendations and Directives outlined by us that were included in the formation of regulatory and legal acts that have lower legal force.

It is summarized that today the state of regulatory and legal regulation of the administrative and legal status of mediators and their associations can be assessed ambiguously. Thus, on the one hand, there are a number of international regulatory documents, as well as the specialized Law "On Mediation", which defines the most important principles of the activities of mediators and their associations (legal status and procedure for activities, etc.). On the other hand, a number of aspects related to the activities of mediators remain insufficiently regulated, in particular, this concerns: a) the system of training mediators; b) guarantees for the activities of mediators and their associations; c) there is still no national Code of Professional Ethics for Mediators; d) the issue of remuneration of mediators, as well as their social security, is unregulated; e) the provisions on the legal liability of mediators are superficially disclosed; etc. In view of the above, the activities of mediators and their associations are regulated rather superficially, and the legislation in this area requires comprehensive revision.

Key words: *legal regulation, regulatory legal act, legislation, mediation, mediator.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.06

УДК 342.9

*Донков С. В.,
арбітражний керуючий, PhD,
докторант кафедри адміністративного
права та процесу Харківського
національного університету внутрішніх
справ України
svdonkov11@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1909-0379*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СУБ'ЄКТАМИ АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У ПРОЦЕДУРАХ БАНКРУТСТВА ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Стаття присвячена аналізу правових норм, що регулюють адміністративно-правові аспекти процедури банкрутства суб'єктів господарювання державного сектору економіки, а також виявленню колізійних норм, що мають місце у чинному законодавстві України про банкрутство та приватизацію. В Україні триває реалізація програми приватизації державних підприємств. Більше 1000 державних підприємств передано профільними міністерствами до Фонду державного майна України для приватизації. Перелік об'єктів малої приватизації на початок 2023 року налічував 1 154 об'єкти. Через електронну торгову систему «Прозорро. Продажі» Фондом у 2023 році продано 431 об'єкт на суму 2 911,6 млн гривень [1]. Багато з цих підприємств знаходяться у процедурах банкрутства.

У статті поглиблено досліджено особливості реалізації функцій державного управління суб'єктами адміністративно-правових відносин у контексті процедур банкрутства державних підприємств. Проаналізовано теоретико-правові засади державного управління у сфері економіки та банкрутства, визначено ключових суб'єктів, їхні повноваження та специфіку взаємодії в рамках законодавства про банкрутство. Особлива увага приділяється виявленню колізійних норм, аналізу впливу державного управління на ефективність процедур банкрутства та захист державних інтересів. На основі дослідження наукових праць та чинного законодавства України запропоновано шляхи оптимізації реалізації функцій державного управління з метою підвищення ефективності процедур банкрутства державних підприємств.

Ключові слова: : адміністративно-правове регулювання, процедури банкрутства, органи державного управління, приватизація, арбітражні керуючі, кредитори, державне управління, функції державного управління, суб'єкти адміністративно-правових відносин, процедура банкрутства,

державні підприємства, адміністративно-правове регулювання, колізії законодавства.

Постановка проблеми, проаналізованої автором статті полягає в тому, що переважна більшість цих підприємств має велику заборгованість перед кредиторами. Така ситуація породжує низку конфліктів у застосуванні на практиці різних нормативно-правових актів, які так чи інакше торкаються сфери банкрутства, які регулюються суб'єктами адміністративно-правових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державне управління у сфері банкрутства державних підприємств ґрунтується на конституційних принципах законності, верховенства права, ефективності та відповідальності органів державної влади (Авер'янов В. Б., 2004, с. 15-20). Теоретичні засади державного управління розкриваються у працях таких науковців, як В. Б. Авер'янов [2], Н. Р. Нижник, В. П. Тимошук [3] та ін. Функції державного управління, як правило, включають планування, організацію, регулювання, контроль та координацію (Біла-Тіунова Л. Р., 2015, с. 67-72) [4]. У контексті банкрутства державних підприємств ці функції набувають специфічного змісту, спрямованого на забезпечення балансу між інтересами держави як власника, кредитора та публічним інтересом.

Стосовно проблем правового регулювання банкрутства державних підприємств був здійснений на основі дослідження таких вітчизняних науковців-господарників, як: О. А. Беяневич, О. М. Бірюкова, В. В. Джуня, І. О. Вечірка, Ю. В. Кабенюк, Б. М. Полякова, О. П. Подцерковного та інших.

Адміністративно-правове регулювання процедур банкрутства здійснюється на основі Кодексу України з процедур банкрутства [5] та інших нормативно-правових актів, таких як Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна» [6] тощо. Суб'єктами адміністративно-правових відносин у цій сфері виступають органи державної влади (Колпаков В. К., Кузьменко О. В., 2003, с. 101-108) [7], органи державного управління, органи місцевого самоврядування, арбітражні керуючі, державні підприємства та інші учасники процесу.

Основні результати дослідження полягають в рекомендації щодо недоцільності встановлення надмірних обмежень та мораторіїв на застосування процедур банкрутства відносно підприємств державного сектору управління. Зазначена практика адміністративно-правового регулювання господарсько-правових відносин, як правило, має не бажані економічні наслідки. Такі обмеження будуть мати негативний економічний ефект як для підприємств державного сектору, так і для економіки в цілому, що відповідно відобразиться у міжнародних рейтингах інвестиційної привабливості України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблеми адміністративно-правового регулювання банкрутства об'єктів державної власності.

Виклад основного матеріалу. Процедури банкрутства державних підприємств є складним правовим та економічним феноменом, що перебуває на перетині різних галузей права,

включаючи господарське, адміністративне та цивільне. В умовах трансформації економіки України та активізації процесів приватизації, ефективно державне управління цими процедурами набуває стратегічного значення для забезпечення економічної безпеки держави та захисту публічних інтересів. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених проблемам банкрутства, питання специфіки реалізації функцій державного управління суб'єктами адміністративно-правових відносин у цій сфері залишається актуальним та потребує подальшого поглибленого дослідження.

У процедурах банкрутства державних підприємств ключову роль відіграють наступні суб'єкти адміністративно-правових відносин:

1. Органи державної влади, уповноважені управляти державним майном (Фонд державного майна України, міністерства, відомства): на етапі до відкриття провадження у справі про банкрутство ці органи здійснюють функції управління державним підприємством, приймають рішення щодо його подальшої долі. Після відкриття провадження вони виступають як представники держави як власника, беруть участь у зборах кредиторів, можуть ініціювати процедуру санації або ліквідації, а також здійснюють контроль за діяльністю арбітражного керуючого в частині збереження державного майна.

2. Господарський суд: є центральним суб'єктом, що здійснює судове адміністрування у справах про банкрутство. Його функції включають розгляд справи, прийняття процесуальних рішень, затвердження планів санації та ліквідації, призначення та

усунення арбітражних керуючих, здійснення судового контролю за законністю процедури банкрутства [5].

3. Органи державної виконавчої влади, що здійснюють контроль-но-наглядові функції (Державна податкова служба України, Пенсійний фонд України, Державна служба статистики України): ці органи представляють інтереси держави як кредитора щодо обов'язкових платежів, здійснюють контроль за дотриманням податкового та іншого законодавства у процедурі банкрутства, надають інформацію суду та іншим учасникам процесу.

4. Арбітражний керуючий: виступає спеціальним суб'єктом, наділеним державою владними повноваженнями для управління майном боржника та проведення процедур банкрутства [5]. Він діє під контролем суду, організовує та проводить збори кредиторів, здійснює оцінку майна, вживає заходів щодо його збереження та реалізації, представляє інтереси боржника [5]. Адміністративно-правовий статус арбітражного керуючого характеризується особливою відповідальністю перед державою та кредиторами (Пухтецька А. А., 2010, с. 180-185) [9].

На всіх етапах процедури банкрутства органи державної влади повинні керуватися пріоритетом державних інтересів, що включають збереження державного майна, забезпечення надходження коштів до державного бюджету, мінімізацію соціальних наслідків банкрутства [10]. Рішення, що приймаються органами державної влади у справах про банкрутство державних підприємств, часто потребують узгодження з іншими органами державної влади, що

ускладнює та уповільнює процес. Адміністративний процес у справах про банкрутство державних підприємств має свої особливості (Комзюк Л. Т., 2013, с. 310-315) [15]. Реалізація функцій державного управління щодо державних підприємств у процедурах банкрутства має низку особливостей, зумовлених публічним характером власності та необхідністю захисту державних інтересів. Державне управління у цій сфері вимагає узгодження економічних та адміністративно-правових методів.

Діяльність арбітражного керуючого у справах про банкрутство державних підприємств перебуває під особливим контролем з боку суду та уповноважених органів державної влади з метою запобігання зловживанням та неефективному управлінню майном [11].

Законодавство про неспроможність (банкрутство), що відповідає світовим стандартам, прийняте в Україні з 2000 року, з набуттям чинності закону «Про банкрутство» в редакції закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Він був розроблений з урахуванням Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про транскордонну неспроможність» від 1997 року, розроблений формі модельного закону, що рекомендує країнам брати його за основу та імплементувати у своє законодавство з урахуванням національних потреб. Нажаль, обрана модель національного законодавства про неспроможність в досить важкий для України економічний період мала продебіторську спрямованість, тобто таку, що захищає боржника та дає йому можливість протягом дуже тривалого періоду уни-

кати обов'язку розрахунку з кредиторами. Вибір такої моделі був спричинений з одного боку необхідністю захистити об'єкти державної власності від ринкового перерозподілу в обхід приватизаційних процедур, а з іншого – намаганням найбільших бізнес-лобістів, отримати законодавчі механізми, які дозволяли не сплачувати боргів та відповідних штрафних санкцій по банківським кредитам. Безперечно, застосування продебіторського законодавства про банкрутство в умовах кризи нерозрахунків та невиконання суб'єктами ринку судових рішень по стягненню грошових зобов'язань призвело до затягування процедур банкрутства у часі та низької ефективності погашення кредиторських вимог.

У 2019 році законодавство України було докорінно реформовано за безпосередньої участі експертів групи Світового банку та МВФ. Кодекс України з процедур банкрутства (КУПБ) набув чинності 21 жовтня 2019 року. Макроекономічна мета КУПБ – покращити становище України, який характеризує інвестиційну привабливість нашої країни для іноземних інвесторів. Інвестувати в країну, в якій законодавство дозволяє не розраховуватись по своїх боргах, не раціонально. Зважаючи на те, що КУПБ почав працювати з кінця 2019 року, його застосування

має дати підвищення в індекаторі «Вирішення питань неплатоспроможності» у рейтингу Doing Business.

Основні завдання КУПБ: підвищення ефективності розрахунків боржників з кредиторами (на сьогодні – менше, ніж 10% від обсягу кредиторських вимог); доступність ініціювання процедур банкрутства для

учасників ринку; скорочення тривалості судових процедур банкрутства; посилення правового статусу кредиторів, в тому числі забезпечених; створення для добросовісних громадян правового механізму позбавлення від боргових зобов'язань; зміна порядку продажу активів боржника з метою ефективності та прозорості.

Основна філософія КУПБ – за боргами зобов'язані платити всі, повернення до давнього цивілістичного постулату «Pacta sunt servanda» (договори повинні виконуватися). Головна спрямованість законодавства про банкрутство – пропорційний розрахунок з кредиторами боржника. Про це свідчить суттєве змінення визначення боржника за ст. 1 КУПБ: «боржник - юридична особа або фізична особа, у тому числі фізична особа - підприємець, неспроможна виконати свої грошові зобов'язання, строк виконання яких настав», на відміну від діючої редакції Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство), за якою: «боржник - юридична особа - суб'єкт підприємницької діяльності або фізична особа за зобов'язаннями, які виникли у фізичної особи у зв'язку зі здійсненням нею підприємницької діяльності, неспроможний виконати протягом трьох місяців свої грошові зобов'язання після настання встановленого строку їх виконання, які підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, та постановою про відкриття виконавчого провадження, якщо інше не передбачено цим Законом». Таким чином, за КУПБ боржником може бути будь-яка юридична або фізична особа, що прострочила фінансові зобов'язання, не

тільки суб'єкт підприємництва, а й громадська організація, некомерційна структура, навіть юридична особа публічного права, об'єкти державної власності.

Безумовно, КУПБ спрямований на зміну балансу інтересів сторін в процедурах банкрутства на користь кредиторів. Дуже вірогідно, що кардинальна зміна балансу на користь кредиторів може призвести до збільшення зловживань з їх боку у вигляді рейдерських захоплень та тіньового розподілу комерційної власності. Державна влада, як законодавча, так і виконавча має передбачити ці ризики та удосконалити процесуальні механізми захисту добропорядного бізнесу, а також посилити відповідальність за відповідні правопорушення.

Законодавство про неспроможність «співпрацює» з декількома суміжними галузевими блоками законодавства. Серед таких адміністративне законодавство, законодавство про працю, податкове законодавство, господарське та господарсько-процесуальне законодавство, блоки кримінального та корпоративного права. Це обумовлено, перш за все, введенням особливого процесуального статусу для боржника в процедурах банкрутства, що характеризується обмеженням правоздатності підприємства- боржника із спеціальним режимом управління та розпорядження його майна. На стику таких норм виникає дуже багато правових колізій та прогалин. Наприклад: обмеження розпорядження майном боржника після відкриття справи про банкрутство, спеціальні підстави визнання недійсними економічно невигідних угод боржника, особливості звільнення працівників

боржника у процедурах санації та ліквідації, особливості накладення та зняття арештів на майно боржника у кримінальному провадженні під час процедури банкрутства. Але особливим правовим блоком, що конфліктує з нормами законодавства про неспроможність – є адміністративно-правові відносини у межах процедур приватизації.

Законом «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», що діяв до введення в дію КУПБ, передбачались запобіжні заходи, відносно банкрутства підприємств – об'єктів державної власності: заборона на застосування процедур банкрутства щодо казенних підприємств; обмеження на застосування процедур санації та ліквідації державних компаній, включених до переліку об'єктів державної власності, що не підлягають приватизації; погодження планів санацій та переліків ліквідаційних мас з органом, уповноваженим управляти державним майном.

Відповідно до КУПБ такі запобіжники скоротились до мінімуму. Тепер відсутнє обмеження на застосування процедур санації та ліквідації щодо державних об'єктів, які були включені в переліку об'єктів, що не підлягають приватизації. Згодом, Законом України «Про визнання таким, що втратив чинність Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, які не підлягають приватизації» від 2.10.2019 №145-IX, був скасований зазначений перелік. Відповідно до ч. 1 другого розділу зазначеного нормативного акту також внесені зміни до ст.96 КУПБ «Особливості банкрутства державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких

частка державної власності перевищує 50 відсотків». Разом з тим, вказана норма була доповнена частиною 11 такого змісту: «Під час процедури санації державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50%, їх нерухоме майно може бути відчужене лише у випадках, передбачених планом санації». При цьому, до пункту 4 статті 2 КУПБ встановлено, що «положення цього Кодексу не застосовується до юридичних осіб – казенних підприємств».

Відповідно до п. 5 статті 12 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» зазначено: «Справи про банкрутство боржників, якими є державні підприємства та/або господарські товариства, більше ніж 50 відсотків акцій (часток) яких прямо чи опосередковано належать державі, щодо яких прийнято рішення про приватизацію, не порушуються до її завершення. Провадження у справах про банкрутство таких підприємств/господарських товариств, щодо яких прийнято рішення про приватизацію, підлягає припиненню, крім тих, що ліквідуються за рішенням власника.

Справи про банкрутство підприємств/господарських товариств, щодо яких прийнято рішення про завершення приватизації, не можуть порушуватися протягом одного року з дня завершення приватизації з підстав, що виникли до завершення приватизації.»

Таким чином, держава усіляко створює умови запобігання застосуванню процедур банкрутства та примусового виконання судових рішень відносно об'єктів державної власності, що призначені до прива-

тизації, застосовуючи законодавчі механізми дискримінаційного характеру.

Незважаючи на зобов'язання перед зовнішніми кредиторами, донорами та інвесторами, яких держава заохочує щодо залучення іноземних інвестицій, відносно зменшення обсягу підприємств державного сектору, щодо яких вводяться законодавчі обмеження на застосування процедур примусового стягнення у рахунок погашення кредиторських вимог, держава вводить низку мораторіїв на примусове стягнення.

Так, Закон України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» (від 23 червня 2005 року № 2711-IV) передбачає наявність Реєстру підприємств паливно-енергетичного комплексу, які беруть участь у процедурі погашення заборгованості на спеціальних умовах. Внесення підприємства паливно-енергетичного комплексу до Реєстру є підставою для повернення господарським судом без розгляду заяви про порушення провадження у справі про банкрутство.

Суддя господарського суду має повернути заяву про порушення справи про банкрутство, якщо підприємство паливно-енергетичного комплексу внесено до Реєстру.

Закон України «Про заходи, спрямовані на врегулювання заборгованості теплопостачальних та теплогенеруючих організацій та підприємств централізованого водопостачання і водовідведення за спожиті енергоносії» від 3 листопада 2016 року № 1730-VIII передбачає зупинення виконавчого провадження щодо підприємств, що виробляють,

транспортують та постачають теплову енергію, надають послуги з централізованого опалення та постачання гарячої води, підприємств централізованого водопостачання та водовідведення, що надають послуги з централізованого водопостачання та водовідведення, послуги з постачання холодної води та послуги з водовідведення.

Закон України «Про деякі питання заборгованості підприємств оборонно-промислового комплексу - учасників Державного концерну «Укроборонпром» та забезпечення їх стабільного розвитку» від 6 вересня 2012 року № 5213-VI установлює неможливість провадження у справі про банкрутство підприємств оборонно-промислового комплексу, внесених до переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, за заявами юридичної особи держави-агресора та/або держави-окупанта або юридичної особи з іноземними інвестиціями чи іноземного підприємства держави-агресора та/або держави-окупанта.

Закон України «Про відновлення платоспроможності державних вугледобувних підприємств» від 13 квітня 2017 року № 2021-VIII передбачає заборону примусового виконання рішень щодо стягнення заборгованості та заборону застосування процедур банкрутства: «Справи про банкрутство державних вугледобувних підприємств до 1 січня 2022 року не порушуються. Провадження у справах про банкрутство державних вугледобувних підприємств, порушені до дня набрання чинності цим Законом, підлягають припиненню, крім випадків, якщо ліквідація відбувається за рішенням власника.»

Вважаю, що уникнення виконання майнових зобов'язань підприємствами державного сектору суттєво погіршує роль таких господарських суб'єктів у ринковому конкурентному середовищі та ще більше унеможлиблює вихід таких підприємств з фінансової кризи. Зазначені фактори не збільшують приватизаційну цінність державних підприємств та державного майна, а навпаки, призводять до збитковості їх діяльності та суттєвого зниження капіталізації.

Відповідно до положень КУПБ 20.11.2019 року була створена саморегульована організація арбітражних керуючих України, що названа «Національна Асоціація арбітражних керуючих України» (НААКУ). Вона розробляє низку заходів та пропозицій до органів державного управління та приватизаційних органів стосовно аналітичної та методичної допомоги у операційній та фінансовій реструктуризації збиткових підприємств державного сектору. Такі заходи мають застосовуватись як у межах відкритих судових процедур банкрутства, так і в форматі позасудових процедур, зокрема, досудової санації. Першим кроком у цьому напрямі стало укладення меморандуму про співпрацю між НААКУ, ФДМУ, Державним концерном «Укроборонпром».

Аналіз чинного законодавства та практики його застосування виявляє низку проблемних аспектів та колізій у сфері державного управління банкрутством державних підприємств:

1. Неузгодженість повноважень різних органів державної влади: Відсутність чіткого розмежування повноважень між органами, що управляли підприємством до банкрутства,

та органами, що представляють інтереси держави як кредитора, може призводити до конфліктів та неефективного представництва державних інтересів.

2. Колізії між законодавством про банкрутство та законодавством про приватизацію: У випадках, коли щодо державного підприємства одночасно ініційовано процедуру банкрутства та процес приватизації.

3. Вплив політичних факторів: Рішення у справах про банкрутство державних підприємств можуть зазнавати впливу політичного лобювання, що призводить до прийняття економічно необґрунтованих рішень. Проблеми адміністративно-правової теорії та практики державного управління у цій сфері потребують подальшого дослідження (Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики, 2003) [14].

З метою підвищення ефективності державного управління у процедурах банкрутства державних підприємств пропонується:

1. Удосконалення законодавства: Внести зміни до Кодексу України з процедур банкрутства та інших нормативно-правових актів з метою чіткого розмежування повноважень та координації дій органів державної влади, залучених до процедур банкрутства державних підприємств.

2. Розробка спеціальних процедур банкрутства для державних підприємств: Розглянути можливість розробки спеціальних процедур банкрутства, які б враховували специфіку державного сектору економіки та забезпечували пріоритетність державних інтересів.

3. Оптимізація контролю за діяльністю арбітражних керуючих:

Удосконалити механізми контролю за діяльністю арбітражних керуючих у справах про банкрутство державних підприємств, надати пріоритет судовому контролю у конкретних справах про банкрутство, вжити заходів щодо запобігання дублювання контрольних функцій різними державними-адміністративними органами, посилити саморегулювання арбітражних керуючих.

4. Забезпечення прозорості та відкритості процедур: Забезпечити максимальну прозорість та відкритість усіх етапів процедури банкрутства державних підприємств для громадськості та зацікавлених сторін через оприлюднення інформації про резонансні процеси у справах про банкрутство державних підприємств та актуальної судової практики.

5. Уніфікація підходів до представництва державних інтересів: Розробити єдині підходи та критерії для представництва інтересів дер-

жави як власника та кредитора у процедурах банкрутства державних підприємств. Адміністративно-правове регулювання економічної діяльності потребує системного підходу (Сорочан В.Д., 2010, с. 250-255) [17].

Висновки. Реалізація функцій державного управління суб'єктами адміністративно-правових відносин у процедурах банкрутства державних підприємств є ключовим фактором забезпечення ефективності цих процедур та захисту державних інтересів. Виявлені проблемні аспекти та колізії свідчать про необхідність подальшого удосконалення законодавчого регулювання та практики державного управління у цій сфері. Запропоновані шляхи оптимізації можуть сприяти підвищенню ефективності процедур банкрутства державних підприємств, мінімізації негативних економічних та соціальних наслідків та забезпеченню сталого розвитку економіки України.

Список використаних джерел

1. Звіт про результати аналізу звіту Фонду державного майна України за 2023 рік у частині, що впливає на виконання державного бюджету. Затверджено рішенням Рахункової палати 23.07.2024 № 35-5. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2024/35-5_2024/Zvit_35-5_2024.pdf.
2. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2004. 640 с.
3. Нижник Н. Р., Мальцев В. І. Державне управління : підручник. К. : Вид-во НАДУ, 2003. 568 с.
4. Біла-Тіунова Л. Р. Адміністративне право України(загальна частина) : підручник. Київ : Алерта, 2015. 360 с.
5. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
6. Про приватизацію державного і комунального майна : Закон України від 04.03.1992 № 2163-XII (зі змінами та доповненнями).
7. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
8. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

9. Науково-практичний коментар до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» / За ред. В. В. Луця. Київ : Юстініан, 2013. 768 с.
10. Коментар до Кодексу України з процедур банкрутства / За ред. Т. В. Коршунової. Харків : Право, 2020. 432 с.
11. Вечірка І. О. Банкрутство: правове регулювання: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 304 с.
12. Подцерковний О. П. Правове регулювання банкрутства : навчальний посібник. Харків : Право, 2018. 390 с.
13. Мельник Р. С., Братель В. Ю. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2011. 352 с.
14. Державне управління : проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Юридична думка, 2003. 384 с.
15. Комзюк Л. Т. Адміністративний процес України : навчальний посібник. Київ : Знання, 2013. 535 с.
16. Пухтецька А. А. Адміністративно-правове регулювання економічної діяльності в Україні : монографія. Харків : Право, 2010. 368 с.
17. Сорочан В. Д. Адміністративне право України : підручник. Харків : Право, 2010. 624 с.

Donkov Serhii, arbitration manager, PhD, Doctoral Candidate at the Department of Administrative Law and Procedure Kharkiv National University of Internal Affairs

svdonkov11@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1909-0379

Features of the implementation of state administration functions by entities of administrative-legal relations in bankruptcy procedures of state-owned enterprises

The article is dedicated to the analysis of legal norms regulating the administrative and legal aspects of the bankruptcy procedure for economic entities in the state sector of the economy, as well as the identification of conflicting norms present in the current legislation of Ukraine on bankruptcy and privatization. Ukraine is currently implementing a program of privatization of state-owned enterprises. More than 1000 state-owned enterprises have been transferred by relevant ministries to the State Property Fund of Ukraine for privatization. The list of small privatization objects at the beginning of 2023 included 1,154 objects. Through the electronic trading system «Prozorro.Sales,» the Fund sold 431 objects in 2023 for the amount of UAH 2,911.6 million [1]. Many of these enterprises are in bankruptcy proceedings.

The article provides an in-depth study of the specifics of implementing the functions of state administration by subjects of administrative and legal relations in the context of bankruptcy procedures of state-owned enterprises. The theoretical and legal foundations of state administration in the field of economy and bankruptcy are analyzed, and the key subjects, their powers, and the specifics of inter-

action within the framework of bankruptcy legislation are identified. Particular attention is paid to the identification of conflicting norms, the analysis of the impact of state administration on the efficiency of bankruptcy procedures, and the protection of state interests. Based on the research of scientific works and the current legislation of Ukraine, ways to optimize the implementation of state administration functions are proposed to improve the efficiency of bankruptcy procedures for state-owned enterprises.

Keywords: *administrative and legal regulation, bankruptcy procedures, state administration bodies, privatization, insolvency practitioners, creditors, state administration, functions of state administration, subjects of administrative and legal relations, bankruptcy procedure, state-owned enterprises, administrative and legal regulation, conflicts of legislation.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.07

УДК 42.9: 343.162.4

*Дуліба Є. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного
права і галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права
Національного університету
водного господарства та
природокористування
ORCID: 0000-0003-2651-4977*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СЛІДЧОГО СУДДІ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ

У науковій статті досліджується адміністративно-правовий статус слідчого судді Вищого антикорупційного суду (ВАКС), що здійснює судовий контроль за досудовим розслідуванням корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. До особливостей адміністративно-правового статусу віднесено: порядок набуття статусу; здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні у трьох основних напрямках (розгляд клопотань по заходах забезпечення кримінального провадження, розгляд клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукові) дії; розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора); пріоритетність здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні над виконанням повноважень судді щодо здійснення правосуддя; дискреційний характер повноважень; особливий характер реалізації повноважень слідчого судді, що зумовлений предметною і суб'єктною підсудністю справ ВАКС.

Окрему увагу приділено аналізу статистичних показників діяльності слідчих суддів ВАКС у 2022–2023 роках, які свідчать про значне навантаження на слідчих суддів і водночас підтверджують важливість їхньої діяльності. Зроблено висновок, що слідчий суддя ВАКС є гарантом забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини в Україні. Саме від його професійної діяльності значною мірою залежить дотримання прав і свобод учасників кримінального провадження, ефективність досудового розслідування та досягнення завдань кримінального процесу в цілому.

Ключові слова: *слідчий суддя, Вищий антикорупційний суд, адміністративно-правовий статус, судовий контроль, корупційні правопорушення, захист прав і свобод людини і громадянина.*

Постановка проблеми. Ефективне розслідування корупційних кримінальних порушень є важливим для боротьби з корупцією в нашій державі, що становить одну з найсерйозніших і найнебезпечніших соціальних проблем для будь-якої держави, стримує її розвиток, в також підриває демократичні засади. Одним із ключових показників Індексу верховенства права у світі є кримінальне правосуддя, що узагальнює такі аспекти, як ефективність досудового розслідування, своєчасність і обґрунтованість судових рішень, недопущення дискримінації, а також дотримання прав обвинувачених та належних процедур відповідно до національного законодавства. На жаль, відповідно до даних Індексу верховенства права за 2022-2023 роки, позиції України у сфері кримінального правосуддя суттєво погіршилися. Так, в цілому, за Індексом верховенства права якщо у 2022 році Україна посіла 76 місце з 140 країн, то вже у 2023 року – 89 місце з-поміж 142 країн. Аналогічна негативна динаміка спостерігається і за показником кримінальне правосуддя: 93 місце у 2022 році та 97 місце у 2023 року. Таке зниження показників обумовлене, зокрема, низькою результативністю кримінальних розслідувань, недостатньою неупередженістю процесу, недотриманням прав обвинувачених і недотриманням процедур [1, с. 169; 2, с. 141]. Усе це свідчить про існування системної проблеми у сфері кримінальної юстиції, вирішення якої вимагає ефективного судового контролю за досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. У цьому контексті

особливої актуальності набуває діяльність слідчого судді Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС), який здійснює судовий контроль за досудовим розслідуванням корупційних кримінальних правопорушень, що мають підвищений суспільний резонанс, а також контроль за дотриманням прав, свобод та законних інтересів усіх учасників таких кримінальних проваджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання адміністративно-правового статусу слідчого судді ВАКС розглядалися різними вченими. Так, зокрема, В. Селезньов, В. Кондрич, С. Адабаш у своїй науковій розвідці «Повноваження слідчого судді Вищого антикорупційного суду» (2019) визначили проблематику та діяльність слідчого судді ВАКС на період формування й підготовки до запуску новоствореного органу [3]. О. Меньяйлов у науковій статті «Особливості діяльності суддів ВАКС: правові засади» здійснив аналіз правових засад діяльності суддів ВАКС [4]. У своїй дисертаційній роботі «Суддя вищого антикорупційного суду як суб'єкт кримінальних процесуальних відносин» (2021) О. Савицький розглядав функції слідчого судді під час досудового розслідування та здійснив розподіл повноважень слідчого судді [5]. Поряд із цим, варто відзначити, що сьогодні зростає потреба у більш глибокому та комплексному дослідженні адміністративно-правового статусу слідчого судді ВАКС.

Постановка завдання. Метою наукової статті є розкрити адміністративно-правовий статус слідчого судді ВАКС, а головними завданнями є проаналізувати чинне законодавство України та практику

діяльності слідчих суддів ВАКС, виділити особливості адміністративно-правового статусу слідчого судді ВАКС.

Виклад основного матеріалу.

Адміністративно-правовий статус слідчого судді ВАКС доцільно розглядати як сукупність суб'єктивних прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права, які реалізуються як у межах адміністративних правовідносин, так і поза їх межами [6, с. 64], як сукупність правових засобів, що визначають місце і роль судді під час здійснення правосуддя, що складається з сукупності й обсягу його правосуб'єктності, обов'язків і прав, незалежності і недоторканості та спеціальної дисциплінарної відповідальності судді [7, с. 284].

Варто почати з того, що створення ВАКС обумовлено потребою в більш ефективному розгляді справ про вчинення корупційних кримінальних правопорушень на найвищому рівні в державі. ВАКС здійснює правосуддя відповідно до визначених законом засад та процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень за статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 Кримінального кодексу України (за умови вчинення їх шляхом зловживання службовим становищем), статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3 – 369-3, 206-2, 209, 211, 366-2, 366-3 Кримінального кодексу України, якщо наявна хоча б одна з таких умов: кримінальне правопорушення вчинене відповідним суб'єктом (наприклад, Прем'єр-міністром, його заступниками і членами Кабінету

Міністрів, державними службовцями, що займають посади категорії «А») (п. 1 ч. 5 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України); відповідний розмір предмета кримінального правопорушення або завданої ним шкоди (п. 2 ч. 5 ст. 216 КПК України); вчинення кримінального правопорушення «адресатом активного підкупу чи впливу» (п. 3 ч. 5 ст. 216 КПК України) [8].

ВАКС, здійснюючи правосуддя, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [9]. Одночасно ВАКС забезпечує належний судовий контроль за досудовим розслідуванням корупційних кримінальних правопорушень, а також за дотриманням прав, свобод та законних інтересів усіх учасників кримінального провадження [10].

Згідно з п.18 статті 3 КПК України слідчий суддя – це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у визначеному порядку судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [8].

Слідчий суддя у ВАКС обирається з числа суддів цього суду зборами суддів, на яких обговорюються питання внутрішньої діяльності суду та приймаються колективні рішення з обговорюваних питань [10; 9]. Звідси слідує, що адміністративно-правовий статус слідчого судді набувається суддею після прийняття рішення зборами суддів про його обрання. В цьому

контексті варто зазначити, що чинне законодавство України не містить жодних вимог чи обмежень до кандидата на виконання функції судового контролю, а отже, кожен суддя, який працює ВАКС, може бути обраний на слідчого суддю. Слідчі судді ВАКС обираються на строк не більше двох років із можливістю повторного переобрання за особистою добровільною згодою [10]. Так, наприклад, з початку діяльності ВАКС судочинство як у суді першої інстанції здійснювалося 27 суддями, з них повноваження слідчих суддів виконували 6 суддів [11], у 2020 році – 9 суддів [12], з 2021 року – 12 суддів [13; 14; 15]. Суддя ВАКС втрачає статус слідчого судді після закінчення строку виконання повноважень із здійснення судового контролю.

Слідчий суддя ВАКС, здійснюючи судовий контроль за досудовим розслідуванням корупційних кримінальних правопорушень, а також за дотриманням прав, свобод та законних інтересів усіх учасників кримінального провадження, виступає гарантом забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини в Україні. Слідчий суддя запобігає неправомірним діям і рішенням, що порушують конституційні права та свободи громадян; відновлює права, безпідставно порушені органами досудового розслідування та прокуратурою; надає правомірним діям і рішенням слідчого, прокурора юридичної сили, легалізуючи таким чином отримані докази; сприяє винесенню правосудного вироку при розгляді кримінальної справи в суді [16, с. 79]. Отже, саме від діяльності слідчого судді безпосередньо залежить не

лише дотримання конституційних прав і свобод учасників кримінального провадження, а й досягнення загальних завдань кримінального процесу. Підтвердженням важливості ролі слідчого судді ВАКС є статистичні дані діяльності таких осіб у ВАКС за 2022-2023 роки, яка демонструє високе навантаження та водночас ефективність виконання покладених функцій. Так, зокрема, у 2022 році на розгляді слідчих суддів ВАКС перебувало 6719 звернень, поданих на стадії досудового розслідування, з яких 5833 клопотання слідчих, дізнавачів, прокурорів та інших осіб під час досудового розслідування, 750 скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчих, дізнавачів, прокурорів під час досудового розслідування та 136 заяв про відвід під час досудового розслідування. 5746 з 5833 клопотань розглянуто, з яких по суті 5369 (4733 із задоволенням вимог, 630 з відмовою у задоволенні вимог), 377 провадження завершено без розгляду по суті вимог. Розглянуто 720 скарг, з яких 444 по суті вимог скарги (298 – відмовлено, 146 – задоволено вимоги), 276 завершено без розгляду по суті вимог. З 136 заяв про відвід задоволено лише 15 заяв. У 2023 році на розгляді слідчих суддів ВАКС перебувало 10944 клопотань, скарг та заяв, поданих на стадії досудового розслідування кримінальних проваджень, з них 9141 клопотання слідчих, дізнавачів, прокурорів, інших осіб, 1583 скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчих, дізнавачів, прокурорів та 220 заяв про відвід під час досудового розслідування. 9082 з 9141 клопотань розглянуто, з яких по суті 8500 (7266 із задоволенням вимог, 1228 з

відмовою у задоволенні вимог), 582 проваджень завершено без розгляду по суті вимог. Розглянуто 1549 скарг, з них 960 по суті вимог скарги (227 – задоволено вимоги, 733 – відмовлено в задоволенні вимог), 589 проваджень завершено без розгляду по суті вимог. З 218 заяв про відвід задоволено лише 13 [14; 15].

Особливістю діяльності слідчого судді ВАКС є те, що він не звільняється від виконання обов'язків судді щодо здійснення правосуддя, однак здійснення ним повноважень із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні враховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення [9]. Таким чином, виконання обов'язків слідчого судді ВАКС має пріоритетне значення над виконанням обов'язків суддів щодо здійснення правосуддя.

Права, повноваження та обов'язки слідчого судді ВАКС визначаються Законами України від 02.06.2016 № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» [9], від 07.06.2018 № 2447-VIII «Про вищий антикорупційний суд» [10], КПК України [8], Кодексом суддівської етики [17].

Проаналізувавши норми КПК України, можна зробити висновок, що сьогодні слідчий суддя ВАКС здійснює судовий контроль по трьох напрямках: 1) розгляд клопотань по заходах забезпечення кримінального провадження (судовий виклик і привід, накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасове доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, за-

тримання особи, запобіжні заходи; 2) розгляд клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 3) розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора [8].

Відповідно до звітів ВАКС за 2022-2023 роки найбільш клопотань слідчі судді ВАКС розглядали про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, тимчасового доступу до речей і документів, проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, арешт майна, скасування арешту майна, продовження строку досудового розслідування, застосування, зміна чи скасування запобіжних заходів. Основними питаннями, що піднімалися у скаргах, були питання бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР або про іншу бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора; рішення слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій; повідомлення слідчого, дізнавача, прокурора про підозру, рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зупинення досудового розслідування [14;15].

Конкретні повноваження слідчого судді містяться у багатьох нормах КПК України, що регламентують підстави, умови та порядок розгляду клопотань про забезпечення кримінального провадження (статті 132, 142, 146, 151, 156, 157, 163, 172, 176, 189, 193, 199 КПК України тощо) та проведення негласних слідчих (розшукових) дій (стаття 248 КПК України), а також

порядок розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора під час досудового розслідування (стаття 306 КПК України).

Варто погодитися з думкою О. Чучман, що повноваження слідчого суду у переважній більшості мають дискреційний характер, оскільки надають можливість слідчому судді на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст рішення, яке приймається, через можливість вибору на власний розсуд одного з кількох варіантів рішень, передбачених КПК України [18, с. 99].

Однією з особливостей діяльності слідчого судді ВАКС є те, що розглядаючи клопотання, слідчий суддя, перш за все, має перевірити чи існують підстави віднесення кримінального провадження до підсудності ВАКС, а також причетності особи до вчинення корупційного злочину. Так, наприклад, сьогодні склалася негативна практика, коли до ВАКС часто надходять клопотання, у яких йде мова про кримінальні правопорушення, які не віднесені до предметної підсудності ВАКС, коли детективи у судовому засіданні не можуть довести, що предмет кримінального правопорушення або завданої ним шкоди в п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а лише висловлюють припущення щодо завищення цін матеріалів; детективи не надають чіткої кваліфікації злочину, наприклад, передбаченого ч. 5 статті 191 КК України, а тому сам по собі великий розмір предмету даного злочину не дає підстави віднести його до корупційних та встановити

підсудність кримінального провадження ВАКС [19, с. 10].

Сьогодні відповідно до узагальнення судової практики з розгляду слідчими суддями ВАКС клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів (за 2019, 2020 роки) під час перевірки слідчий суддя має враховувати такі критерії: підсудність справи ВАКС, звернення уповноваженим суб'єктом, якщо у клопотанні мова йде про спеціальних суб'єктів, відповідність кваліфікації діяння тяжкості злочинів, причетність особи, щодо якої ставиться питання про надання дозволу, до події кримінального правопорушення, необхідність проведення негласних заходів у сукупності з неможливістю отримання інформації в інший спосіб, можливість унікально ідентифікувати особу, щодо якої ставиться питання про надання дозволу на проведення негласних заходів [19, с. 7].

Слідчий суддя ВАКС, здійснюючи контроль за дотриманням прав учасників кримінального провадження, має забезпечити не лише законність застосування процесуальних примусових заходів, а й неупередженість та об'єктивність у процесі розгляду матеріалів, що подаються прокурором чи стороною захисту.

Правова природа проваджень, які здійснюються слідчим суддею, передбачає необхідність перевірки не лише дотримання процесуального порядку вирішення клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження чи проведення слідчих (розшукових) дій, а й оцінки таких клопотань на пред-

мет доцільності застосування таких заходів чи здійснення слідчих (розшукових) дій та обґрунтованість внесеного клопотання [20]. Так, зокрема, у п. 5 статті 132 КПК України зазначено, що слідчий суддя зобов'язаний враховувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні [8].

Щодо обов'язків, то слідчий суддя ВАКС, здійснюючи судовий контроль за досудовим розслідуванням корупційних кримінальних правопорушень, а також за дотриманням прав, свобод та законних інтересів усіх учасників кримінального провадження, зобов'язаний справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати клопотання відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства [9]. Так, наприклад, відповідно до статті 248 КПК України слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії протягом шести годин з моменту його отримання. До того ж у статті 206 КПК України визначено загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини, в тому числі і слідчого судді [8].

Слідчий суддя також зобов'язаний дотримуватися правил суддівської етики, виявляти повагу до учасників процесу, не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю ухвалення судового рішення [9; 17].

Поряд з цим, слідчого суддю ВАКС може бути притягнуто до дисциплінарного відповідальності в порядку дисциплінарного провадження. Наприклад, суддю можна притягнути до дисциплінарної відповідальності, якщо він умисно або внаслідок недбалості допустив порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, не зазначив в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суту спору, порушив принципів здійснення судочинства, безпідставно затягував або не вживав заходи щодо розгляду заяв, скарг, допустив порушення поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя тощо [9]. Відповідно до статті 107 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» право на звернення із скаргою щодо дисциплінарного проступку слідчого судді має будь-яка особа (фізична чи юридична), які реалізують це право особисто або через адвоката [9].

Висновки. Проведений аналіз нормативно-правових актів, що регламентують діяльність ВАКС, а також практики здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні за 2022–2023 роки слідчими суддями цього суду, дає підстави стверджувати, що слідчий суддя ВАКС виступає гарантом забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини в Україні. Саме від його професійної діяльності значною мірою залежить дотримання прав і свобод учасників кримінального провадження, ефективність досудо-

вого розслідування та досягнення завдань кримінального процесу в цілому. Особливостями адміністративно-правового статусу слідчого судді ВАКС є:

1. Порядок набуття статусу. Слідчим суддею ВАКС може бути будь-який суддя цього суду, який обраний зборами суддів для здійснення повноважень із судового контролю за досудовим розслідуванням корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Адміністративно-правовий статус слідчого судді набувається суддею після прийняття рішення зборами суддів про його обрання на виконання повноважень слідчого судді на строк до двох років і втрачається після завершення цього строку.

2. Здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні у трьох основних напрямках: розгляд клопотань по заходах забезпечення кримінального провадження (судовий виклик і привід, накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасове доступ до речей і до-

кументів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, затримання особи, запобіжні заходи; розгляд клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукові) дії; розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора.

3. Пріоритетність здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні над виконанням повноважень судді щодо здійснення правосуддя;

4. Дискреційний характер повноважень.

Особливий характер реалізації повноважень слідчого судді. Здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні залежить від предметної та суб'єктної підсудності справ ВАКС, що зумовлює необхідність перш ніж розглядати клопотання чи скаргу перевірити чи існують підстави віднесення кримінального провадження до підсудності ВАКС, а також причетності особи до вчинення корупційного кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. World Justice Project. Rule of Law Index 2022. URL: <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJPIIndex2022.pdf>
2. World Justice Project. Rule of Law Index 2023. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/downloads/WJPIIndex2023.pdf>

3. Селезньов В. А., Кондрич В. В. Адабаш С. А. Повноваження слідчого судді вищого антикорупційного суду. *Право та державне управління*. 2019. № 2(35). Том 2. С. 105–108. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.15>
4. Меньяйлов О.В. Особливості діяльності суддів ВАКС: правові засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2020. 61 Том. 2. с. 12–15. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.61-2.2>
5. Савицький О. А. Суддя Вищого антикорупційного суду як суб'єкт кримінальних процесуальних відносин: дис. ... доктора філософії за спец. 081 – Право. Київ, 2021. 221 с.
6. Коломоець Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
7. Закурін М. К. Адміністративно-правовий статус судді господарського суду. *Форум права*. 2011. № 3. С. 282–286
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5306>
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
10. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>
11. Про визначення кількісного та персонального складу слідчих суддів : рішення зборів суддів Вищого антикорупційного суду від 07.05.2019 № 4. URL: https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/VAKS/self-government/decisions/07.05.2019_4.pdf
12. Вищий антикорупційний суд. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2020 році (як судом першої інстанції). URL: https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_2020.pdf
13. Вищий антикорупційний суд. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2021 році (як судом першої інстанції). URL: https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_2021.pdf
14. Вищий антикорупційний суд. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2022 році (Як судом першої інстанції). URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_2022.pdf
15. Вищий антикорупційний суд. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2023 року (як судом першої інстанції). URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_2023.pdf
16. Бондюк А. Ф. Процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні: дис... к.ю.н. (доктора філософії): 12.00.09. Київ, 2017. 241 с.
17. Кодекс суддівської етики : рішення XI (чергового) З'їзду суддів України від 22.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>
18. Чучман О. І. Розсуд слідчого судді у доказуванні при здійсненні судового контролю. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 56. С. 99–101. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.56.21>
19. Вищий антикорупційний суд. Узагальнення судової практики з розгляду слідчими суддями Вищого антикорупційного суду клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів (за 2019, 2020 роки). URL: https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/reviews/review_CIA_OSM.pdf

20. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 18 жовтня 2023 року Справа № 991/9189/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114432399>

Duliba Yevheniia, Sc. (Law), Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines, Institute of Law, National University of Water and Environmental Engineering
ORCID: 0000-0003-2651-4977

The administrative and legal status of the investigating judge of the High Anti-Corruption Court

The article deals with the administrative and legal status of the investigating judge of the High Anti-Corruption Court (HACC), who provides of judicial control the pre-trial investigation of corruption and related criminal offenses, observance of the rights, freedoms, and interests of persons in criminal proceedings. The features of administrative and legal status of the investigating judge of the High Anti-Corruption Court (HACC), include: the procedure for acquiring status; implementation of judicial control over the pre-trial investigation of corruption and related criminal offenses, observance of the rights, freedoms and interests of persons in criminal proceedings in three main areas (consideration of applications for measures to ensure criminal proceedings, consideration of applications for permission to conduct covert investigative (search) actions; consideration of complaints about the decisions, actions or inactions of the investigator, investigator or prosecutor); priority of judicial control over the pre-trial investigation of corruption and related criminal offenses, observance of the rights, freedoms and interests of persons in criminal proceedings over the exercise of the judge's powers to administer justice; discretionary nature of authority; the unique nature of the exercise of the powers of the investigating judge, due to the substantive and subject jurisdiction of the cases of the HACC.

Special attention is paid to the analysis of statistical indicators of the activities of investigating judges of the HACC in 2022-2023, which indicate a significant burden on investigating judges and simultaneously confirm the importance of their controlling influence on pre-trial proceedings in corruption cases. It is concluded that the investigating judge of the HACC is the guarantor of ensuring the legality and validity of the restriction of constitutional rights and freedoms in Ukraine. From his professional activity, the observance of the rights and freedoms of participants in criminal proceedings, the effectiveness of the pre-trial investigation, and the achievement of the tasks of the criminal process largely depend.

Keywords: *investigative judge, High Anti-Corruption Court, administrative and legal status, judicial control, corruption offenses, protection of human and citizen rights and freedoms.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.08

УДК 342.951:347.963

Кальчук О. М.,
кандидат юридичних наук,
докторант Київського інституту
інтелектуальної власності і права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0002-0582-8168

СУБОРДИНАЦІЯ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ

У статті охарактеризовано відносини субординації в органах прокуратури України. Вказано, що з урахуванням специфіки функцій прокуратури, її представникам, які здійснюють ці функції, з одного боку, гарантується операційна самостійність та незалежність, а з іншого – покладаються управлінські завдання організаційного і контрольного змісту стосовно формально непідпорядкованих суб'єктів. У цьому контексті субординація в діяльності прокуратури набуває специфічних рис, дослідження яких є основною метою статті.

Проаналізовано законодавче регулювання адміністративного підпорядкування прокурорів, яке має обмежену сферу застосування. Встановлено, що ієрархія в органах прокуратури, на відміну від військової субординації, не передбачає повноти влади керівника щодо всіх нижчих за посадою осіб, а має ступінчастий характер, за винятком повноважень Генерального прокурора.

Розглянуто засоби управлінського впливу в системі органів прокуратури, зокрема таких, як доручення та вказівки, які частково збігаються із інструментами зовнішнього правового впливу, що використовуються прокурорами у межах наглядових повноважень.

Окрему увагу приділено аналізу законодавчих вимог щодо письмової форми владних актів прокурора, порушення яких у визначених випадках тягне їх нікчемність. Розглянуто питання про класні чини прокурорів, які, попри часті законодавчі ініціативи щодо їх повернення, не мають практичного значення для субординації, а виконують переважно представницьку та соціальну функції. Зроблено висновок про недоцільність збереження у системі кримінальних покарань такого додаткового його виду, як позбавлення класного чину.

Механізми публічної функції прокуратури розглянуто через призму її підпорядкування єдиному джерелу державної влади в Україні – народу.

Ключові слова: прокуратура, функції прокуратури, повноваження, підпорядкування, управління, влада, правовий статус.

Постановка проблеми. Прокуратура України виконує важливу роль у забезпеченні верховенства права, захисту прав і свобод громадян, підтримці правопорядку та здійсненні нагляду за додержанням законів. В умовах сучасних викликів, зокрема, реформування правоохоронної системи, зміцнення демократичних інститутів та запровадження європейських стандартів правозастосування, питання субординації в органах прокуратури набуває особливої актуальності.

Субординація є невід'ємним елементом функціонування прокуратури, оскільки визначає ієрархічну структуру, механізми підпорядкування, процедури прийняття рішень та розподіл управлінських повноважень між прокурорами різних рівнів. Вона забезпечує ефективність управлінських процесів, підвищує відповідальність посадових осіб та сприяє координації між центральним апаратом та територіальними підрозділами. Водночас збереження балансу між централізацією управління та незалежністю прокурорів у процесі здійснення правозахисних функцій є предметом наукової дискусії та законодавчих змін.

На сьогодні в Україні діє багатетапна система прокуратури, яка передбачає взаємодію між Генеральною прокуратурою, обласними, окружними та спеціалізованими прокуратурами. Важливим аспектом є те, що прокуратура не є органом виконавчої влади, а діє на засадах незалежності та підконтрольності лише в межах закону. Це потребує чітких механізмів субординації, які б забезпечували єдність підходів до реалізації правозастосовної практики, а також гарантували можливість

оперативного реагування на загрози правопорядку.

Водночас процес реформування прокуратури, що триває з 2014 року, суттєво вплинув на її внутрішню організацію та управлінські механізми. Однією з ключових проблем залишається необхідність удосконалення субординаційних механізмів, зокрема, в контексті розмежування компетенції між рівнями прокуратури, забезпечення внутрішньої незалежності прокурорів та вдосконалення дисциплінарних процедур. Також актуальними є питання взаємодії прокуратури з іншими правоохоронними органами, що вимагає узгодженості процесів координації та підпорядкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками чимало вчених у галузі адміністративного права присвятили свої наукові праці дослідженню теоретичних аспектів субординації та координації прокурора як учасника публічно-правових відносин [1; 2; 3], а також вивчали питання порівняльного аналізу субординації прокурорів у різних країнах світу [4]. Однак зміна конституційно-правового статусу прокуратури, а також її ролі і значення під час взаємодії з правоохоронними органами в сучасних умовах державотворення викликають необхідність в подальшому аналізі нормативно-правової бази, що регулює субординацію в органах прокуратури України, дослідженні впливу субординаційних механізмів на управлінську діяльність прокуратури, виявлення проблем та суперечностей у реалізації субординаційних відносин, а також формулюванні пропозицій щодо вдосконалення управлінських та правових аспектів

субординації в органах прокуратури України. Отже, дослідження субординації в органах прокуратури України є важливим як для розбудови ефективної системи управління прокуратурою, забезпечення її функціональної незалежності та підвищенню ефективності її діяльності.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в аналізі правових та управлінських аспектів субординації в органах прокуратури України, визначенні її ролі в організації діяльності прокурорів, оцінці ефективності існуючих механізмів субординації та виробленні рекомендацій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Різні функції прокуратури вимагають використання різноманітних управлінських методів. Наприклад, підтримання державного обвинувачення в суді та здійснення процесуального керівництва в одному й тому ж кримінальному провадженні вимагають прийняття рішень, що відрізняються як за юридичним змістом, так і за документальною формою.

У цьому контексті субординація, як один із способів управлінського впливу, набуває специфічних рис у діяльності прокуратури. Інстанційна субординація прокурора як учасника судочинства та адміністративне підпорядкування прокурора як публічного службовця характеризуються різним обсягом повноважень, що їх має вища інстанція стосовно нижчої. Такий дуалістичний характер субординації зумовлює необхідність чіткого законодавчого регулювання прав і обов'язків суб'єктів управління на всіх рівнях системи прокуратури. Це дозволяє забезпечити ефективну взаємодію між окремими її елементами та запо-

бігти потенційним конфліктам між функціональною та адміністративною складовими.

У статті 3 Закону України «Про прокуратуру» серед засад діяльності прокуратури не зафіксовано принципу єдиноначальності та централізації [5]. Це відрізняє прокуратуру від правоохоронного органу або органу з правоохоронними функціями. Утім будь-яка взаємодія між цими органами ґрунтується на засадах субординації – системі відносин, заснованих на підпорядкуванні нижчої ланки вищій [6, с. 119]. Тому відсутність серед принципів діяльності сучасної прокуратури України «вертикальних» принципів єдиноначальності та централізації не свідчить про незастосування субординації в її діяльності.

Владні відносини як у межах системи органів прокуратури, так і під час її взаємодії з іншими публічно-владними інституціями утворюють складну систему. Ця система характеризується структурно-функціональним зв'язком, який може забезпечуватися різними способами, включаючи субсидіарність, координацію, реординацію та, врешті-решт, субординацією.

Слід зазначити, що в межах гіпотези про представництво прокурором влади народу проблема його субординації постає в новому світлі. У цьому контексті йдеться не про народ як вищу ланку у владній ієрархії, а про засади реалізації владних повноважень, формалізованих через закони.

Ці повноваження, надані народу через присягу або інші правові механізми, докорінно відрізняються від управлінської тріади «субординація-координація-реординація».

Такий підхід передбачає, що діяльність прокурора повинна розглядатися не як частина традиційної ієрархії управління, а як реалізація законодавчо визначеного «доручення» народу, єдиного джерела влади.

Законодавчі акти, що регулюють діяльність прокурора (зокрема, Закон України «Про прокуратуру», КУпАП, КПК України, КАС України), приділяють значну увагу чіткому визначенню статусу, забезпеченню незалежності прокурора, недопустимості втручання в його діяльність, а також виконанню іншими суб'єктами правовідносин владних функцій прокурора.

Деякі функції прокуратури безпосередньо визначено як представницькі. Зокрема, підтримання обвинувачення: за п. 1 ч. 1 ст. 2 та ст. 22 Закону України «Про прокуратуру» це державне обвинувачення, а відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України – публічне обвинувачення. Також до представницьких функцій належить представництво в суді: інтересів держави у випадках, передбачених Конституцією України, та інтересів громадян або держави відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 2, ст. 23, ст. 24 Закону України «Про прокуратуру».

Інші функції прокуратури мають організаційний і контрольний характер.

Попри деякі розбіжності у формулюваннях функцій прокуратури в Основному законі та інших актах, законодавство надає вихідні положення щодо здійснення управлінської функції стосовно суб'єктів правовідносин, які не належать до органів прокуратури. Наприклад, у межах нагляду за додержанням законів органами, що здійснюють оперативно-

розшукову діяльність, дізнання чи досудове слідство, прокурори «координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності». Основною формою такої координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, рішення яких є обов'язковими до виконання (ч. 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру»).

Опосередкованою управлінською дією є право прокурора вимагати (доручати) підчас здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, вимагати (доручати) проведення заходів контролю (п. 6 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», п. 3 ч. 3 ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [7].

Крім зазначеної вище координаційної функції (обмеженої лише одним видом нагляду) та права ініціювати перевірки (в межах двох видів нагляду), закон не надає чітких уточнень щодо управлінського механізму здійснення прокурором державно-владної функції. Неможливо застосовувати і підхід «від зворотного»: відсутність координації або іншої конкретної форми взаємодії автоматично не означає, що види нагляду здійснюються у відносинах субординації із визначеними суб'єктно-об'єктними ролями.

Проте наявність елементів субординації вказує на можливість видання прокурором при здійсненні своїх функцій обов'язкових рішень,

формалізованих у вигляді постанов, вказівок, доручень тощо. Такі рішення є владними, обов'язковими до виконання та забезпечуються механізмами державного примусу. Йдеться про:

1) постанови:

– як обов'язкові для виконання рішення прокурора у кримінальному провадженні (ч.ч. 3, 6, 7 ст. 110 КПК України [8]);

– щодо скасування рішень слідчого або дізнавача (п. 7 ч. 2 ст. 36, ч. 6 ст. 284, ч. 2 ст. 305 КПК України);

– скасування рішень про заведення чи закриття оперативно-розшукових справ (п. 8 ч. 3 ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»);

– щодо умов утримання осіб у місцях попереднього ув'язнення (ч. 2 ст. 22 Закону України «Про попереднє ув'язнення»).

2) вказівки та доручення:

– обов'язкові для виконання у межах кримінального провадження (п. 4 та 18 ч. 2 ст. 36, п. 2 ч. 2 ст. 301 КПК України);

– прокурора вищого рівня відповідному прокурору за результатом розгляду скарги на недотримання ним розумних строків (ч. 2 ст. 308 КПК України);

– керівникам правоохоронних органів про проведення оперативно-розшукових заходів або розшук осіб (п. 4 ч. 3 ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»);

– Офісу Генерального прокурора щодо забезпечення запитів про міжнародну правову допомогу (ч. 3 ст. 554 КПК України);

– щодо дотримання встановлених законодавством порядку та умов тримання осіб, взятих під варту, у місцях попереднього ув'язнення (ч. 2

ст. 22 Закону України «Про попереднє ув'язнення») [9].

Зауважимо, що вказівкам та рішенням прокурора не можуть суперечити вказівки керівника органу досудового розслідування або керівника органу дізнання, надані слідчому чи дізнавачу (п. 3 ч. 2 ст. 39, п. 3 ч. 2 ст. 39-1 КПК України). Невиконання вказівок прокурора тягне за собою відповідальність слідчого відповідно до ч. 4 ст. 40 КПК України та ст. 381-1 КК України;

3) скасування рішень:

– постанов слідчого або дізнавача (п. 7 ч. 2 ст. 36, ч. 6 ст. 284, ч. 2 ст. 305 КПК України);

– постанов прокурора нижчого рівня (ч. 6 ст. 36 КПК України);

– постанов про заведення або закриття оперативно-розшукової справи, зупинення чи поновлення оперативно-розшукової діяльності, а також інших рішень (п. 8 ч. 3 ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»);

– постанов начальника установи попереднього ув'язнення про звернення в доход держави коштів, одержаних особами, щодо яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт. Такі кошти могли бути отримані шляхом обману під час перебування в місцях попереднього ув'язнення або коли джерело їх отримання не встановлено (ч. 3 ст. 7 Закону України «Про попереднє ув'язнення»).

4) погодження рішень стосовно:

– продовження строку ведення оперативно-розшукових справ (ч. 2–4 ст. 9-1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»);

– постанови слідчого чи начальника попереднього ув'язнення про розміщення осіб, взятих під варту в одиночних камерах або у маломісних камерах з дотриманням вимог ізоляції (ч. 1 ст. 8 Закону України «Про попереднє ув'язнення»);

– письмових повідомлень слідчим про підозру (ч. 1 ст. 277), а дізнавачем – про підозру у вчиненні кримінального проступку (п. 5 ч. 2 ст. 40-1, ч. 1 ст. 298-4 КПК України);

– запитів про міжнародну правову допомогу на стадії досудового розслідування (ч. 6 ст. 552 КПК України).

5) дозволи на:

– видачу трупу (ч. 4 ст. 238 КПК України) після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причини смерті (у разі здійснення в умовах воєнного стану воєнного стану кримінального провадження в особливому режимі такий дозвіл має бути письмовим);

– письмовий дозвіл на розголошення відомостей досудового розслідування (ст. 222 КПК України);

5) надання санкції на:

– зміну документів, зовнішності та переселення в інше місце проживання за відсутності клопотання або за згоди особи, взятої під захист (ч. 3 ст. 13 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [10]);

– здійснення заходів щодо особистої охорони, охорони житла і майна, використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів (ч. 2 ст. 17 зазначеного Закону України);

– примусове виселення осіб, які самоправно зайняли жиле примі-

щення в будинках державного і громадського житлового фонду або проживають у будинках, що загрожують обвалом (ч. 1 ст. 109 ЖК України [11]).

Форма, у якій прокурор здійснює нагляд за кримінальним провадженням, чітко свідчить про управлінську природу його відносин із деякими учасниками кримінального провадження. Ці відносини проявляються через процесуальне керівництво, *управлінська модель* якого характеризується такими особливостями: дволанкова організація керівництва: дії процесуального керівника можуть бути оскаржені прокурору вищого рівня; можливість безпосереднього виконання слідчих дій прокурором: у разі необхідності прокурор може самостійно здійснювати слідчі дії; формування обов'язкових до виконання рішень: прокурор має право приймати рішення, які є обов'язковими для виконання іншими органами та посадовими особами, належними до сторони обвинувачення – оперативними підрозділами, слідчими, дізнавачами. Ця управлінська модель базується на підпорядкуванні специфічного виду – процесуальній субординації, яка поєднує елементи ієрархічності та функціональної взаємодії.

Про те, що в певних правовідносинах прокуратура вважає себе вищою за статусом порівняно з іншими державними органами, свідчать деякі положення Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів. Якщо у відносинах з органами державної влади і місцевого самоврядування прокурор має співпрацювати, не втручаючись у їхню діяльність (ст. 24 Кодексу), то у

відносинах із суддями та присяжними він повинен дотримуватися взаємоповаги (ст. 26). З іншими учасниками судочинства прокурор повинен підтримувати діловий стиль спілкування, проявляти принциповість і витримку (ст. 27). Водночас у відносинах із співробітниками правоохоронних органів прокурор зобов'язаний бути компетентним, виважено та тактовно виявляти вимогливість і принциповість, що базуються на вимогах закону (ст. 25) [12].

Важливим елементом дисципліни є неухильне додержання законів України, включно із нормами, які надають певні права прокурору. Утім чинне законодавство створює ситуацію, за якої повноваження прокурора іноді не відповідають прямим обов'язкам осіб, підпорядкованих лише своїм безпосереднім начальникам. Це породжує правову колізію, коли прокурор як третя сторона у системі субординації не має юридично обґрунтованого механізму реалізації своїх вимог.

Наприклад, п. 1 ч. 1 і ч. 3 ст. 26 Закону України «Про прокуратуру» надає прокурору право у будь-який час відвідувати місця примусового тримання й зобов'язує його негайно звільнити особу, яка перебуває в такому місці за відсутності відповідного передбаченого законом рішення чи іншого документа чи після закінчення передбаченого ними строку. Водночас відповідно до абз. 7 ч. 2 ст. 28 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, лише начальник гауптвахти ВСП ЗСУ має право давати письмові розпорядження начальникові чергової зміни щодо звільнення заарештованих після закінчення строку їхнього арешту [13].

Примітною особливістю владних відносин у прокуратурі є чітке виокремлення функціонального контексту управлінських дій, що забезпечується розмежуванням адміністративних актів і посад. Так, Закон України «Про прокуратуру» передбачає можливість видання наказів визначеним колом посадових осіб, серед яких: Генеральний прокурор (ч. 2 ст. 9, абз. 1 ч. 2 ст. 17), керівники обласних (ч. 2 ст. 11, абз. 2 ч. 2 ст. 17) та окружних (ч. 2 ст. 13, абз. 3 ч. 2 ст. 17) прокуратур, а також перші заступники та заступники керівників органів прокуратури (абз. 4 ч. 2 ст. 17).

Саме у формі «наказів з питань, що належать до адміністративних повноважень», або ж «письмових наказів адміністративного характеру» з організаційних питань приймаються рішення щодо: *визначення переліку та територіальної юрисдикції окружних прокуратур (ст. 12 Закону)*; надання прокурорам наглядових повноважень (ч.ч. 1, 2 ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»; утворення комісій зі стажування та про призначення прокурора-стажиста (ч. 6 ст. 32-1, ч. 5 ст. 33-2, ч. 1 ст. 35); відсторонення прокурора від посади до завершення дисциплінарного провадження (ч. 5 ст. 46).

Серед перелічених наказів є як загальні, так і такі, що стосуються організаційних питань. Вони дозволяють визначити коло питань, що належать до адміністративного характеру, а також межі адміністративних повноважень посадових осіб у системі органів прокуратури. Чіткість такого розмежування сприяє забезпеченню функціональної розмежованості в діяльності прокуратури.

ри та підвищенню ефективності управління.

Іншою формою реалізації владних повноважень прокурора є надання вказівок прокурору нижчого рівня, погодження прийнятих ним рішень та здійснення інших дій, що безпосередньо стосуються реалізації цим прокурором функцій прокуратури (абз. 2 ч. 3 ст. 17). При цьому закон не дозволяє однозначно встановити, чи включає зазначена норма лише погодження, чи також і надання вказівок.

Винятком є положення щодо Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (абз. 2 ч. 6 ст. 8-1 Закону), яке забороняє Генеральному прокурору та його заступникам надавати вказівки прокурорам САП щодо реалізації їхніх повноважень. У решті випадків надання вказівок прокурором вищого рівня прокурору нижчого рівня має ознаки субординаційних відносин.

Прокурор може бути адресатом доручення іншого прокурора. Наприклад, це може стосуватися вручення службового посвідчення (ч. 2 ст. 21 Закону України «Про прокуратуру») або письмового повідомлення про підозру (ч. 2 ст. 481 КПК України). Водночас під час процесуального керівництва прокурор може надавати письмові доручення слідчому (ч. 4 ст. 40 КПК України) або дізнавачу.

Крім того, можливість надання доручень в межах адміністративних повноважень передбачена п. 2 ч. 9 ст. 8-1 Закону України «Про прокуратуру». Це свідчить про те, що доручення прокурора не обмежується лише адміністративними або лише функціональними (процесуальними) повноваженнями. Доручення можуть

бути адресовані як суб'єктам, що належать до системи органів прокуратури, так і тим, що знаходяться поза її межами.

Наведені види доручень принципово відрізняються від доручень як засобу передачі цивільних прав. Вони мають управлінський характер і здебільшого пов'язані з делегуванням нижчій управлінській ланці адміністративних або процесуальних повноважень прокурора. Таким чином, доручення є інструментом субординації, що забезпечує реалізацію прокурором своїх владних функцій.

Одним із засобів субординації в органах прокуратури тривалий час була система класних чинів. Положення про класні чини працівників органів прокуратури України передбачало: 10-рівневу систему класних чинів (п. 2), відповідність чинів займаний посаді (п. 4), строки перебування, стаж, досвід та результати роботи як умови присвоєння чинів (п.п. 3, 5, 7, 8, 9), грошові надбавки (п. 11), носіння форми (п. 12) [14]. Наразі система припинила своє існування з прийняттям нової редакції Закону України «Про прокуратуру» [15].

Останнім часом суб'єкти законодавчої ініціативи, прагнучи вдосконалити діяльність прокуратури, висловлюють пропозиції щодо повернення прокурорам класних чинів та форменого одягу. У контексті дослідження питань прокурорської субординації такі ініціативи мають кілька обґрунтувань, сформульованих як до [16], так і під час воєнного стану [17]: 1) відсутність класних чинів у Законі України «Про прокуратуру». На відміну від інших нормативних актів, що регулюють проход-

ження професійної публічної та державної служби, Закон України «Про прокуратуру» не передбачає можливості присвоєння класних чинів (рангів, спеціальних звань тощо). Це, на думку прихильників реформ, ставить прокурорів у дискримінаційне становище порівняно з іншими працівниками публічної служби; 2) підвищення кваліфікації та результативності роботи. Присвоєння класних чинів розглядається як один із дієвих механізмів підвищення кваліфікаційного рівня прокурорів, що сприятиме забезпеченню високої якості та ефективності їхньої діяльності; 3) стимулювання професійної діяльності. Відновлення класних чинів та форменого одягу може стати мотиваційним фактором для прокурорів, дисциплінувати інших учасників кримінального процесу, а також сприяти підвищенню поваги до процесуального статусу прокурора; 4) реалії воєнного стану.

Скасування класних чинів було обґрунтоване прагненням зробити прокуратуру більш цивільною. Утім, під час воєнного стану прокурори, як і працівники інших правоохоронних органів, виконують свої обов'язки в умовах підвищеного ризику для життя. Відсутність класного чину у прокурора, який координує діяльність правоохоронних органів, негативно впливає на його авторитет і вагомість прийнятих рішень та вимог; 5) відсутність зв'язку з мілітаризацією. Прихильники реформи наголошують, що повернення класних чинів не пов'язане з мілітаризацією, оскільки юстиція не є військовим формуванням; 6) підвищення морального стану. Відновлення класних чинів сприятиме підвищенню морального стану працівників,

їхньої відповідальності та стане стимулом для дотримання професійної етики.

Таким чином, аргументація прихильників відновлення класних чинів та форменого одягу базується на прагненні підвищити ефективність, дисципліну та моральний стан працівників прокуратури, а також адаптувати їх діяльність до сучасних викликів, зокрема до умов воєнного стану. Пропоновані зміни розглядаються як інструмент зміцнення авторитету прокурорів, їхньої професійної позиції та процесуального статусу.

Прихильники цієї ідеї додатково зазначають: «Без класних чинів і форменого одягу прокурори нічим не відрізняються як одне від одного, так і від звичайного цивільного працівника, а порівняно з іншими правоохоронцями та державними службовцями перебувають у відверто дискримінаційному становищі» [18, с. 52].

Водночас противники відновлення класних чинів наголошують на низці контраргументів. По-перше, твердження про дискримінацію є маніпулятивним, оскільки прокуратура є частиною системи органів правосуддя разом із судами, де судді не мають рангів чи спеціальних звань. По-друге, немає безпосереднього зв'язку між класними чинами та ефективністю роботи прокурорів. Справжнє призначення класних чинів, за словами критиків, полягає у створенні додаткових виплат, правила розподілу яких можуть бути непрозорими [19].

Опоненти також вказують, що повернення до військовоподібної форми одягу прокурорів є пережитком радянського минулого. Таку фо-

рму часто розглядають як елемент історичної пам'яті частини прокурорів, а її носіння може відігравати роль психологічного мотиву для осіб, які вбачають у мундирах символ престижу та розпізнавальні ознаки. Мілітарна форма також може використовуватись як інструмент психологічного тиску на інших учасників процесу. На противагу цьому, в низці європейських країн (Великобританії, Німеччині, Австрії, Італії, Іспанії, Франції, Чехії, Литві, Норвегії, Нідерландах, Бельгії та франкомовних кантонах Швейцарії) для прокурорів запроваджено мантиї юридичних службовців. Вони слугують для візуального позначення процесуального статусу ключових учасників судового процесу та приховують їхній особистий одяг і зовнішність, підкреслюючи нейтральність правової функції [20].

Критики вказують, що повернення класних чинів не сприятиме результативності роботи прокурорів, оскільки в системі вже існують дієві засоби позитивного та негативного стимулювання [21]. У цьому контексті будь-яке відновлення мілітаризованих атрибутів може бути виправдане лише за умови чіткої демонстрації його користі для професійної діяльності та справедливості в системі мотивації.

Висновки. Прокуратура України є органом державної влади, невід'ємним елементом системи правосуддя. Хоча відправлення правосуддя є виключною прерогативою суду, прокуратура виконує важливу балансує роль, забезпечуючи ефективне досудове розслідування, контроль за додержанням законів органами правопорядку, а також взаємодію з судовою владою.

Оскільки єдиним джерелом влади в Україні є її народ, публічно-владні повноваження прокурора слід розглядати крізь призму народовладдя. Конституція України надає достатні правові орієнтири для визначення таких повноважень як реалізацію права громадянина та здійснення народом своєї влади через представників. Як і у випадку із суддями, представництво прокурорів у межах системи правосуддя не пов'язане з виборчими правами.

Це представництво впливає на порядок здійснення субординаційних відносин, оскільки втручатися у діяльність представника народу й тим самим обмежувати його незалежність, зокрема під час виконання функцій прокуратури, можуть лише визначені суб'єкти і виключно за наявності чітко окреслених законодавством підстав. Повноваження такого представництва виникають із моменту складання присяги прокурора, яка не лише стає джерелом цих повноважень, але й визначає рамки діяльності прокурорів, підкреслює їхню незалежність і обмежує можливість стороннього втручання.

Владні функції прокуратури тісно пов'язані із субординацією, елементи якої простежуються й у координаційній діяльності. Попри те, що прокуратура не керується принципом єдиноначальності, вона має враховувати цей принцип у рамках наглядових повноважень щодо органів правопорядку. В умовах воєнного стану значення єдиноначальності посилюється, а відсутність прокуратури у субординаційному ланцюгу може ускладнювати реалізацію нею окремих функцій.

Субординація в органах прокуратури має низку важливих рис, се-

ред яких ненаскрізний, ступінчастий характер підпорядкування, обов'язкове застосування письмової форми для владних рішень, а також можливість прокурора відмовитися від виконання наказу або вказівки за наявності сумнівів у їхній законності. Адміністративні акти прокуратури, такі як накази з організаційних питань, не завжди мають чітко визначений предмет, що може створювати ризик змішування їх із функціональними вказівками.

Попри зазначені особливості та проблемні аспекти, управлінська модель прокуратури, притаманна системі органів прокуратури України, має низку переваг, які є особливо важливими в умовах воєнного часу. До таких переваг належать ешелонована система підпорядкування, локалізація службової інформації, високий рівень персональної відповідальності прокурорів, а також низький рівень дисциплінарних і корупційних ризиків. Однак головною перевагою цієї моделі, яка відіграє ключову роль у протидії кримінальним загрозам воєнного характеру, є

законодавчо визначений статус прокуратури.

Завдяки цьому статусу формальні інструменти «зовнішньої» субординації дозволяють подолати міжінституційну дистанцію між органами правопорядку одного рівня, забезпечити їхню взаємодію та поєднати управлінські спроможності правоохоронних органів, які через свою функціональність і відомчу належність залишаються внутрішньо субординованими. Крім того, цей статус сприяє забезпеченню, з дотриманням вимог закону, ефективного діалогу між правоохоронними органами та судовою владою.

Перспективи подальших наукових досліджень у межах тематики цієї статті полягають у деталізації механізмів взаємодії прокуратури з іншими органами державної влади, аналізі міжнародного досвіду субординації в аналогічних системах, а також у розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення управлінських відносин у прокуратурі в умовах воєнного часу.

Список використаної літератури:

1. Нікончук А. Підпорядкування, субординація та реординація, як складові контролю делегування повноважень. *Закон и Жизнь*. 2013. № 5(257). С. 31–34.
2. Івашко С. В., Олефір Л. І., Координаційна діяльність прокуратури як суб'єкта запобігання злочинності в Україні в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 276–285. <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-50>
3. Міхровська М. Роль реординаційних відносин у демократизації виконавчої влади. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. № 2(96). С. 91–93.
4. Хорсуненко О. В. Прокуратура України та країн-членів Європейського Союзу: порівняльне дослідження. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. 224 с.
5. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 17.11.2024).

6. Маноїло О. Г., Маслій О. М., Луханін В. В., Норчук Ю. В. Єфіменко А. Є. Основи військового управління: Ч. 4, Основи керівництва та лідерства. Навч. посіб. Одеса: Військова академія. 2022, 134 с.
7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 17.11.2024).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.11.2024).
9. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> (дата звернення: 17.11.2024).
10. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата звернення: 17.11.2024).
11. Житловий кодекс України : Закон України від 30.06.1983 № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 17.11.2024).
12. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів : Всеукраїнська конференція прокурорів. 27.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> (дата звернення: 17.11.2024).
13. Статут Гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Затверджено Законом України від 24.03.1999 № 550-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text> (дата звернення: 17.11.2024).
14. Положення про класні чини працівників органів прокуратури України : постанова Верховної Ради України від 06.11.1991 № 1795-XII (втратила чинність 25.09.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1795-12#Text> (дата звернення: 17.11.2024).
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури : Закон України від 19.09.2019 № 113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20/ed20241002#Text> (дата звернення: 17.11.2024).
16. Пояснювальна записка від 13.02.2020 до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо підвищення ефективності діяльності органів прокуратури» (законопроект реєстр. № 3062 від 13.02.2020, ініціатори В. Неклюдов та інші). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68135 (дата звернення: 17.11.2024).
17. Пояснювальна записка від 04.07.2023 до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо присвоєння класних чинів працівникам органів прокуратури» (реєстр. № 9452 від 03.07.2023, ініціатор С. Власенко). URL: <https://itd.rada.gov.ua/1a4198c0-c507-4a36-93fe-26a612851794> (дата звернення: 17.11.2024).
18. Амелін О. Повернення класних чинів та форменого одягу як додатковий стимул для результативної роботи прокурорів в Україні. *Публічне право*. 2021. № 3 (43). С. 50–59. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/43/pdf/5.pdf> (дата звернення: 17.11.2024).
19. Лемєнов О. Як депутати хочуть відродити «радянський мундір» для прокурорів. *Українська правда*: сайт. 2023. 02.08.2023. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/lemenov/64ca42c6de012/> (дата звернення: 17.11.2024).
20. Калужна О. Прокурора по одязі зустрічають. *zbruc.eu*. Назва з екрану: 15.05.2021. URL: <https://zbruc.eu/node/105183>

21. Бородіна І. В., Дудченко О. Ю. Класні чини прокурорів: необхідність сьогодення чи «крок назад»? *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 403–406. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/98.pdf (дата звернення: 17.11.2024).

Kalchuk Oleksii, PhD in Law, Doctoral student of Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University «Odessa Law Academy»
ORCID: 0009-0002-0582-8168

Subordination in the Prosecutor's Office of Ukraine: Legal and Administrative Aspects

The article characterizes the subordination relations in the prosecution bodies of Ukraine. It is indicated that, given the specifics of the prosecution's functions, its representatives who perform these functions are, on the one hand, guaranteed operational autonomy and independence, and on the other hand, entrusted with managerial tasks of organizational and controlling nature in relation to formally non-subordinate entities. In this context, subordination in the prosecutor's office acquires specific features, and the main purpose of the article is to study these features.

The author analyzes the legislative regulation of administrative subordination of prosecutors, which has a limited scope. The author establishes that the hierarchy in the prosecution bodies, unlike the military subordination, does not provide for the full authority of the head over all subordinates, but is of a graduated nature, with the exception of the powers of the Prosecutor General.

The author examines the means of managerial influence in the prosecution system, in particular, such as orders and instructions, which partially coincide with the instruments of external legal influence used by prosecutors within the framework of their supervisory powers.

Particular attention is paid to the analysis of the legal requirements for the written form of prosecutor's acts of authority, violation of which in certain cases entails their nullity. The author examines the issue of prosecutors' class ranks, which, despite frequent legislative initiatives to restore them, have no practical significance for the subordination system and perform mainly representative and social functions. The author concludes that it is inexpedient to retain such an additional type of criminal punishment as deprivation of class rank in the system of criminal punishment.

The mechanisms of the public function of the prosecutor's office are examined through the prism of its subordination to the only source of state power in Ukraine - the people.

Keywords: *prosecutor's office, functions of the prosecutor's office, powers, subordination, management, power, legal status.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.09
УДК 342.9:336.22

*Прищеп О. С.,
аспірант кафедри кримінально-
правових та адміністративно-
правових наук юридичного
факультету Приватного вищого
навчального закладу «Міжнародний
економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID: 0009-0006-7660-3205*

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджено процес адміністративно-правового регулювання встановлення та розвитку цифровізації податкового адміністрування в Україні. Розкрито особливості впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність органів державної податкової служби України, проаналізовано основні етапи цифрової трансформації у сфері оподаткування. Встановлено, що побудова сучасної, ефективної та прозорої податкової системи в нашій державі неможливо здійснити без впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій та створення електронних сервісів.

Зазначено, що цифровізація податкового адміністрування в Україні відбувалася поступово та еволюційно у відповідь на потреби модернізації державного управління та виклики часу. Починаючи з розробки перших автоматизованих інформаційних систем і впровадження електронної звітності, до створення багатофункціонального «Електронного кабінету» та системи електронного адміністрування ПДВ, держава заклала міцне підґрунтя для побудови цифрової податкової системи. Водночас недоліки в ІТ-інфраструктурі, низька якість доступу до електронних сервісів, адміністративний тиск та фрагментарність законодавства свідчать про необхідність подальшого вдосконалення цифрового податкового середовища. Зроблено висновок, що подальші кроки мають передбачати оновлення законодавчої бази, покращення інтерфейсів сервісів, забезпечення інформаційної безпеки та кіберзахисту, а також ефективну взаємодію між органами влади, бізнесом та громадськістю задля формування сучасної податкової системи.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, цифровізація, адміністрування податків та зборів, електронні сервіси, інформаційно-телекомунікаційні технології, автоматизовані інформаційні системи.

Постановка проблеми. Пріоритетом для будь-якої розвиненої країни світу та країни, що розвива-

ється, є підвищення якості та ефективності адміністрування податків і зборів, оскільки це безпосередньо

впливає на наповнення державного та місцевого бюджетів. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій трансформував відносини між громадянами, суб'єктами господарювання з органами державної влади та місцевого самоврядування, істотно вплинув на всі сфери життєдіяльності держави, в тому числі і на сфері оподаткування. Потреба у прозорості, ефективності та зручності у взаємодії між платниками податків і органами державної податкової служби обумовила активне впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у систему податкового адміністрування України. Цей процес супроводжувався створенням нормативно-правової бази, технічної інфраструктури, а також розвитку інституційного потенціалу органів державної податкової служби. Поряд із досягненнями, процес цифровізації податкового адміністрування був пов'язаний із рядом труднощів і проблемних аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками питання цифровізації у різних сферах суспільних відносин привертає значну увагу науковців. Так, слід відзначити праці дослідників, присвячені цифровізації (діджиталізації) діяльності органів виконавчої влади в Україні [1], стимулюванню розвитку цифрової економіки [2], цифровій трансформації системи правосуддя [3], цифровізації фармацевтичних послуг [4], впливу процесу цифровізації на розвиток і трансформацію інформаційної екосистеми закладу освіти [5] тощо. Це пов'язано з глобальними трансформаціями, зумовленими розвитком інформаційних технологій, потребою у

спрощенні адміністративних процедур, підвищенні ефективності управління та забезпеченні доступності публічних послуг.

Не є винятком і сфера адміністрування податків і зборів, яка також перебуває у фокусі уваги науковців різних галузей. Лише в останні роки вчені приділили значну увагу різним аспектам цієї проблематики. Зокрема, В. І. Теремецький досліджував питання національної податкової політики України в умовах воєнного стану [6]. М. В. Гордійчук аналізувала правове регулювання електронного документообігу в сфері оподаткування [7], Ю. М. Павлютін – національний та зарубіжний досвід цифровізації системи податкового адміністрування [8], П. П. Латковський – особливості функціонування електронного кабінету платника податків у контексті цифровізації податкового адміністрування [9]. Ці дослідження підкреслюють важливість цифровізації у сфері оподаткування та необхідність подальшого вивчення і впровадження цифрових технологій задля підвищення ефективності податкової системи України.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливості встановлення та розвитку адміністративно-правового регулювання цифровізації у сфері оподаткування. *Завдання статті* є розглянути адміністративно-правове регулювання встановлення та розвитку адміністративно-правового регулювання цифровізації адміністрування податків та зборів в Україні, розкрити особливості цифровізації податкового адміністрування, а також окреслити напрями подальшого вдосконалення чинного законодав-

ства України для забезпечення прозорого, ефективного та технологічно адаптивного податкового адміністрування.

Виклад основного матеріалу.

З часів незалежності України одним із основних напрямів удосконалення функціонування органів державної влади була інформатизація. Так, зокрема, ще у Національній програмі інформатизації було визначено пріоритетність не тільки створення сучасної інформаційної інфраструктури у кожній сфері життєдіяльності України, в тому числі і у сфері оподаткування, але й розвиток та інтеграцію інформаційних систем мереж, ресурсів та інформаційних технологій [10].

Процес інформатизації в органах податкової служби в Україні розпочався із створенням автоматизованої інформаційної системи «АІС-податки» [11]. Однак в цей самий час існуюча структура Державної податкової служби потребувала суттєвої модернізації як в оперативній діяльності, так і в організаційній побудові. У зв'язку з цим, після укладення Угоди про позику з Міжнародним банком реконструкції та розвитку в рамках проекту «Модернізація державної податкової служби України – 1», було розпочато комплекс заходів із реформування управлінських процесів. Зокрема, акцент робився на впровадженні змішаних ручних, напівавтоматизованих і автоматизованих систем управління інформацією для виконання модернізованих операційних функцій, зокрема реєстрації платників податків, податкової звітності та опрацювання податкових декларацій, а також підготовці (навчанню) користувачів

операційної діяльності у сфері інформаційних технологій та проведення технічної підготовки працівників систем і відповідальних керівників [12]. Надалі у п. 16 Плану першочергових заходів у сфері інвестиційної діяльності з питань податкової політики (2006 р.) було визначено важливість впровадження електронного реєстру податкових накладних, створення відповідної автоматизованої системи та реалізації аналітичних процедур для скорочення кількості виїзних перевірок при відшкодуванні ПДВ з Державного бюджету України [13].

Розвиток інформаційних технологій та активне використання мережі Інтернет у світовому масштабі зумовили формування принципово нового цифрового простору для ведення підприємницької діяльності [14], що, у свою чергу, обґрунтувало потребу у впровадженні сучасних електронних сервісів, здатних забезпечити ефективну, прозору та зручну взаємодію між суб'єктами господарювання та органами державної влади. У цьому контексті почала стрімко трансформуватись і податкова сфера: органи державної податкової служби активно впроваджували цифрові інструменти для автоматизації податкового адміністрування, зменшення рівня бюрократичного навантаження, підвищення якості обслуговування платників податків і мінімізації людського чинника у процесах збору, перевірки та обробки податкової інформації. Так, зокрема, важливим кроком до цифровізації податкового адміністрування, що заклало основу для подальшого розвитку електронних сервісів, стало прийняття наказів Державної податкової

адміністрації України від 10.04.2008 № 233 «Про подання електронної податкової звітності» та від 14.06.2012 № 516 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо приймання та комп'ютерної обробки податкової звітності платників податків в органах ДПС України», якими затверджено Інструкцію з підготовки і подання податкових документів в електронному вигляді засобами телекомунікаційного зв'язку та Методичні рекомендації щодо приймання та комп'ютерної обробки податкової звітності платників податків в органах ДПС України відповідно [15; 16].

Створення електронного сервісу «Електронний кабінет платників податків» (розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.12.2012 № 1007-р) стало наступним кроком у розвитку цифрової взаємодії між платниками податків та податковими органами в режимі реального часу. Запровадження цього сервісу було спрямоване на розширення спектра адміністративних послуг, що надаються податковими органами, покращення якості обслуговування платників податків, підвищення достовірності поданої інформації, а також забезпечення прозорості та відкритості діяльності органів державної податкової служби. Функціонал «Електронного кабінету платника податків» передбачав подання податкової звітності онлайн, перегляд поданих або сформованих декларацій, доступ до особового рахунку, включаючи інформацію про наявну заборгованість, перегляд індивідуального податкового календаря, даних про надані податкові пільги, документів податкових органів (довідок,

свідоцтв, патентів тощо), а також повідомлень про оподаткування, зокрема розбіжностей у реєстрах виданих та отриманих податкових накладних з даними контрагентів, і допущених помилок у податковій звітності. До того ж цей сервіс забезпечував можливість електронного листування з податковими органами [17].

З метою інтеграції всіх елементів електронної взаємодії та підвищення ефективності адміністрування податків та зборів в Україні, наказом ДПС України від 24.12.2012 № 1197 «Про введення в експлуатацію інформаційної системи «Податковий блок» з 01.01.2013 року було введено в експлуатацію інформаційну систему «Податковий блок» [18]. Її функціонування охоплювало всі рівні податкових органів і стало ще одним етапом у формуванні єдиного цифрового простору для адміністрування податків та зборів в Україні, сприяючи централізації обробки податкової інформації та покращенню координації між підрозділами.

Вже на базі існуючого електронного сервісу «Електронний кабінет платників податків», що функціонував у режимі дослідної експлуатації, було створено повноцінну інформаційно-телекомунікаційну систему «Електронний кабінет» (далі – електронний кабінет) та затверджено Порядок його функціонування [19]. Запровадження Електронного кабінету спростило комунікацію між платниками податків та органами податкової служби, надавши можливість подання звітності в електронному вигляді, доступу до інформації про стан розрахунків із бюджетом, ве-

дення електронного листування та інших сервісів.

Електронний кабінет перетворився на ключовий цифровий інструмент взаємодії між платниками податків та органами державної податкової служби і сьогодні складається з сукупності інформаційно-телекомунікаційних систем Державної податкової служби України, призначених для взаємодії між платниками податків та державними, у тому числі контролюючими, органами з питань реалізації прав та обов'язків, контроль за дотриманням яких покладень на контролюючі органи [19].

У продовження розвитку цифровізації у сфері оподаткування постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 569 «Деякі питання електронного адміністрування податку на додану вартість» з 01 січня 2015 року було запроваджено систему електронного адміністрування ПДВ [20], метою створення якої стало забезпечення автоматичного обліку сум податків, що містяться у виданих та отриманих податкових накладних, зареєстрованих в Єдиному реєстрі податкових накладних та розрахунках коригування до них, сум податку, сплачених платниками при ввезенні товарів на митну територію України, сум поповнення та залишку коштів на рахунках у системі електронного адміністрування ПДВ, сум податку, на яку платники мають право зареєструвати податкові накладні. В цілому, система електронного адміністрування не вносила кардинальних змін до загальних принципів справляння ПДВ, однак забезпечувала здійснення контролю за надходженнями ПДВ, зменшенню

випадків шахрайства з відшкодування цього податку [21].

Таким чином, як проміжний висновок, варто зазначити, що аналіз етапів розвитку цифровізації адміністрування податків і зборів в Україні свідчить, що з моменту здобуття незалежності наша держава послідовно рухалася в напрямі інформатизації та модернізації податкової системи. Впровадження автоматизованих інформаційних систем, електронної звітності, сервісу «Електронний кабінет платника податків» та системи електронного адміністрування ПДВ стали ключовими елементами формування цифрового середовища у сфері оподаткування. Ці кроки забезпечили підвищення прозорості, зручності, ефективності взаємодії платників податків з органами державної податкової служби та стали основою для подальшого удосконалення податкової інфраструктури відповідно до європейських стандартів.

Варто зазначити, що паралельно з процесом інформатизації адміністрування податків і зборів в Україні тривало реформування податкової системи, одним із ключових напрямів якого була автоматизація процесів оподаткування. Цей напрям розглядався як необхідна умова для підвищення ефективності податкового адміністрування та його адаптації до сучасних викликів. Так, відповідно до Концепції реформування податкової системи, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.02.2007 № 56-р, серед стратегічних цілей визначалося впровадження сучасних інформаційних технологій для автоматизації податкових процесів [22]. У свою чергу, у

Стратегії реформування податкової системи (розпорядження КМУ від 23.12.2009 № 1612-р) одним із основних завдань було визначено «...підвищення рівня інформаційного забезпечення та автоматизації органів державної податкової служби» [23].

Про важливість цифрової трансформації адміністрування податків і зборів неодноразово наголошувалося й у інших стратегічних документах державної політики. Зокрема, у Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» акцентувалася увага на важливості підвищення рівня інформаційного забезпечення й впровадження автоматизації в органах державної податкової служби для зниження витрат на адміністрування податкової системи [24]. Аналогічні положення були включені й до Стратегії розвитку системи управління державними фінансами, що підкреслює комплексний підхід до модернізації фіскальної сфери [25].

Окрему увагу слід приділити євроінтеграційному вектору, який значною мірою вплинув на цифрову трансформацію податкового адміністрування. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, передбачалося поступове наближення української податкової системи до стандартів, визначених у *acquis* ЄС [26]. Це положення знайшло своє відображення у Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», де серед ключових напрямів розвитку держави було визначено проведення податкової реформи та впровадження електронних сервісів для платників

податків як основи створення прозорої, ефективної та клієнтоорієнтованої податкової системи [27].

Водночас, попри постійні кроки з модернізації та автоматизації діяльності органів державної податкової служби, протягом усього періоду спостерігався надмірний адміністративний тиск з боку податкових органів на платників податків, що суперечив самій ідеї спрощення процедур завдяки впровадженню електронних сервісів. Попри потенціал електронного звітування та сплати податків через електронні сервіси, їх повноцінне функціонування гальмувалося через технічну нестабільність, відсутність належної IT-інфраструктури та обмежений доступ до якісних електронних послуг, особливо в регіонах. І надалі існували проблеми з недостатнім рівнем прозорості, незручністю інтерфейсів, а також відсутністю повного доступу до технічної документації, необхідної для інтеграції програмного забезпечення розробниками. Така ситуація зумовлювала необхідність подальшого пошуку шляхів підвищення якості та ефективності податкового адміністрування [28].

Важливу роль у подальшому розвитку цифровізації у сфері оподаткування відіграла Концепція розвитку електронного урядування України, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р, що заклала основи для створення сучасної цифрової держави, спрямованої на підвищення ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, покращення якості

обслуговування фізичних і юридичних осіб та подальшої інтеграції до єдиного цифрового ринку ЄС. У контексті податкової сфери основними завданнями, визначеними цією Концепцією, стали: розвиток електронного кабінету платника податків; удосконалення автоматизованих процесів формування та виконання бюджетів різних рівнів; запровадження електронних акцизних марок [29].

Ці завдання знайшли своє подальше відображення у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1101-р «Про схвалення концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику» [30], де серед пріоритетних напрямів були визначення такі напрями, як: управління інформаційними системами та технологіями, розвиток податкових сервісів, інфраструктури, електронних технологій. При цьому важливим для здійснення публічного адміністрування органами державної податкової служби залишалося розширення кількості сервісів, що надаються податковими органами в режимі реального часу та розроблення та впровадження спеціалізованих програмних продуктів (мобільних додатків) для спрощення доступу платників до таких онлайн-сервісів, поступове запровадження електронної документальної перевірки (електронного аудиту) спочатку великих платників податків, а в подальшому всіх платників, забезпечення безперебійної роботи та спільного доступу до інформаційно-телекомунікаційних систем, баз даних та інших інформаційних ресурсів, що використовуються для

адміністрування податків та зборів, здійснення контрольних процедур щодо дотримання податкового законодавства; розвиток перспективної архітектури інформаційно-телекомунікаційної системи, визначення стандартів та документації інформаційно-телекомунікаційної системи, забезпечення інтеграції і сумісності всіх її компонентів і підсистем; забезпечення технічного та криптографічного захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах, баз даних та інших інформаційних ресурсів із впровадженням комплексних систем захисту інформації та криптографічних засобів під час обміну інформацією та доступу до баз даних інших органів виконавчої влади, проведення контрольних процедур щодо дотримання законодавства із захисту інформації та моніторингу щодо протидії кіберзагрозам через центри реагування на кіберінциденти [30].

Після схвалення Концепції з ІТ-централізації в системі управління державними фінансами (розпорядження КМУ від 10.07.2019 № 594-р), перед Державною податковою службою України та її територіальними органами були поставлені нові важливі завдання, серед яких слід виділити: забезпечення безперебійного функціонування та спільного доступу до інформаційно-телекомунікаційних систем, баз даних і всіх інших інформаційних ресурсів, що використовуються у процесі адміністрування податків і зборів, розвиток перспективної архітектури ІТ-системи, впровадження політики управління інформаційно-телекомунікаційною системою [31].

Про важливість створення та впровадження сучасних цифрових рішень податкового адміністрування мова йшла також у Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року [32], в Національній стратегії доходів до 2030 року [33], в Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки [34]. Так, в останній Стратегії особливу увагу звернуто на необхідність подальшого спрощення цифровізації податкового адміністрування, виявлення та запобігання загрозам зовнішнього та внутрішнього втручання у роботу баз даних та інформаційних ресурсів ДПС, що використовуються для адміністрування податків та зборів, запровадження електронного аудиту спочатку великих платників податків, а далі всіх інших платників [35].

Сьогодні створення та впровадження сучасних цифрових рішень у сфері податкового адміністрування є одним із ключових напрямів державної політики у сфері управління фінансами, а тому всі подальші законодавчі ініціативи повинні були спрямовані не лише на підвищення ефективності та прозорості адміністрування податків, але й на забезпечення інформаційної безпеки, стійкості цифрової інфраструктури та захисту даних. Подальший розвиток передбачає поглиблення цифровізації та мінімізацію людського втручання в податкові процеси.

Висновки. Проведений аналіз встановлення та розвитку адміністративно-правового регулювання цифровізації сфери оподаткування в Україні продемонстрував, що побудова сучасної, ефективної та прозорої податкової системи в нашій державі неможливо здійснити без впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій та створення електронних сервісів.

Цифровізація податкового адміністрування в Україні відбувалася поступово та еволюційно у відповідь на потреби модернізації державного управління та виклики часу. Починаючи з розробки перших автоматизованих інформаційних систем і впровадження електронної звітності, до створення багатофункціонального «Електронного кабінету» та системи електронного адміністрування ПДВ, держава заклала міцне підґрунтя для побудови цифрової податкової системи. Водночас недоліки в ІТ-інфраструктурі, низька якість доступу до електронних сервісів, адміністративний тиск та фрагментарність законодавства свідчать про необхідність подальшого вдосконалення цифрового податкового середовища. Подальші кроки мають передбачати оновлення законодавчої бази, покращення інтерфейсів сервісів, забезпечення інформаційної безпеки та кіберзахисту, а також ефективну взаємодію між органами влади, бізнесом та громадянськістю задля формування сучасної податкової системи.

Список використаних джерел

1. Теремецький В. І., Журавель Я. В. Діджиталізація як організаційна основа оптимізації органів виконавчої влади. *Приватне та публічне право*. 2020. № 2. С. 108–112. <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.2.21>
2. Teremetskyi V. I., Kurepina, O. Yu., Polyova N. M., Fimyar S. V., Andrushkevych N. V., Hnatiuk O. P. Efficiency of Means of Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine and European Countries. *Revista Juridica*. 2024. Vol. 2, N. 78: P. 635–655. <http://dx.doi.org/10.26668/revistajur.2316-753X.v2i78.6929>
3. Teremetskyi, V. I., & Kovalchuk, O. Ya. (2024). Artificial Intelligence as a Factor in the Digital Transformation of the Justice System. *Forum Prava*, 78(1), 106–115. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10870779>.
4. Teremetskyi, V., Pozhodzhuk, R., Holovachova, A., & Batryn, O. (2024). Protecting the Rights of Medical Services Consumers. *Journal of the University of Zulia*, 15(43), 339–358. <https://doi.org/10.46925/rdluz.43.20>
5. Loiko V., Butenko A., Teremetskyi V., Serohina S., Sukhomlyn V. Level of the information ecosystem of an educational institution and the impact of the digitization process on its development. *Revista De La Universidad Del Zulia*. 2023. Vol. 14. No. 39. P. 474–491. <https://doi.org/10.46925/rdluz.39.27>
6. Teremetskyi, V., Valihura, V., Slatvinska, M., Bryndak, V., & Gutsul, I. (2024). Tax policy of Ukraine in terms of martial law. *Policy Studies*, 45(3–4), 293–309. <https://doi.org/10.1080/01442872.2024.2306958>.
7. Гордійчук М. В. Правове регулювання електронного документообігу в сфері оподаткування : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2017, 248 с.
8. Павлютін Ю. М. Цифровізація системи податкового адміністрування: національний та іноземний досвід. *Правова позиція*. 2023. № 3 (40). С. 145–148. <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-3.28>
9. Латковський П. П. Деякі аспекти функціонування електронного кабінету платника податків в контексті цифровізації оподаткування. *Право та інноваційне суспільство*. 2024. 2 (23), 79–88. [https://doi.org/10.37772/2309-9275-2024-2\(23\)-7](https://doi.org/10.37772/2309-9275-2024-2(23)-7).
10. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 74/98- ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text>
11. Про вдосконалення діяльності державної податкової служби та зміцнення її матеріально-технічної бази: постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.1993 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/570-93-%D0%BF#Text>
12. Угода про позику (Проект "Модернізація державної податкової служби України - 1") між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 04.09.2003 № 4698- UA. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996_042#Text
13. Про план першочергових заходів у сфері інвестиційної діяльності: указ Президента України 10.04.2006 № 300/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300/2006#Text>
14. Огійчук М. Ф., Горковенко І. В., Сколотій І. В. Електронне оподаткування в системі обліку податку на додану вартість. *Проблеми економіки*. 2014. № 4. С. 376–381.
15. Про подання електронної податкової звітності: наказ ДПА України від 10.04.2008 № 233. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0320-08#Text>
16. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо приймання та комп'ютерної обробки податкової звітності платників податків в органах ДПС України: наказ ДПС України від 14.06.2012 № 516. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0516837-12#Text>
17. Питання створення та запровадження електронного сервісу “Електронний кабінет платника податків”: розпорядження Кабінету Міністрів України від

05.12.2012 № 1007-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-2012-%D1%80#Text>

18. Про введення в експлуатацію інформаційної системи «Податковий блок»: наказ ДПС України від 24.12.2012 № 1197. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/DPA1943>

19. Про затвердження Порядку функціонування Електронного кабінету: наказ Міністерства фінансів України від 14.07.2017 № 637. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0942-17#Text>

20. Деякі питання електронного адміністрування податку на додану вартість: постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 року № 569. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2014-%D0%BF#Text>

21. Про систему електронного адміністрування ПДВ: лист Державної фіскальної служби від 19.01.2015 № 1403/7/99-99-19-03-01-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1403872-15#Text>

22. Про схвалення Концепції реформування податкової системи: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.02.2007 № 56-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2007-%D1%80#Text>

23. Про схвалення Стратегії реформування податкової системи: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.12.2009 № 1612-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1612-2009-%D1%80#Text>

24. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». URL: https://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

25. Про Стратегію розвитку системи управління державними фінансами: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 774-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/774-2013-%D1%80?find=1&text=%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82#Text>

26. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

27. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

28. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 № 142-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text>

29. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>

30. Про схвалення концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1101-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2018-%D1%80#Text>

31. Про схвалення Концепції з ІТ-централізації в системі управління державними фінансами: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 594-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/594-2019-%D1%80#Text>

32. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 № 1467-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-%D1%80#Text>

33. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2023 № 1218-р. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf

34. Про Схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації : розпорядження КМ України від 29.12.2021 № 1805-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>

Prishchepa Oleh, PhD student od Department of Criminal And Legal and Administrative and Legal Disciplines Private Higher Educational Institution «Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities»

ORCID: 0009-0006-7660-3205

Features of the establishment and development of administrative and legal regulation of tax digitalization in Ukraine

The article deals with the administrative and legal regulation process regarding establishing and developing tax digitalization in Ukraine. It reveals the specifics of implementing information and communication technologies in the activities of the State Tax Service of Ukraine. It analyzes the key stages of digital transformation in the field of taxation. It is established that creating a modern, efficient, and transparent tax system in Ukraine is impossible without introducing information and telecommunication technologies and developing electronic services.

It is noted that the digitalization of tax administration in Ukraine has taken place gradually and evolutionarily in response to the needs of public administration modernization and the challenges of the times. The state has laid a solid foundation for building a digital tax environment, starting with developing early automated information systems and implementing electronic reporting, culminating in establishing a multifunctional "Electronic cabinet" and electronic VAT administration system. At the same time, shortcomings in IT infrastructure, low quality of access to electronic services, administrative pressure, and fragmented legislation indicate the need for further improvement. The following steps should include updating the legislative framework, improving user interfaces, ensuring information security and cybersecurity, and fostering practical cooperation between public authorities, businesses, and civil society to create a modern tax system.

Keywords: *administrative and legal regulation, digitalization, tax and fee administration, electronic services, information and telecommunication technologies, automated information systems.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.10
УДК 35:338.2:614.2

*Савченко Р. А.,
аспірант Державної установи
«Інститут економіко-правових
досліджень імені В. К. Макутова
НАН України»
ORCID:0009-0006-1476-0993*

МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОЇ МОДЕЛІ

Статтю присвячено визначенню особливостей медичного страхування в Україні, зокрема через з'ясування сучасного стану впровадження загальнообов'язкової моделі, в тому числі у порівняльному аспекті з практикою зарубіжних країн, а також формулюванню подальших напрямів розвитку медичного страхування в Україні для забезпечення функціонування ефективної національної системи охорони здоров'я. З'ясовано, що медичне страхування є однією з ключових складових національної системи охорони здоров'я, проте на законодавчому рівні відсутнє його чітке визначення. Розглянуто особливості медичного страхування у таких країнах, як Японія, США, Австралія, Канада, Франція, Велика Британія, та встановлено, що у світі існує три основні моделі медичного страхування: державне, приватне та змішане.

Зазначено, що в Україні, на відміну від більшості розвинених країн, відсутнє обов'язкове медичне страхування, хоча неодноразово пропонувалися законопроекти щодо його впровадження, однак жоден з них так і не був прийнятий. Наголошено, що за відсутності законодавчої бази необхідної для впровадження обов'язкової моделі страхування помітно зростає роль добровільного медичного страхування. З'ясовано, що добровільне медичне страхування сьогодні характеризується низьким рівнем довіри серед населення, зростанням інтересу до корпоративного страхування тощо. Зазначено, що добровільне страхування виконує допоміжну функцію у забезпеченні громадян медичною допомогою і не може замінити собою систему державного медичного страхування, але його успішне функціонування є важливим етапом впровадження обов'язкової моделі через підвищення довіри до страхових компаній, зменшення тиску на бюджетне фінансування системи охорони здоров'я, підвищення якості медичних послуг.

Зроблено висновок, що актуальними залишаються питання правового регулювання загальнообов'язкового медичного страхування, створення державного органу, відповідального за нагляд і контроль у цій сфері, запровадження ефективних механізмів контролю за якістю медичних послуг, що надаються страховальниками, а також стимулювання подальшого розвитку медичного страхування.

Ключові слова: система охорони здоров'я, страхування, медична допомога, обов'язкове медичне страхування, добровільне медичне страхування, страхова компанія, медичні послуги, фінансування системи охорони здоров'я, страховик, страхувальник, застрахована особа, медичний заклад.

Постановка проблеми. Соціально-політична криза в Україні призвела до кризи в системі охорони здоров'я та погіршення якості медичного обслуговування населення. Індекс людського розвитку (ІЛР) України в 2023–2024 рр., який є узагальненим показником для оцінки усереднених досягнень за трьома основними вимірами людського розвитку: довге та здорове життя, доступ до знань та гідний рівень життя, становив 0,734. Відповідно Україна посідає 100 місце у загальному рейтингу зі 193 країн і територій світу, що свідчить про низький рівень індексу людського розвитку в Україні на сучасному етапі порівняно з розвиненими країнами світу [1]. Зважаючи на вказане, а також умови демографічних, епідеміологічних та фінансових криз необхідність орієнтації системи охорони здоров'я на задоволення потреб людей ще більше посилюється.

Стаття 49 Конституції України проголошує, що «кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» [2]. Основним механізмом фінансування медицини сьогодні є система гарантованого державного пакету медичних послуг через Програму медичних гарантій, що реалізується Національною службою здоров'я України. Водночас система державних гарантій з надання безкоштовної медичної допомоги не може задовольнити всі потреби населення щодо якості та обсягу послуг, що надаються. Відповідно медичне страху-

вання з соціально-економічної точки зору є однією з найважливіших складових національних систем охорони здоров'я та виступає гарантією права на доступність медичних послуг населенню. Тобто актуальність наукового розроблення питання сучасного стану та перспектив розвитку медичного страхування в Україні полягає у тому, що останнє є формою захисту від ризиків, що загрожують найціннішому в особистому та громадському відношенні – здоров'ю та життю людини [3, с. 266]. Зазначене питання набуває особливої актуальності в сучасних умовах, зокрема в контексті подолання наслідків пандемії COVID-19 та збройної агресії, розв'язаної проти України.

Основою сучасної парадигми національної системи охорони здоров'я має бути розуміння того, що вона є не збитковою, а пріоритетною та найперспективнішою сферою, оскільки стосується кожної людини та має перетворитися із витратної на інвестиційну, оскільки інвестиції в людину та її потенціал в умовах демографічної кризи в Україні набувають стратегічного значення [4]. Зважаючи на викладене стає очевидним, що в сучасних умовах розвитку України питання медичного страхування є одним з найактуальніших та потребує належного наукового розроблення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми медичного страхування, зокрема запровадження його загальнообов'язкової моделі, певною мірою висвітлені у працях

науковців у галузях права, економіки та медицини, зокрема, як А. Є. Абдуллаєва [22], А. Д. Барзилович [25], О. В. Батрин [26], І. В. Гнидюк [22], А. С. Головачова [18], Н. Я. Климчук [6], Д. В. Кондратенко [21], О. О. Кочеткова [23], В. М. Кочтеков [23], Д. В. Крилов [7], Ю. Ю. Людковська [22], Г. В. Муляр [9], О. В. Россильна [18], О. Ю. Сова [11], В. І. Теремецький [13], І. М. Федорович [17], М. Б. Шевців [3], І. Є. Януль [16] та інші. У зазначених працях розкрито окремі аспекти медичного страхування в Україні. Водночас, з огляду на умови воєнного стану та інші актуальні виклики у сфері охорони здоров'я, це питання потребує подальшого наукового осмислення та нормативного опрацювання.

Постановка завдання. Мета статті – визначити особливості медичного страхування в Україні, зокрема через з'ясування сучасного стану впровадження загальнообов'язкової моделі, в тому числі у порівняльному аспекті з практикою зарубіжних країн, а також сформулювати подальші напрями розвитку медичного страхування в Україні для забезпечення функціонування ефективної національної системи охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Статтею 4 Закону України «Про страхування» від 18.11.2021 р. виокремлено клас 2 – страхування на випадок хвороби (у тому числі медичне страхування) [5]. Водночас вказаним нормативно-правовим актом не закріплено визначення поняття «медичне страхування». У науковій літературі на даний момент існує низка підходів до розуміння змісту медичного страхування, але відсутнє його однозначне тракту-

вання. Найбільш змістовно, на нашу думку, вказане поняття тлумачить Н. Я. Климчук, який пропонує розуміти під медичним страхуванням вид особистого страхування, який передбачає, згідно із законом або договором, обов'язки страховика з оплати, включеної до програми страхування медичної, лікарської та профілактичної допомоги, наданої застрахованій особі, за рахунок цільових фондів, сформованих через кошти підприємств, органів влади і громадян [6, с. 55–56].

Медичне страхування має багато спільних ознак з іншими видами страхування, але й характеризується певними особливостями, серед яких: страховий ризик безпосередньо пов'язаний з застрахованою особою, а не майном; страхові виплати застрахована особа не отримує особисто, оскільки вони перераховуються на рахунок лікувально-профілактичного закладу, в межах якого надаються медичні послуги; у разі виникнення страхового випадку заключним етапом є отримання визначеного обсягу медичної допомоги, а не страхових виплат [7]. Водночас медичне страхування також відрізняється залежно від обраного державою виду медичного страхування, яких сьогодні існує три: державне медичне страхування, приватне медичне страхування й змішане медичне страхування. Японія є однією з найбільш здорових країн світу, а їхня система охорони здоров'я визнана однією з найкращих. З 60-х років у Японії діє універсальна система державного медичного страхування, яка забезпечує всебічне охоплення всього населення країни, а також тих, хто проживає в Японії понад три місяці. Система надання

медичної допомоги забезпечує необмежений доступ до медичних послуг в будь-якому медичному закладі по всій країні. Такі країни, як Канада, Франція та Велика Британія також мають системи державного медичного страхування. У США відсутня національна система охорони здоров'я, натомість громадяни країни купують поліси медичного страхування, щоб покрити значну частину своїх витрат на охорону здоров'я, хоча більшості з них роботодавці надають медичне страхування, яке поширюється на його найближчу родину. Особливістю медичного страхування в США є також те, що громадяни після виходу на пенсію, а також сім'ї та особи з низьким рівнем доходу можуть отримувати допомогу через державні страхові програми (Medicare, Medicaid). Особливістю системи охорони здоров'я в Австралії є поєднання: 1) універсальної програми страхування – Medicare, що фінансується платниками податків, які сплачують відсоток від свого доходу для покриття витрат, що охоплює більшість медичних послуг, включаючи послуги лікаря та лікарень, а також лікарські засоби, що відпускаються за рецептом; 2) добровільне приватне медичне страхування, яке надає доступ до приватних лікарень та до деяких послуг, які не покриває державна система страхування [8, с. 48–49].

Необхідно зазначити, що в Україні, на відміну від багатьох країн, досі не запроваджено повноцінну систему державного загальнообов'язкового медичного страхування, хоча ідея запровадження обов'язкового платежу до страхового фонду з доходів юридичних осіб, які

використовують найману працю не одноразово розглядалась в науковій доктрині [9]. Це пов'язано з тим, що обов'язкове медичне страхування є одним із найбільш важливих елементів системи соціального захисту населення у частині охорони здоров'я й одержання необхідної медичної допомоги у разі захворювання, який полягає в забезпеченні всіх громадян рівними гарантованими можливостями одержання медичної, лікарської і профілактичної допомоги в розмірах, встановлених державними програмами [10, с. 98–99].

В обов'язковому медичному страхуванні використовуються два методи. У Німеччині і Нідерландах діє принцип надання послуг. Це означає, що пацієнт обслуговується безкоштовно, як у країнах із бюджетно фінансованою системою охорони здоров'я. Він лише повинен пред'явити посвідчення про страхування. У Бельгії, Франції, Люксембурзі практикується принцип відшкодування витрат, коли застрахований пацієнт спочатку сам оплачує медичні послуги, а потім вони частково або повністю компенсуються згідно з тарифами, установленними лікарняними касами з урахуванням визначеної власної участі [11].

Зважаючи на те, що система охорони здоров'я України перебуває не лише у фінансовій, але й в організаційній кризі, що спричинена нерівномірним розподілом коштів та недостатнім рівнем надання медичної допомоги, кроком до розв'язання існуючих проблем у системі медичного забезпечення, вважається впровадження загальнообов'язкового медичного страхування [6, с. 58]. Втім ситуацію ускладнює безсистем-

ність державної політики у сфері охорони здоров'я, яка поки що унеможливує впровадження жодної з існуючих моделей страхування [12, с. 198]. Це підтверджується триваючими численними дискусіями щодо доцільності запровадження системи медичного страхування, зокрема обов'язкового медичного страхування, на законодавчому рівні [13, с. 488]. Одним із перших на розгляд парламенту був винесений проєкт Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» від 27.11.2007 № 1040, а згодом зі змінами від 18.12.2007 № 1040-1. У 2013 році було запропоновано законопроект № 2597 «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування», а згодом у 2016 році законопроект № 4981-2 «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні». Проте жоден із них не було прийнято [3, с. 267]. Фактично сьогодні фінансування медичної допомоги у закладах охорони здоров'я відбувається на підставі договорів, укладених Національною службою здоров'я України із відповідними закладами за рахунок коштів державного бюджету, а не фондів соціального страхування [14, с. 35].

У 2020 році проєктом закону України «Про фінансове забезпечення охорони здоров'я та загальнообов'язкове медичне страхування в Україні» було запропоновано створити якісно нову систему фінансування, яка повинна надати у розпорядження системи охорони здоров'я додаткові та достатні фінансові ресурси, а також встановити відповідні правила та фінансові принципи для надавачів медичних послуг, що змо-

жуть забезпечити гарантії щодо рівного доступу всіх громадян до повного, необхідного та достатнього обсягу медичної допомоги (медичних послуг) належної якості. За законопроектом базою фінансування системи охорони здоров'я має бути бюджетно-страхова модель фінансування (Програма державних гарантій медичного обслуговування населення), з обов'язковим гармонійним використанням всіх інших наявних фінансових джерел (бюджетних і приватних). Так, Програма загальнообов'язкового медичного страхування має фінансуватись коштами системи загальнообов'язкового медичного страхування за рахунок позабюджетних обов'язкових страхових внесків від працюючих та непрацюючих громадян та покривати витрати на вторинну (спеціалізовану), третинну (високоспеціалізовану) медичну допомогу, забезпечення за рецептом чи приписом готовими лікарськими засобами та медичними виробами, необхідними для надання медичної допомоги (реімбурсації), медичну реабілітацію [15]. Тобто попередньо в Україні планувалось застосовувати модель медичного страхування, яка функціонує у Великій Британії, згідно з якою страхова медицина повинна фінансуватись з усієї суми податків, а не лише тих, які платять офіційно працевлаштовані [11].

Хоча вказаний законопроект не було прийнято, на думку І. Є. Януля, запровадження обов'язкового медичного страхування стримується й іншими чинниками, серед яких: 1) необхідність оптимізації видатків на охорону здоров'я, що гарантує держава кожному громадянину (фінансування модернізації ліку-

вальних закладів, придбання медичних препаратів, підготовка лікарів та медичного персоналу на високому кваліфікаційному рівні тощо); 2) необхідність розрахунку достатнього рівня оподаткування роботодавців і громадян з метою формування Фонду обов'язкового медичного страхування (запровадження податкових пільг, прозорість відносин у сфері трудового права та здійснення оплати праці) [16, с. 91]. Крім того серед інших проблем, пов'язаних із запровадженням обов'язкового медичного страхування в Україні І. М. Федорович виокремлює: низький рівень страхування (в Україні один з найнижчих рівнів медичного страхування в Європі); відсутність регуляторного законодавства, яке б встановлювало стандарти та правила функціонування медичного страхування, що може призвести до зловживань в діяльності страхових компаній; низький рівень довіри до страхових компаній, що може бути зумовлено недостатньою якістю медичних послуг, які надаються за рахунок медичного страхування та випадками страхового шахрайства; низький рівень страхової культури серед населення [17, с. 75].

Крім того вищевказаний законопроект був розроблений у 2020 році, тоді як після повномасштабного вторгнення РФ на територію України і необхідності перерозподіляти більшу частину ресурсів на оборону, стан забезпечення права на охорону здоров'я для більшості населення різко погіршився. Враховуючи викладене, слід підтримати підхід О. В. Россильної та А. С. Головачової, що навіть при запровадженні на законодавчому рівні обов'язкового

медичного страхування, за обставин досить низького благополуччя основної частини населення, в умовах воєнної агресії, економічної кризи та відсутності реальної можливості повноцінного функціонування й забезпечення охорони здоров'я на державному рівні, вважається неприпустимим перекладати весь тягар утримання системи охорони здоров'я лише на кошти обов'язкового медичного страхування. Таким джерелом фінансування системи охорони здоров'я має бути добровільне медичне страхування.

Залежно від країни та рівня впровадження добровільного медичного страхування існує три концепції його існування: 1) добровільне медичне страхування цілком замінює сформовану державну систему охорони здоров'я, тобто є його альтернативною формою існування; 2) добровільне медичне страхування розширює перелік медичних послуг та/або дає можливість прискореного доступу до них; 3) добровільне медичне страхування є доповненням до державної системи охорони здоров'я та пропонує покриття витрат на додаткові послуги, що не фінансуються за рахунок держави [18, с. 82]. При цьому в законопроекті «Про фінансове забезпечення охорони здоров'я та загальнообов'язкове медичне страхування в Україні 2020 року добровільне медичне страхування розглядається як додаткове джерело позабюджетного фінансування забезпечення охорони здоров'я.

Добровільне медичне страхування не замінює собою обов'язкового медичного страхування. До того ж особливості і тенденції успішного функціонування систем охоро-

ни здоров'я різних країн, свідчать про те, що оптимальною формулою видатків на охорону здоров'я є така, за якої не менше 70 % витрат покривається за рахунок податків і внесків до фонду обов'язкового медичного страхування, інші 30 % забезпечуються приватним фінансуванням та прямими платежами населення [19 с. 140]. Тобто добровільне медичне страхування виконує допоміжну функцію у забезпеченні громадян медичною допомогою, а також виступає доповненням до обов'язкового [20, с. 244].

Необхідно зазначити, що головною відмінністю між обов'язковим і добровільним медичним страхуванням є те, що суспільні відносини щодо обов'язкового страхування виникають на підставі закону і всі суттєві умови договору заздалегідь повинні бути визначені нормативно-правовими актами, а добровільного – виключно на підставі договору між страхувальником і страховиком [21, с. 10]. Однак законопроект «Про фінансове забезпечення охорони здоров'я та загальнообов'язкове медичне страхування в Україні у 2020 році не було прийнято, а інша законодавча база необхідна для впровадження обов'язкової моделі медичного страхування – відсутня. За таких умов роль добровільного медичного страхування помітно зростає.

Сьогодні добровільне медичне страхування необхідно розглядати як важливий етап впровадження загальнообов'язкової моделі: по-перше, успішне функціонування добровільного медичного страхування сприятиме підвищенню довіри до медичних страхових компаній, що є підґрунтям для переходу до загаль-

нообов'язкового страхування; по-друге, використання добровільного медичного страхування зменшить тиск на систему державного фінансування охорони здоров'я і дозволить спрямовувати вільні ресурси на створення інфраструктури для загальнообов'язкової моделі; по-третє, залучення коштів у межах добровільного медичного страхування сприятиме підвищенню якості медичних послуг через інвестиції медичних закладів в сучасне обладнання, навчання персоналу, що є основною ефективного впровадження загальнообов'язкової моделі.

Втім, кількість страхових компаній, що надають послуги добровільного медичного страхування щороку зменшується, зважаючи на низький рівень життя населення, що не дозволяє сплачувати страхові внески в необхідному обсязі [22, с. 79]. Наразі лише п'ять компаній пропонують таку послугу на ринку медичного страхування [23]. Водночас зростає інтерес до добровільного медичного страхування серед корпоративних клієнтів, які пропонують своїм працівникам страхові пакети. Варто зазначити, що у надзвичайних умовах війни 145,3 тис. юридичних осіб у 2022 році уклали зі страховиками, за даними Нацбанку, договори безперервного страхування здоров'я персоналу, що лише на 22,8 % менше показника попереднього року. При цьому програми корпоративного медичного страхування суттєво розширилися, компанії продовжують вносити до договорів про страхування додаткові опції, з'являються нові послуги медичного страхування (послуги психолога, Е-медицини, страхування медичних витрат за кордоном, стоматологічні послуги)

[24]. Проте цінова політика і умови страхового покриття для індивідуальних клієнтів і для невеликих колективів суттєво відрізняються. Крім того, рівень медичної інфляції складає до 20 % впродовж року, що, безумовно, впливає на вартість послуг добровільного медичного страхування [23, с. 72].

Отже, з метою формування засад розвитку обов'язкової моделі медичного страхування в Україні сьогодні акцент має бути зміщений на формування на законодавчому рівні відповідних засад для створення системи добровільного медичного страхування. На думку А. Д. Барзиловича, необхідно розпочати із тісної взаємодії зі страховими компаніями щодо створення переліку медичних послуг та лікарських засобів, вартість яких має покриватись за рахунок страхових коштів, та формування консолідованого пакету оцінювання ризиків [25, с. 113]. Дійсно, сьогодні ринок медичного страхування також потребує більш чіткої законодавчої бази та механізмів контролю за якістю послуг, що надаються страхувальниками. Іншим фактором, що призвів до такого зменшення є те, що з липня 2020 року регулятором ринку страхування став Національний банк України, який вивів значну частину страхових компаній з ринку через непрозору структуру власності, невчасне подання звітності або взагалі її відсутність, порушення умов та нормативів діяльності, скарги клієнтів. З метою поживлення медичного страхування в Україні необхідно виконати певні дії, серед яких важливе місце посідають урегулювання суперечливих питань на законодавчому рівні й ініціювання діяльності дер-

жавного органу, завданням якого має стати нагляд та контроль за медичним страхуванням [7]. Зважаючи на вищевикладене, доцільною є пропозиція О. Батрин щодо розроблення Закону України «Про медичне страхування в Україні» та визначення в ньому дефініції, предмета, об'єкта, суб'єктів медичного страхування, стимулюючих механізмів для розвитку медичного страхування (податкові преференції, різноманітні дозволи страховикам тощо) [26, с. 18].

Висновки. Таким чином, обов'язкове медичне страхування в Україні перебуває на стадії розвитку. Незважаючи на активне обговорення ідеї впровадження обов'язкової моделі страхування впродовж останніх років, сьогодні відсутня нормативна база для її практичної реалізації. За цих умов помітно зростає роль добровільного медичного страхування, але воно не може замінити собою систему державного медичного страхування, оскільки виконує допоміжну функцію у забезпеченні громадян медичною допомогою. Хоча добровільне медичне страхування й характеризується високою вартістю послуг і низьким рівнем довіри з боку населення, втім його успішне функціонування є важливим етапом впровадження обов'язкової моделі через підвищення довіри до страхових компаній, зменшення тиску на бюджетне фінансування системи охорони здоров'я, підвищення якості медичних послуг тощо.

Аналіз сучасного стану медичного страхування в Україні дає підстави стверджувати, що одним із ключових викликів залишається впровадження державної системи обов'язкового медичного страхуван-

ня, а також удосконалення механізмів взаємодії між державою, страховими компаніями та населенням.

Водночас до пріоритетних напрямів розвитку обов'язкового медичного страхування в Україні необхідно віднести: 1) удосконалення правового регулювання медичного страхування, зокрема розроблення та прийняття профільного закону; 2) створення державного органу, завданням якого має стати нагляд і контроль за обов'язковим медичним страхуванням;

3) запровадження чітких механізмів контролю за якістю послуг, що надаються страховальниками, стимулюючих механізмів для розвитку медичного страхування.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у розробленні нормативно-правових засад впровадження загальнообов'язкового медичного страхування в Україні, з урахуванням міжнародного досвіду та сучасних соціально-економічних умов.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення 21.11.2024).
2. Human Development Report 2023–24. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24> (дата звернення 17.11.2024).
3. Шевців М. Б. До питання про медичне страхування в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 86., ч. 2. С. 264–269. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.41>.
4. Teremetskyi, V., Batryn, O., Samilyk, L., Seleznova, O., Meniv, L. and Milevska, A. Health Care Guaranteeing as Important Factor of Social Security. *Journal of Pioneering Medical Sciences*. 2024. № 13(1). Р. 47–52. DOI: <https://doi.org/10.61091/jpms202413108>.
5. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 № 1909-ІХ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 21.11.2024).
6. Климчук Н. Я. Особливості медичного страхування в Україні у сучасних умовах. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2021. № 1 (87). С. 55–60. DOI: <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2021.1.12147>.
7. Крилов Д. В. Медичне страхування в Україні: сучасний стан та основні проблеми. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: економіка та управління. 2023. № 10. С. 53–61. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-03-01>.
8. Муляр Г. Зарубіжний досвід функціонування системи охорони здоров'я в контексті забезпечення реалізації права на охорону здоров'я. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2023. № 1–2. С. 43–52. DOI: <https://doi.org/10.33287/11206>.
9. Teremetskyi V. I., Knysh S. V., Stratonov V. M., Khramtsov O. M., Stashchak M. V. Organizational and legal determinants of implementing international experience in the health care sector of Ukraine. *Wiad Lek*. 2019. № 72(4). Р. 711–715.
10. Внукова Н. М., Кузьминчук Н. В. Соціальне страхування: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2009. 352 с.
11. Сова О. Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку медичного страхування в Україні. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. Вип. 49. С. 81–92.

12. Теремецький В. І. Медичне страхування як складова соціального захисту населення (правовий аспект). *Соціальне спрямування економічної діяльності в умовах викликів воєнного стану та повоєнного відновлення України: правові та організаційні проблеми*: матеріали науково-практичного круглого столу. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. м. Київ – Хмельницький, 30 листопада 2023 р., С. 197–201.

13. Чеховська І. В., Теремецький В. І. Система гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг (підр. 3.7). *Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі* : монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. С. 459–504. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/625>.

14. Теремецький В. І., Астаф'єв Д. С., Савченко Р. А., Сеньків О. І. Правові засади обов'язкового медичного страхування в Україні. *Приватне право і підприємництво*. 2024. Вип. 24. Ч. 1. С. 29–36. DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.4>.

15. Проект Закону про фінансове забезпечення охорони здоров'я та загальнообов'язкове медичне страхування в Україні від 12.05.2020 № 3464. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68808 (дата звернення 21.11.2024).

16. Януль І. Є. Перспективи розвитку медичного страхування в Україні. *Економіка та держава*. 2021. № 4. С. 87–91. DOI: <https://doi.org/10.32702/23066806.2021.4.87>.

17. Федорович І. М. Медичне страхування: досвід зарубіжних країн та можливості для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 6. С. 72–76. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.6.72>.

18. Россильна О. В., Головачова А. С. Особливості медичного страхування в умовах розвитку персоналізованої медицини. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 79–85. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.12>.

19. Приказюк Н. В., Березіна С. Б., Романченко М. І. Перспективи запровадження обов'язкового медичного страхування на шляху реформування галузі охорони здоров'я України. *Науковий вісник Міжнародного Гуманітарного Університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2016. № 21. С. 138–142.

20. Загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні: сучасний стан та стратегія розвитку: монографія / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко, Т. А. Занфірова, Я. А. Аркатов. Харків: Право, 2017. 208 с.

21. Кондратенко Д. В. Фактори впливу на розвиток добровільного медичного страхування. *Бізнес Інформ*. 2021. № 4. С. 243–249. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-4-243-249>.

22. Абдуллаєва А. Є., Гнидюк І. В., Людковська Ю. Ю. Медичне страхування в Україні: стан та перспективи. *Інфраструктура ринку*. 2024. Вип. 78. С. 78–81. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure78-15>.

23. Кочеткова О. О., Кочетков В. М. Перспективи розвитку корпоративного медичного страхування в Україні в сучасних умовах. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2024. № 1(94). С. 69–74. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2024-1-10>.

24. Ринок добровільного медичного страхування у 2023 році поступово відновлюється. *Асоціація Страхувальний бізнес: сайт*. URL: <https://insurancebiz.org/news/medical/detail.php?ID=9780> (дата звернення 21.11.2024).

25. Барзилович А. Д. Впровадження обов'язкового медичного страхування в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 5–6. С. 109–114. DOI: [10.32702/2306-6814.2020.5—6.109](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.5-6.109).

26. Батрин О.В. Державні гарантії розвитку медичного страхування в Україні. *Приватне право і підприємництво*. 2024. Вип. 24, ч. 2. С. 14–19. DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.45>.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
2. Human Development Report 2023-24. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24> [in English].
3. Shevtsiv M. B. Do pytannia pro medychne strakhuvannia v Ukraini. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii: Pravo*. 2024. Vyp. 86., ch. 2. S. 264–269 [in Ukrainian].
4. Teremetskyi, V., Batryn, O., Samilyk, L., Seleznova, O., Meniv, L. and Milevska, A. (2024) Health Care Guaranteeing as Important Factor of Social Security. *Journal of Pioneering Medical Sciences*, 13(1), pp. 47–52. DOI: <https://doi.org/10.61091/jpms202413108> [in English].
5. Pro strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 18.11.2021 № 1909-ІKh. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> [in Ukrainian].
6. Klymchuk N. Ya. Osoblyvosti medychnoho strakhuvannia v Ukraini u suchasnykh umovakh. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy*. 2021. 1(87). S. 55–60 [in Ukrainian].
7. Krylov D. V. Medychne strakhuvannia v Ukraini: suchasnyi stan ta osnovni problemy. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: ekonomika ta upravlinnia*. 2023. 10. S. 53–61 [in Ukrainian].
8. Muliar H. Zarubizhnyi dosvid funktsionuvannia systemy okhorony zdorovia v konteksti zabezpechennia realizatsii prava na okhoronu zdorovia. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu*. 2023. 1–2. S. 43–52 [in Ukrainian].
9. Teremetskyi V. I., Knysh S. V., Stratonov V. M., Khramtsov O. M., Stashchak M. V. (2019). Organizational and legal determinants of implementing international experience in the health care sector of Ukraine. *Wiad Lek*. 72(4): 711–715 [in English].
10. Vnukova N. M., Kuzmynchuk N. V. Sotsialne strakhuvannia: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Kondor, 2009. 352 s [in Ukrainian].
11. Sova O. Yu. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku medychnoho strakhuvannia v Ukraini. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. 2018. Vyp. 49. S. 81–92 [in Ukrainian].
12. Teremetskyi V. I. Medychne strakhuvannia yak skladova sotsialnoho zakhystu naselennia (pravovyi aspekt). Sotsialne spriamuvannia ekonomichnoi diialnosti v umovakh vyklykiv voiennoho stanu ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: pravovi ta orhanizatsiini problemy: materialy naukovo-praktychnoho kruhloho stolu. NDI pryvatnoho prava i pidpryiemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAprN Ukrainy. m. Kyiv – Khmelnytskyi (30 lystopada 2023 r.). Kyiv : Elektron. tekst. dani. NDI pryvatnoho prava im. F. H. Burchaka NAprN Ukrainy, 2023. S. 197–202 [in Ukrainian].
13. Chekhovska I. V., Teremetskyi V. I. Systema harantii zakhystu prav liudyny u pryvatnykh vidnosynakh, shcho vynykaiut u zv'yazku iz nadanniam medychnykh posluh (pidr. 3.7). Pryvatno-pravovi zasady zakhystu prav liudyny u sotsialnii derzhavi : *monohrafiia* / za zah. red. I. V. Chekhovskoi. Irpin : Derzhavnyi podatkovyi universytet, 2023. S. 459–504 [in Ukrainian].

14. Teremetskyi V. I., Astafiev D. C., Savchenko R. A., Senkiv O. I. Pravovi zasady obov'язkovoho medychnoho strakhuvannia v Ukraini. *Pryvatne pravo i pidpryemnytstvo*. 2024. Vyp. 24. Ch. 1. S. 29–36 [in Ukrainian].
15. Proiekt Zakonu pro finansove zabezpechennia okhorony zdorovia ta zahalnooboviazkove medychne strakhuvannia v Ukraini vid 12.05.2020 № 3464. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=68808 [in Ukrainian].
16. Yanul I. Ye. Perspektyvy rozvytku medychnoho strakhuvannia v Ukraini. *Ekonomika ta derzhava*. 2021. 4. S. 87–91 [in Ukrainian].
17. Fedorovych I. M. Medychne strakhuvannia: dosvid zarubizhnykh krain ta mozhlyvosti dlia Ukrainy. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2023. 6. S. 72–76 [in Ukrainian].
18. Rossylina O.V., Holovachova A.S. Osoblyvosti medychnoho strakhuvannia v umovakh rozvytku personalizovanoi medytsyny. *Kyivskyi chasopys prava*. 2023. 1. S. 79–85 [in Ukrainian].
19. Prykazjuk N. V., Berezina S. B., Romanchenko M. I. Perspektyvy zaprovadzhennja obov'язkovogho medychnogho strakhuvannja na shljakhu reformuvannja ghaluzi okhorony zdorov'ja Ukrainy. *Perspektyvy zaprovadzhennia obov'язkovoho medychnoho strakhuvannia na shliakhu reformuvannia haluzi okhorony zdorovia Ukrainy. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho Humanitarnoho Universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*. 2016. 21. S. 138–142 [in Ukrainian].
20. Zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne medychne strakhuvannia v Ukraini: suchasnyi stan ta stratehiia rozvytku: monohrafiia / [S.M. Prylypko, O.M. Jaroshenko, T.A. Zanfirova, Ja.A. Arkatov]. Kharkiv :Pravo, 2017. 208 s [in Ukrainian].
21. Kondratenko D. V. Faktory vplyvu na rozvytok dobrovilnogo medychnoho strakhuvannia. *Biznes Inform*. 2021. 4. S. 243–249 [in Ukrainian].
22. Abdullajeva A.Je., Ghnydjuk I.V., Ljudkovsjka Ju.Ju. Medychne strakhuvannja v Ukraini: stan ta perspektyvy. *Infrastruktura rynku*. 2024. Vyp. 78. S. 78–81 [in Ukrainian].
23. Kochetkova O. O., Kochetkov V. M. Perspektyvy rozvytku korporatyvnogo medychnoho strakhuvannia v Ukraini v suchasnykh umovakh. *Problemy systemnoho pidkholu v ekonomitsi*. 2024. 1(94). S. 69–74 [in Ukrainian].
24. Rynok dobrovilnogo medychnoho strakhuvannia u 2023 rotsi postupovo vidnovliuetsia. *Asotsiatsiia Strakhovyi biznes: sait*. URL: <https://insurancebiz.org/news/medical/detail.php?ID=9780>.
25. Barzylovych A. D. Vprovadzhennia obov'язkovoho medychnoho strakhuvannia v Ukraini. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2020. 5–6. S. 109–114 [in Ukrainian].
26. Batryn O. V. Derzhavni harantii rozvytku medychnoho strakhuvannia v Ukraini. *Pryvatne pravo i pidpryemnytstvo*. 2024. Vyp. 24, ch. 2. S. 14–19 [in Ukrainian].

Savchenko Roman, Post graduate student of State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine»

ORCID:0009-0006-1476-0993

Health insurance in Ukraine: problems and prospects of implementing a compulsory model

The article is devoted to determining the features of health insurance in Ukraine, in particular by clarifying the current state of implementation of a

mandatory model, including in a comparative aspect with the practice of foreign countries, as well as formulating further directions for the development of health insurance in Ukraine to ensure the functioning of an effective national health care system. It was found that health insurance is one of the key components of the national health care system, but at the legislative level there is no clear definition of it. The features of health insurance in such countries as Japan, the USA, Australia, Canada, France, Great Britain are considered, and it is established that there are three main models of health insurance in the world: state, private and mixed/

It is noted that in Ukraine, unlike most developed countries, there is no mandatory health insurance, although draft laws on its implementation have been proposed repeatedly, but none of them have been adopted. It is emphasized that in the absence of a legislative framework necessary for the implementation of a mandatory insurance model, the role of voluntary health insurance is noticeably increasing. It is found that voluntary health insurance today is characterized by a low level of trust among the population, increased interest in corporate insurance, etc. It is noted that voluntary insurance performs an auxiliary function in providing citizens with medical care and cannot replace the state health insurance system, but its successful functioning is an important stage in the implementation of a mandatory model by increasing trust in insurance companies, reducing pressure on budget financing of the health care system, and improving the quality of medical services.

It was concluded that the issues of legal regulation of compulsory health insurance, the creation of a state body responsible for supervision and control in this area, the introduction of effective mechanisms for monitoring the quality of medical services provided by insured persons, as well as stimulating the further development of medical insurance remain relevant.

Keywords: *health care system, insurance, medical care, compulsory health insurance, voluntary health insurance, insurance company, medical services, financing of the health care system, insurer, insured person, insured person, medical institution.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.11
УДК 347.1:35

*Суббот А. І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового
права Хмельницького університету
управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID ID 0000-0002-1453-9379*

*Левандовський Ч. Ч.,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового
права Хмельницького університету
управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID ID 0009-0005-7419-9205*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ РОБІТ З РЕСТАВРАЦІЇ (REFURBISHMENT WORK) ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА АРХІТЕКТУРИ

Охорона пам'яток культурної спадщини України є стратегічним завданням, що впливає на національну ідентичність та безпеку держави. Зокрема, пам'ятки, занесені до списку Світової спадщини ЮНЕСКО, такі як «Київ: Собор Святої Софії», «Львів — ансамбль історичного центру» та «Історичний центр Одеси», потребують особливого догляду та реставрації. Це завдання вимагає ефективного управління через механізми публічних закупівель, які організовують фінансування робіт з державного та місцевого бюджетів.

У статті досліджено адміністративно-правові засади публічних закупівель у сфері реставрації пам'яток, зокрема в рамках програми «Велике будівництво». Аналізуються основні нормативно-правові акти, зокрема Закони України та Національні стандарти, які регулюють процеси реставрації. Виявлено ряд термінологічних та правових невизначеностей, що ускладнюють ефективність публічних закупівель у цій сфері. Зокрема, існують труднощі в класифікації пам'яток архітектури та історії, що призводить до неточностей під час реалізації проектів.

Особливу увагу приділено розбіжностям у термінології, зокрема відсутності чітких визначень «пам'ятки архітектури» та «пам'ятки історії» в нормативних актах, що ускладнює процес реставрації. Окремо розглядаються міжнародні стандарти реставрації, зокрема Афінська та Венеційська хартії, що визначають основні принципи охорони культурної спадщини. Для поліпшення ситуації пропонується удосконалення законодавства, зокрема

внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі», а також запровадження вимоги обов'язкової наявності науково-проектної документації при підготовці тендерів.

Рекомендовано посилити прозорість процедур закупівель, залучити незалежних експертів для оцінки пропозицій, що дозволить знизити ризик корупції та покращити ефективність використання бюджетних коштів. Впровадження міжнародного досвіду та стандартів у публічних закупівлях дозволить забезпечити належне збереження культурної спадщини для майбутніх поколінь.

Ключові слова: публічні закупівлі, публічна адміністрація, реставрація, пам'ятка історії, пам'ятка архітектури, вид будівництва, функціональність норм права, науково-проектна документація, охорона культурної спадщини.

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 11 визначила як загальну засаду діяльності держави сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, і тому охорона пам'яток культурної спадщини України є стратегічним завданням, що впливає на національну ідентичність та безпеку держави. Зокрема, багато таких пам'яток з них занесено до списку Світової спадщини ЮНЕСКО, а тому вони потребують ефективного управління зокрема через організацію їх догляду, реставрацію тощо. Розв'язання цього завдання вимагає формування ефективного механізму управління у цій сфері, зокрема в частині визначення адміністративно-правових засад публічних закупівель у сфері реставрації пам'яток.

Аналіз останніх досліджень. Правові дослідження у сфері публічних закупівель проводили А. С. Головачова, Т. О. Коваленко, Т. В. Мазур, Н. Б. Пацурія, О. А. Пламеницька, В. В. Поєдинок, Т. І. Швидка та інші дослідники. Результатом досліджень стали напрацювання теоретичного та практичного плану щодо адміністративно-правових засад, сутності, змісту, характеру та

особливостей здійснення публічних закупівель.

Метою дослідження є аналіз адміністративно-правових основ публічних закупівель робіт з реставрації пам'яток історії та архітектури, зокрема в контексті забезпечення їх ефективного збереження та охорони.

Виклад основного матеріалу. Сфера охорони пам'яток української культурної спадщини належить до стратегічних завдань державної гуманітарної політики та безпеки України. Культурна спадщина є невід'ємною частиною національної ідентичності та історії. Україні належить велика кількість пам'яток історії та архітектури, серед яких є об'єкти, занесені до списку Світової культурної спадщини ЮНЕСКО, такі як «Київ: Собор Святої Софії та пов'язані з ним монастирські будівлі», «Києво-Печерська лавра», «Львів — ансамбль історичного центру» та «Історичний центр Одеси». Ці пам'ятки потребують належної охорони та збереження, що зумовлює необхідність ретельного та ефективного управління процесами реставрації через механізми публічних закупівель [1].

Забезпечення збереження таких цінних об'єктів потребує не лише

професійного підходу до реставраційних робіт, а й розробки відповідних правових і адміністративних механізмів для ефективного фінансування та управління цими процесами. У цьому контексті, система публічних закупівель відіграє важливу роль як інструмент для реалізації реставраційних проектів за рахунок державного та місцевого фінансування, що є необхідним для підтримки високих стандартів охорони культурної спадщини.

Зокрема пам'ятки архітектури та історії є об'єктами культурної спадщини, яким держава надає відповідний статус, визначаючи їх захист та реставрацію через низку законодавчих актів. Одним із важливих інструментів для виконання реставраційних робіт є система публічних закупівель, яка сприяє організації фінансування таких робіт через державні та місцеві бюджети. Однак, виявлені термінологічні та правові невизначеності в національному законодавстві ускладнюють ефективність таких закупівель.

Слід зазначити, що основними нормативно-правовими документами у сфері будівництва (містобудування, архітектурної діяльності) є саме Закони України «Про основи містобудування» [2], «Про регулювання містобудівної діяльності» [3], «Про архітектурну діяльність» [4], а також Національний класифікатор України – «Класифікатор будівель і споруд» НК 018:2023 [5], Національний стандарт України – «Настанова щодо виконання ремонтно-реставраційних робіт на пам'ятках архітектури та містобудування» ДСТУ-Н Б В.3.2-4:2016 [6], Державні будівельні норми України - «Склад та зміст науково-проектної документації на ре-

ставрацію пам'яток архітектури та містобудування» ДБН А.2.2-14:2016 [7] та «Методичні рекомендації щодо особливостей здійснення публічних закупівель робіт з будівництва на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування», затверджені Міністерством економіки України Наказом від 22.11.2024 року № 26335 [8].

Аналіз нормативно-правових актів дозволяє стверджувати, що вони не містять чітких визначень таких ключових понять, як «пам'ятки архітектури та містобудування» та «споруди виробничого та невиробничого призначення», що ускладнює точне застосування цих термінів у процесі класифікації реставраційних робіт та публічних закупівель.

Так відповідно до п. 4 «Класифікатора будівель і споруд» НК 018:2023 об'єктами класифікації є окремі споруди (будівля, дорога, трубопровід тощо). У цій класифікації споруди поділяються на два розділи «Будівлі» та «Інженерні споруди». Будівлі вважаються видом споруд і поділяються на два види: житлові та нежитлові та відсутній поділ на виробничі чи на невиробничі [5]. Для прикладу, не зрозуміло, чи пам'ятка архітектури чи історії, яка використовується як склад друкованої продукції є спорудою виробничого чи невиробничого призначення.

Така ж невизначена ситуація щодо законодавства сфері охорони культурної спадщини, а саме в Законі України «Про охорону культурної спадщини» [9] та в підзаконних акти, в тому числі в Порядку визначення категорій пам'яток (затверджено

постановою Кабінету Міністрів України № 452 від 22.05.2019р.) [10] та Порядку обліку об'єктів культурної спадщини (затверджено Наказом Міністерства культури України № 158 від 11.03.2013р.) [11] також відсутнє формулювання та визначення «пам'ятка архітектури» та «пам'ятка історії».

У контексті Закону України про охорону культурної спадщини на методологічні проблеми та суперечності звертала увагу відома українська архітекторка-реставраторка, історикиня архітектури О. А. Пламеницька, зазначаючи що насамперед необхідно акцентувати змістовні суперечності, закладені у Законі України про охорону культурної спадщини, які спричиняють методичну плутанину у реставраційній діяльності [12, с. 135]. Як зазначає Т. В. Мазур, недосконалість чинного законодавства щодо охорони культурної спадщини призводить до втрати її об'єктів, руйнування й пошкодження нерухомих пам'яток, що в цілому завдає шкоди не лише культурній спадщині, а й підриває авторитет державних інститутів [13, с. 91].

Аналізуючи масив зібраної інформації, слід звернути увагу на те, що в Україні терміни та визначення «пам'ятка архітектури» та «пам'ятка історії» широко застосовуються на практиці у досліджуваній сфері публічних закупівель робіт з реставрації.

Так, наприклад у публічній закупівлі, що оголошувалась державною установою за кошти державного бюджету «Ремонтно-реставраційні роботи будинку на вул. Валовій, 18 (пл. Соборна 3-а) у м. Львові - пам'ятки архітектури національного зна-

чення 1734 р. монастиря Бернардинів ох. №341/2. Характер робіт - реставрація», йдеться про «пам'ятку архітектури».

У іншому прикладі публічної закупівлі, яка оголошувалась органом місцевого самоврядування за кошти місцевого бюджету, а саме «невідкладні першочергові протиаварійні та консерваційні роботи «Будинку у якому жив і помер Г. С. Сковорода» (в складі Меморіального комплексу філософа і поета Г. С. Сковороди - об'єкт культурної спадщини національного значення охорон. №200024-Н) за адресою: Харківська область, Богодухівський район, с. Сковородинівка, вул. Приозерна, 3» йдеться про «пам'ятку історії» із вказівкою про № та дату рішення про взяття під охорону на Постанову Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928 [28].

При цьому відповідно до Переліку пам'яток культурної спадщини національного значення Харківської області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України не розміщена інформація про пам'ятку другої половини XVIII століття, 1794 р. – Меморіальний комплекс філософа і поета Г. С. Сковороди у с. Сковородинівка.

Враховуючи відсутність чітких визначень термінів «пам'ятка архітектури» та «пам'ятка історії» в пам'яткоохоронному законодавстві України, можна стверджувати, що існує суттєва прогалина в правовому регулюванні цієї сфери. Така неопрацьованість термінології призводить до правових невизначеностей, що ускладнює не лише точне застосування законодавчих актів, але й ефективне управління процесами реставрації та охорони культурних

цінностей. Відсутність належних визначень створює умови для правових колізій, що негативно впливає на практику збереження пам'яток культурної спадщини в Україні.

Як зазначає Т. О. Коваленко, дефектами системи права є порушення, деформація логічної побудови та розвитку як самої системи права так і її елементів, у тому числі нормативних актів [14, с. 164]. Цей підхід цілком відповідає тезі Н. Б. Пацурія, відповідно до якої, дефектне вираження змісту права, призводить до порушення цілісності, узгодженості законодавства, створює враження про його хаотичність, нагромадження положень тощо [15, с. 37]. Дефекти нормативно-правових актів значно знижують не лише їх власну якість, але й правове регулювання відповідних відносин. Така ситуація при правозастосуванні призводить до проблемних колізій, коли наприклад виникають труднощі у встановленні предмету закупівлі. Необхідно зазначити, що ефективність публічних закупівель у сфері реставрації значною мірою залежить від чіткості правового регулювання, що має бути гармонізованим з міжнародними стандартами.

Для усунення прогалин в адміністративно-правовому регулюванні робіт з реставрації пам'яток історії та архітектури доцільно удосконалити законодавство, а саме Закон України «Про публічні закупівлі» та внести до нього зміни, якими зобов'язати замовників погоджену науково-проектну документацію на об'єкт реставрації або на ремонтно-реставраційні роботи обов'язково долучати до тендерної документації про закупівлю з наданням розумного часу не менше одного місяця, необ-

хідного для ознайомлення з тендерною документацією та підготовки тендерної пропозиції. Необхідність виготовлення науково-проектної документації для реставрації пам'яток історії та архітектури обумовлена нормами Закону України «Про охорону культурної спадщини».

Незважаючи на наявність цих проблем, є й позитивні тенденції. Впровадження міжнародного досвіду та стандартизація процесу закупівель дають можливість підвищити прозорість і конкуренцію серед учасників, що, в свою чергу, підвищує ефективність виконання реставраційних робіт. Однак для досягнення високих стандартів необхідно не тільки вдосконалювати національне законодавство, а й забезпечити належний рівень підготовки фахівців у галузі реставрації.

Охорона пам'яток культурної спадщини є важливим завданням не лише в контексті збереження національної ідентичності, а й для забезпечення економічної стабільності через розвиток туристичної та культурної індустрії. Пам'ятки історії та архітектури відіграють важливу роль у культурному житті суспільства, оскільки вони є носіями історичних, естетичних, наукових та мистецьких цінностей, що зберігаються для наступних поколінь. Для забезпечення належної охорони цих об'єктів, окрім юридичних норм, значну роль відіграють адміністративні та фінансові механізми, зокрема система публічних закупівель.

Україна має значну кількість об'єктів, які належать до світової культурної спадщини, і тому відповідальність за їх збереження є не лише внутрішньою, але й міжнародною. Згідно з міжнародни-

ми угодами, зокрема Паризькою конвенцією ЮНЕСКО, Україна зобов'язана забезпечити охорону та збереження своїх пам'яток. Однак практична реалізація цієї мети вимагає належного адміністративно-правового забезпечення, особливо у сфері публічних закупівель, що є основним механізмом фінансування реставраційних робіт.

На міжнародному рівні питання реставрації пам'яток регулюються різними хартіями та конвенціями, серед яких виділяються Афіньська хартія (1931 р.) [16], Венеційська хартія (1964 р.) [17] та Краківська хартія (2000 р.) [18]. Ці документи встановлюють основні принципи та стандарти реставрації, зокрема щодо збереження автентичності об'єктів культурної спадщини та відповідності реставраційних робіт історичним та культурним особливостям.

В Україні ці міжнародні норми також мають своє застосування, однак існують певні розбіжності в їх практичному втіленні. Наприклад, в Україні національні стандарти реставрації не завжди відповідають міжнародним вимогам, а також мають обмеження щодо використання сучасних матеріалів і технологій в реставраційних роботах. Ці питання є об'єктом дискусій серед фахівців у галузі реставрації, що підтверджує потребу в подальшому вдосконаленні нормативно-правового забезпечення реставраційних робіт в Україні.

Однією з найбільших державних ініціатив у сфері реставрації є програма «Велике будівництво», до якої входить проект «Велика реставрація». Ця програма має на меті збереження пам'яток архітектури та історії національного та місцевого

значення. Вона передбачає не лише фінансування реставраційних робіт за рахунок державного та місцевого бюджетів, але й залучення зовнішнього фінансування через гранти та міжнародну допомогу.

Проект «Велика реставрація» вже реалізовано в ряді регіонів України. Одним із яскравих прикладів є реставрація Львівської національної наукової бібліотеки та театру опери та балету. Ці проекти не лише покращують стан пам'яток, але й сприяють розвитку туристичної та культурної індустрії в регіонах. Завдяки цим проектам була вдосконалена інфраструктура навколо історичних об'єктів, що привело до зростання туристичних потоків і створення нових робочих місць.

Однак в процесі реалізації цих проектів виникають численні труднощі, пов'язані з недостатньо чітким правовим регулюванням публічних закупівель. Наприклад, термінологічні невизначеності, пов'язані з визначенням видів робіт (реставрація, капітальний ремонт, реконструкція), можуть призвести до помилок у класифікації робіт і створити проблеми при визначенні предмета закупівлі. Технічні характеристики робіт не завжди відповідають вимогам, що призводить до затримок у тендерних процедурах та невиконання обсягів робіт у встановлені терміни.

Інша проблема полягає у використанні науково-проектної документації. В Україні часто відсутня чітка вимога щодо надання цієї документації під час проведення тендерів, що створює юридичні колізії та ускладнює підготовку якісних тендерних пропозицій. Надання проектної документації для рестав-

раційних робіт є важливим етапом, оскільки вона є основою для оцінки вартості робіт та визначення кваліфікаційних вимог до учасників.

Для покращення ситуації в сфері публічних закупівель реставраційних робіт, необхідно внести зміни до законодавства, зокрема в уточнення термінології. Важливим є введення чітких визначень таких термінів, як «реставрація», «пам'ятка архітектури», «пам'ятка історії», що дозволить уникнути розбіжностей у правовому трактуванні та сприятиме більш ефективному проведенню закупівель. Також важливо забезпечити обов'язкову наявність науково-проектної документації в тендерних пропозиціях, що дозволить підвищити якість робіт і гарантувати відповідність проектів до встановлених стандартів.

Необхідно також забезпечити більшу прозорість процедур закупівель, зокрема через залучення незалежних експертів для оцінки пропозицій та контролю за виконанням робіт. Вдосконалення механізму публічних закупівель дозволить знизити ризик корупції та забезпечити ефективне використання державних коштів.

Висновки. Отже реставрація пам'яток історії та архітектури є критично важливим процесом для збереження культурної спадщини

України, який вимагає комплексного підходу до правового, адміністративного та фінансового забезпечення. Для забезпечення ефективності реставраційних робіт необхідно, по-перше, вдосконалити правове регулювання публічних закупівель, зокрема шляхом уточнення термінів «реставрація», «пам'ятка історії» та «пам'ятка архітектури», що дозволить уникнути правових колізій та сприятиме точнішому визначенню обсягів робіт. По-друге, необхідно створити чітку класифікацію реставраційних робіт, що відповідатиме міжнародним стандартам, та впровадити гармонізовану методику проведення тендерів, яка забезпечить прозорість і конкуренцію серед підрядників. По-третє, слід запровадити обов'язкову вимогу наявності науково-проектної документації на кожен об'єкт реставрації, що міститиме чіткі технічні завдання і розрахунки, а також підтвердить відповідність планованих робіт вимогам охорони культурної спадщини. Лише за умови ефективного узгодження правових, адміністративних та фінансових механізмів, а також через впровадження належних контролюючих та науково обґрунтованих процедур, можна досягти належного збереження культурної спадщини і забезпечити її передачу наступним поколінням.

Список використаних джерел

1. ЮНЕСКО. Список об'єктів Світової культурної спадщини. Київ : ЮНЕСКО, 2020. URL: <https://whc.unesco.org/en/list>
2. Про основи містобудування : Закон України від 16.11.1992 р. № 2780-XII. Київ : Верховна Рада України, 1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12>
3. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. Київ : Верховна Рада України, 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>

4. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20.05.1999 р. № 687-XIV. Верховна Рада України, 1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14>
5. Класифікатор будівель і споруд НК 018:2023 : Національний класифікатор України. Київ : Державна служба статистики України, 2023. URL: <https://ukrstat.gov.ua>
6. Настанова щодо виконання ремонтно-реставраційних робіт на пам'ятках архітектури та містобудування : ДСТУ-Н Б В.3.2-4:2016. Національний стандарт України. Київ : Державний комітет України з будівництва та архітектури, 2016. URL: <https://www.ukrstandart.com>
7. Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування : ДБН А.2.2-14:2016. Державні будівельні норми України. Київ : Міністерство розвитку громад і територій України, 2016. 115 с. URL: <https://minregion.gov.ua>
8. Методичні рекомендації щодо особливостей здійснення публічних закупівель робіт з будівництва на період дії правового режиму воєнного стану в Україні : затв. наказом Міністерства економіки України від 22.11.2024 р. № 26335. Міністерство економіки України, Київ. 2024. URL: <https://www.me.gov.ua>
9. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 червня 2000 р. № 1805-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>
10. Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток : постанова Кабінету Міністрів України № 452 від 22.05.2019 р. Офіційний вісник України. 2019. № 45. С. 156-158. URL: <https://www.kmu.gov.ua>
11. Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини : наказ Міністерства культури України № 158 від 11.03.2013 р. Офіційний вісник України. 2013. № 21. С. 42-44. URL: <https://mkr.gov.ua>
12. Пламеницька О. А. Архітектура та реставрація пам'яток культурної спадщини в Україні: теорія і практика. Київ : Вид-во Національної академії мистецтв України, 2010. 265 с.
13. Мазур Т. В. Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2021. 230 с.
14. Коваленко Т. О. Юридичні дефекти правового регулювання земельних відносин в Україні : монографія. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 632 с.
15. Пацурія Н. Б. Регулювання публічних закупівель у галузі архітектурної діяльності. Львів : Світло, 2017. 173 с.
16. Афінська хартія з охорони архітектурної спадщини : затв. на Першому Міжнародному конгресі архітекторів у Афінах у 1931 році. Київ : Видавництво «Будівельник», 2002. URL: <https://www.icomos.org>
17. Венеційська хартія з охорони архітектурної спадщини : затв. на II Міжнародному конгресі архітекторів та технічних спеціалістів з охорони нерухомих пам'яток у Венеції в 1964 році. Київ : Інститут архітектури, 2003. URL: <https://www.icomos.org>
18. Краківська хартія з охорони архітектурної спадщини : затв. на Міжнародному конгресі архітекторів та технічних спеціалістів з охорони культурної спадщини у Кракові в 2000 році. Львів : Академія архітектури, 2001. URL: <https://www.icomos.org>

Subbot Anatolii, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Constitutional, Administrative, and Financial Law, Khmelnytskyi University of Management and Law named after Leonid Yuzkov

ORCID ID 0000-0002-1453-9379

Levandovskyi Cheslav, Postgraduate Student at the Department of Constitutional, Administrative, and Financial Law, Khmelnytskyi University of Management and Law named after Leonid Yuzkov

ORCID ID 0009-0005-7419-9205

Administrative and legal principles of public procurement for refurbishment of historical and architectural monuments

The protection of cultural heritage monuments in Ukraine is a strategic task that influences the national identity and security of the state. In particular, monuments included in the UNESCO World Heritage List, such as «Kyiv: St. Sophia Cathedral», «Lviv – Historic Center Ensemble», and «Historic Center of Odessa» require special care and restoration. This task requires efficient management through public procurement mechanisms that organize funding for works from both state and local budgets.

This article examines the administrative and legal principles of public procurement in the sphere of monument restoration, specifically within the framework of the «Big Construction» program. It analyzes key normative and legal acts, including Ukrainian Laws and National Standards that regulate restoration processes. A number of terminological and legal ambiguities have been identified, which complicate the effectiveness of public procurement in this field. In particular, there are difficulties in classifying architectural and historical monuments, leading to inaccuracies during project implementation.

Special attention is given to discrepancies in terminology, specifically the lack of clear definitions for "architectural monument" and "historical monument" in normative acts, which complicates the restoration process. International restoration standards, such as the Athens and Venice Charters, which define the main principles of cultural heritage protection, are also discussed. To improve the situation, it is proposed to enhance the legislation, specifically to amend the Ukrainian Law «On Public Procurement» and to introduce a requirement for the mandatory presence of scientific and project documentation when preparing tenders.

It is recommended to strengthen the transparency of procurement procedures and involve independent experts in evaluating proposals, which will help reduce the risk of corruption and improve the efficiency of public funds utilization. Implementing international experience and standards in public procurement will ensure proper preservation of cultural heritage for future generations.

Keywords: public procurement, public administration, restoration, historical monument, architectural monument, type of construction, functionality of legal norms, scientific and project documentation, cultural heritage protection.

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.12
УДК 342

Швець О. М.,
кандидатка юридичних наук,
доцентка, доцентка кафедри правових
природоохоронних дисциплін,
Навчально-науковий інститут права
Національного університету
водного господарства та
природокористування
ORCID: 0000-0001-8806-0646

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: СТАН І АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ

Вихідною тезою пропонованого дослідження є конституційне положення, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави. З відповідного постулату походить перманентна актуальність спеціальної уваги до проблематики екологічної безпеки України, зокрема до актуальних викликів в означеній сфері. Зважаючи на вказане, метою дослідження є узагальнення актуальних викликів екологічній безпеці України та окреслення наукових і практичних підходів щодо ефективного реагування на ці виклики. Сформульована мета задля її реалізації зумовила вирішення таких завдань: 1) окреслено виклики екологічній безпеці України; 2) систематизовано підходи щодо ефективного реагування на відповідні виклики.

У представленій роботі показано, що до основних викликів екологічній безпеці України обґрунтовано віднести катастрофічні наслідки російської агресії і погіршення основних компонентів довкілля. Наголошується, що завдана навколишньому середовищу України шкода є однією з наймасштабніших у грошовому еквіваленті. Автором також аргументується, що особливими викликами для екобезпеки є: 1) порушення вимог водоохоронного законодавства, зокрема забруднення водних об'єктів; 2) промислове забруднення навколишнього середовища (усіх його компонент); 3) застаріла система управління екологічною безпекою; 4) застарілі нормативно-правові акти екологічного права і права екологічної безпеки, що не відповідають викликам і вимогам сьогодення.

Підсумком дослідження є наголос на тому, що ефективне реагування на відповідні виклики потребує сучасних правових механізмів забезпечення ефективної екологічної політики. Зокрема, оновлення потребують Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.) і Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» (2019 р.), які мають враховувати зміст і особливості актуальних викликів для національної екобезпеки.

Ключові слова: екологічна безпека, екологічне право, право екологічної безпеки, воєнний стан, євроінтеграція.

Постановка проблеми. «Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід’ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України». Цими словами починається преамбула до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року [1]. Таким чином, у нормативному акті, що був ухвалений ще до проголошення незалежності української держави вже наголошувалося на особливому значенні екологічної безпеки. Очевидно, що на таку постановку питання вплинув зміст Декларації про державний суверенітет України, що була ухвалена Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року [2]. У цьому засадничому для української державності документі окремий розділ – сьомий, був присвячений саме екологічній безпеці і мав відповідну назву. Зокрема, наголошувалося, що Україна дбатиме про екологічну безпеку громадян і самостійно встановлюватиме порядок організації охорони природи та порядок використання природних ресурсів на своїй території.

Зрештою, особливе значення теми екологічної безпеки було підтверджене ухваленою 28 червня 1996 року Конституцією України. Зокрема, ст. 16 Основного закону прямо вказує, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є обов’язком держави [3]. Водночас, ст. 50 встановлює, що «кожен має право на безпечне для життя і здоров’я довкілля». Крім того, враховуючи нові політичні й

соціально-економічні реалії, законодавець визначив, що «використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі» (ст. 42 Конституції України).

Зважаючи на вказане обґрунтовано стверджувати, що в Україні є усі нормативно-правові підстави для особливої уваги держави щодо екологічної безпеки й реалізації відповідного права громадян. Між тим, наявні науково-дослідні напрацювання доводять, що проблематика екологічної безпеки охоплює надзвичайно широке коло питань: від екологічної безпеки в аграрному секторі та на підприємствах і до забезпечення екологічної безпеки у сфері, наприклад, видобування нафти і газу або при плануванні та забудові міст України. Звісно, тема екологічної безпеки критично загострилася у зв’язку з російською агресією проти України, починаючи з 2014 року. Виходячи з означено, вважаємо обґрунтованим стверджувати про перманентну актуальність спеціальної уваги до проблематики екологічної безпеки України, а також актуальних викликів у сфері реалізації відповідного права громадян на безпечне для життя і здоров’я довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною передумовою проведення пропонованого дослідження є праці, предметом яких виступає феномен екологічної безпеки і різні його аспекти. Зокрема для формування авторської позиції, щодо поняття «екологічна безпека» важливою є класичне визначення українського вченого В. Андрейцева, відповідно до якого метою права

екологічної безпеки є створення умов для (1) реалізації суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку та захист його в разі порушення, (2) регулювання відносин щодо здійснення екологічно небезпечної діяльності з метою запобігання погіршенню екологічної обстановки, виникненню небезпеки для природних систем і населення, а також здійснення у разі виникнення екологічної небезпеки системи заходів, спрямованих на ліквідацію небезпечних наслідків, (3) визначення режиму використання екологічно небезпечних територій і об'єктів, (4) встановлення особливого статусу осіб, потерпілих від негативних наслідків природної стихії чи техногенного впливу, (5) досягнення режиму безпечного існування населення і стану довкілля на регіональному, національному і транскордонному рівнях [4, с. 8]. Відповідно до наведеного визначення екологічна безпека може трактуватися як певний стан і режим безпечного існування населення і навколишнього середовища. Вказане положення для нас є базовим у розумінні екологічної безпеки.

Водночас, для нашого дослідження і розуміння змісту поняття «екологічна безпека» важливими є результати напрацювань таких авторів, як-от: С. Москаленко (розглядав екологічну безпеку як компонент національної безпеки, що забезпечує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз, які виникають унаслідок антропогенних або природних факторів [5]); Т. Панталієнко (потрактовує екологічну безпеку як об'єкт права еко-

безпеки, що виступає метою правового регулювання суспільних відносин, у яких наявний підвищений, неприйнятний ризик заподіяння шкоди життю і здоров'ю людини та довкіллю, а також суспільних відносин із запобігання виникненню такого ризику та шкоди з боку сил природи та зміненого людською діяльністю довкілля [6]); О. Гулак (визначив екологічну безпеку як стан та умови навколишнього природного середовища, за яких співіснування природи і людини не шкодить, а сприяє забезпеченню екологічної рівноваги, попереджає виникненню небезпек для здоров'я людей та гарантує захист навколишнього середовища [7]); Ю. Краснова (вказує на те, що в основі генези феномену екологічної безпеки об'єктивні природні, політичні, економічні, соціальні та екологічні умови виникнення і становлення загальнообов'язкових правил, вимог, обмежень та застережень щодо попередження екологічних небезпек природного та техногенного характеру [8]); С. Прудник (обстоює точку зору, що під екологічною безпекою розуміти стан захищеності об'єктів екологічної сфери від різного роду загроз, що здійснюється широким комплексом взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів [9]); В. Сивицький (розглядає екологічну безпеку як специфічний інститут права, генеза якого зумовлена антропогенним впливом сучасно людини на довкілля, що є комплексом юридичних норм і правил, які організовані довкола однієї центральної ідеї – забезпечення екологічних прав людини [10]).

Взявши до уваги позиції згаданих дослідників і інших, які аналізували явище екологічної безпеки, справедливо відзначити, що екологічна безпека є багатогранним феноменом, але у контексті нашого дослідження, передусім, звернемо увагу на такі його аспекти, як-от: 1) статус важливого складника національної безпеки; 2) ідентифікатор стану захищеності життя та здоров'я людини і довкілля від небезпек природного, техногенного й антропогенного походження; 3) пов'язаність з правовими механізмами забезпечення. Вказані аспекти важливі для пропонуваного далі дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнити актуальні виклики екологічній безпеці України та окреслити наукові і практичні підходи щодо ефективного реагування на відповідні виклики. Сформульована мета задля її реалізації потребує вирішення таких завдань: 1) окреслити виклики екологічній безпеці України; 2) систематизувати підходи щодо ефективного реагування на відповідні виклики.

Методологічну основу дослідження становлять сукупність методів і прийомів наукового пізнання, які дозволили реалізувати заявлену мету пропонованої роботи, зокрема: формально-логічний метод залучався для формування авторської позиції, щодо поняття «екологічна безпека»; метод аналізу застосовано у процесі вивчення наукових напрацювань за обраною темою дослідження; порівняльно-правовий метод став доречним у контексті систематизації підходів щодо ефективного реагування на актуальні виклики екологічній безпеці України.

Виклад основного матеріалу.

Окреслюючи актуальні виклики екологічній безпеці України передусім варто звернути увагу на катастрофічні наслідки російської агресії. Невипадково «Українська формула миру», оприлюднена Президентом України під час Саміту лідерів Великої 20 на Балі 15 листопада 2022 року, тобто через дев'ять місяців від початку широкомасштабного російського вторгнення, вже містила пункт «Протидія екоциду», який звертав увагу світової спільноти на необхідність гарантувати Україні екологічну безпеку та притягнути державу-агресора до відповідальності за екозлочини [11]. Показово, що у варіанті «Формули миру», що нині розміщений на сайті Міністерства закордонних справ України, восьмий пункт Формули має назву «Екологічна безпека», що вочевидь має виразніше вказувати закордонним партнерам на екологічний аспект розв'язаної росіянами війни і загрози для безпеки і України, і світу в цілому.

Масштаб негативного впливу російсько-української війни на навколишнє середовище і рівень екологічних небезпек підтверджується і «Планом відновлення України», укладеним Національною радою з відновлення України від наслідків війни на виконання Указу Президента від 21 квітня 2022 року № 266/2022 [12]. У вказаному документі питання екологічної безпеки віднесені до блоку стратегічних імперативів, як і загалом питання національної безпеки. При цьому нагальними пріоритетами для України є масштабне розмінування і забезпечення утилізації військових відходів. Загалом же Планом було

передбачено 17 проєктів у сфері відновлення чистого та безпечного довкілля на загальну суму у 20 млрд доларів.

Між тим, за наявними станом на вересень 2024 року даними завдана українському довкіллю війною шкода сягнула 2,7 трлн грн (або майже 65 млрд доларів). Відповідну суму оприлюднила Міністерка захисту довкілля та природних ресурсів С. Гринчук, за словами якої завдана навколишньому середовищу шкода є однією з наймасштабніших у грошовому еквіваленті, тому що це величезна кількість пошкоджених та знищених сільськогосподарських земель, лісових угідь природоохоронного та промислового статусу, а також забруднених басейнів річок [13]. До того ж, досі 20% природоохоронних територій України окуповані або перебувають у зоні бойових дій. Водночас, викликом для екобезпеки є заміновані українські території. Так лише кількість замінованих лісів оцінюється у 0,5 млн га. Водночас, за даними Світового Банку для розмінування усієї території України знадобиться майже 35 млрд доларів. При цьому, експерти наголошують, що повне розмінування України, зважаючи на міжнародний досвід, може тривати від 5 до 10 років. Зрештою, на підставі опрацювання значного масиву фактичних даних експерти Центру безпекових досліджень Національного інституту стратегічних досліджень зробили висновок про подекуди катастрофічний характер спричинених російською збройною агресією руйнувань, погіршення основних компонентів довкілля [14].

Між тим, на тлі викликів екологічної безпеки України внаслідок

війни, не варто забувати і про інші джерела небезпек довкілля, а отже і для життя і здоров'я українців. Зокрема, за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України регулярно фіксуються порушення вимог водоохоронного законодавства, зокрема забруднення водних об'єктів. Лише за півріччя 2024 року за фактом відповідних порушень було нараховано збитків на понад 21 млн гривень, а також подано 105 претензій та позовів на понад 26 млн гривень [13]. Своєю чергою, за даними Комітету охорони водних ресурсів, водного врядування та екомодернізації водної сфери в Асоціації професіоналів довкілля РАЕВ, За останні 20 років кількість осередків забруднення вод зросла більш ніж учетверо. У поверхневих водах щороку вища мінералізація та вміст забруднень, недоочищені скиди провокують усе масштабніші цвітіння, унаслідок аварій, незаконних скидів і російських атак потрапляють нафтопродукти. Основними забруднювачами вод є житлово-комунальне господарство (77% від загального обсягу забруднень) і промисловість (22%). Свій внесок у забруднення роблять і аграрії, як з року в рік використовують більше добрив і пестицидів, що, зрештою, негативно впливає на поверхневі і підземні води [15]. Прикметно, що отримання Україною коштів за програмою європейської підтримки Ukraine Facility, серед іншого, має умовою запобігання забрудненню навколишнього середовища, зокрема водних ресурсів [16].

Ще одним викликом для екологічної безпеки України, навіть на тлі російсько-української війни, є промислове забруднення. Експертні

дані вказують, що Україна за техногенним навантаженням на довкілля у 4-5 разів перевищує аналогічний показник у розвинутих країнах. «Енергомісткість валового національного продукту в Україні вища у 10 разів, а ресурсоемність кінцевого національного продукту у 3 рази перевищує світовий рівень» [17]. Рівень відповідної проблеми також підтверджується тим, що Україна посідає 4 місце в світі за рівнем економічних збитків від забруднення повітря, поступаючись лише Китаю, Болгарії та Угорщині. Зважаючи на означене, очевидне порушення принципів екологічної безпеки і екологічної рівноваги, практична реалізація яких, як наголошувалося на початку нашого дослідження, є обов'язком держави.

Відповідна проблема є особливим викликом і у контексті приєднання України до Європейського Союзу. Справа в тім, що в ЄС діють 36 довідкових документів та 21 висновок, на підставі яких у країнах-членах ЄС визначають обов'язкові вимоги до роботи промислових підприємств для зменшення забруднення [18]. Отже Україні у контексті євроінтеграції доведеться також для зменшення забруднення, а також привести у відповідність до вимог ЄС нормативи гранично допустимих викидів, вимоги до моніторингу, ресурсо- та енергоспоживання, заходи з усунення забруднення тощо. Важливість відповідних кроків очевидно зумовлена тим, що промисловість є забруднювачем і повітря, і води, і ґрунту. Відзначимо, що важливий крок у цьому напрямі вже зроблено, адже у липні 2023 року Верховна рада ухвалила Закон України «Про інтегроване запобігання та контроль

промислового забруднення», який імплементує положення Директиви 2010/75/ЄС та дозволить запуснути екомодернізацію промисловості в Україні за найкращими доступними технологіями та методами управління [18].

У контексті узагальнення актуальних викликів екологічній безпеці України варто також звернути увагу на наукову позицію, відповідно до якої «інтеграційні плани України роблять актуальними та своєчасними завдання модернізації національної системи природо-техногенної безпеки на основі досвіду та тенденцій ЄС» [19, с. 99]. Актуальність такої модернізації аргументована тим, що передбачені на регіональному рівні заходи забезпечення екологічної безпеки як і стало-го розвитку регіонів практично не враховують динамічні зміни, які відбуваються внаслідок урбанізаційних процесів. Відповідні процеси несуть значні загрози екологічній безпеці, оскільки набули стихійного характеру і часто не враховують параметри гранично допустимого екологічного навантаження, рівні стійкості екосистемних ресурсів та асиміляційної ємності території, що має критичні наслідки для екологічної сталості регіону та безпечних умов існування населення. При цьому ситуація ускладнюється тим, що сучасна система управління екологічною безпекою характеризується жорсткою вертикальною організацією з ієрархічною структурою у поєднанні зі слабкістю горизонтальних зв'язків, відсутністю комунікацій із різними громадами, громадськими організаціями, що ускладнює практичне реагування на загрози екологічній безпеці.

Між тим, український дослідник А. Лелеченко наголошує на тому, що «для поліпшення екологічної безпеки територій необхідна послідовна реалізація цілого комплексу організаційно-технічних, інноваційних та інших екологічних заходів із обов'язковим визначенням соціального оптимуму якості середовища, досягнення якого буде супроводжуватись зростанням екологічних витрат і значним підвищенням вимог суспільства до ощадливого природокористування у контексті сталого розвитку» [20]. Поділяємо вказану точку зору, втім вважаємо, що на практиці організаційно-технічні, інноваційні та інші екологічні заходи мають бути визначені законодавчо як обов'язок господарюючих суб'єктів з одночасним заохоченням до відповідних заходів (зокрема, у податковому законодавстві). З іншого боку, без сумніву відновлення стану довкілля України вимагатиме значних матеріальних, фінансових та людських ресурсів. «Для своєчасного попередження та ефективного протистояння таким негативним явищам особливого значення набувають: по-перше – забезпечення постійного моніторингу за станом навколишнього середовища та його змінами, зумовленими воєнною агресією РФ проти України; по-друге – визначення дієвих заходів, спрямованих на якнайшвидшу ліквідацію небезпечних екологічних наслідків в умовах війни та у післявоєнний період» [14, с. 5].

Отже, обґрунтованою є позиція, що участь України у міжнародній системі екологічної безпеки вимагає змін пріоритетів управлінського впливу і орієнтації на результат з

відповідними правовим забезпеченням. «Інтеграція всіх ланок управління саме на регіональному (або міському) рівні вимагає застосовувати системний підхід як основи реформування системи екологічної безпеки» [19, с. 101]. Очевидно, що модернізація національної системи екологічної безпеки потребує спільних зусиль законодавчої й виконавчої влади у діалозі з науковцями й екологічними активістами. Така співпраця сприятиме формуванню якісної нормативно-правової бази у сфері забезпечення права громадян на екологічну безпеку. Варто наголосити, що відповідно до ст. 92 Конституції України виключно законами визначаються основи екологічної безпеки [3].

Зауважимо, що стан правового забезпечення екологічної безпеки також є підстави розглядати як певний виклик. Зокрема, спеціальні дослідження вказують на те, що правове визначення поняття «екологічна безпека» містить профільний Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.), натомість чинні кодекси – земельний, водний, лісовий та про надра, не містять відповідного визначення у прив'язці до системи відношень, які ними регулюються. «Лише Земельний кодекс України (2001 р.) у більш вигірній позиції, адже у ньому належної легітимації здобув принцип пріоритету вимог екологічної безпеки» [21, с. 119].

Ми також поділяємо точку зору, що нової редакції потребує чинний Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.), зокрема у зв'язку з відсутністю у ньому поняття «екологічна шкода у наслідок воєнних

дій», що послаблює позиції України щодо правого забезпечення вимоги компенсацій екологічної шкоди внаслідок російської агресії. Перспективною також є ідея запровадити у національне природоохоронне законодавство поняття «екологічна відповідальність» у його європейському значенні. Зрештою, доречно переглянути зміст Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» (2019 р.), який має враховувати обсяги і сукупність тих екологічних проблем, що їх спричинила російська агресія [22].

Принагідно зауважимо, що проведене групою екологічних об'єднань дослідження показує, що більшість програм комплексного відновлення України – наприклад «План відновлення України» (2022 р.) або Програма європейської підтримки Ukraine Facility, не відповідають еколого-правовим критеріям, не враховують всі аспекти екологічності відновлення і не містять чітких індикаторів для моніторингу якості. «Це свідчить про необхідність удосконалення критеріїв врахування довкіллевої складової та важливість популяризації розроблених критеріїв для забезпечення екологічної безпеки і сталого розвитку територіальних громад» [23]. Лише за наявності якісних, еколого орієнтованих програм комплексного відновлення України можливе ефективне забезпечення екологічної безпеки.

Висновки. Перманентна актуальність спеціальної уваги до проблематики екологічної безпеки України спонукала нас до аналізу тих викликів, що нині постали у сфері реалізації права українців на без-

печне для життя і здоров'я довкілля. У контексті нашого аналізу ми передусім виходили з того, що екологічна безпека характеризує стан та умови навколишнього природного середовища безпечні для людини і самого довкілля, а забезпечення такого стану пов'язане з правовими механізмами.

На підставі проведеного дослідження показано, що до основних викликів екологічній безпеці України обґрунтовано віднести катастрофічні наслідки російської агресії і погіршення основних компонентів довкілля. При цьому завдана навколишньому середовищу України шкода є однією з наймасштабніших у грошовому еквіваленті. Водночас, не втрачають актуальності і інші джерела небезпек довкілля. Зокрема, нині особливими викликами для екобезпеки є: 1) порушення вимог водоохоронного законодавства, зокрема забруднення водних об'єктів; 2) промислове забруднення навколишнього середовища (усіх його компонент); 3) застаріла система управління екологічною безпекою; 4) застарілі нормативно-правові акти екологічного права і права екологічної безпеки, що не відповідають викликам і вимогам сьогодення дня.

Наявний досвід вирішення проблем забезпечення екологічної безпеки – в Україні та за її межами, вказує, що передусім увага держави має бути зосереджена на правових механізмах забезпечення ефективної екологічної політики. При цьому, реальна модернізація національної системи екологічної безпеки потребує спільних зусиль законодавчої й виконавчої влади у діалозі з науковцями й екологічними активіста-

ми. Тема оновлення нормативно-правових актів екологічного права і права екологічної безпеки очевидно потребує подальшого осмислення й

практичного наповнення, чому будуть присвячені наші нові наукові розвідки.

Список використаних джерел

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закону України від 25 червня 1991 року № 1264-XII (зі змінами і доповненнями). Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 03.11.2024).
2. Декларація про державний суверенітет України прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року № 55-XII. Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 03.11.2024).
3. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.11.2024).
4. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навчальний та науково-практичний посібник. Київ: Знання-Прес, 2002. 332 с.
5. Москаленко С. І. Адміністративно-правове забезпечення сфери екологічної безпеки : дис. ... к. ю. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 203 с.
6. Панталієнко Т. П. Теоретичні засади об'єкта права екологічної безпеки : дис. ... к. ю. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 200 с.
7. Гулак О. В. До питання правового регулювання забезпечення екологічної безпеки в Україні. *International scientific journal*. 2016. № 2. С. 145–148.
8. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки в Україні : дис. ... д-ра ю. наук : 12.00.06. Київ, 2018. 490 с.
9. Прудник С. В. Адміністративно-правові засоби забезпечення екологічної безпеки в Україні : дис. ... к. ю. наук : 12.00.07. Кривий Ріг, 2018. 235 с.
10. Лелеченко А. П. Забезпечення екологічної безпеки великого міста в контексті сталого розвитку. *Інвестиції : практика та досвід*. 2022. № 5–6. С. 38–42.
11. Сивицький В. С. Екологічна безпека як особливий інститут права. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Право»*. 2023. № 8 (14). С. 638–647.
12. Україна завжди була лідером миротворчих зусиль; якщо Росія хоче закінчити цю війну, хай доведе це діями – виступ Президента України на саміті «Групи двадцяти». Офіс Президента України. 15.11.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-zavzhdi-bula-liderom-mirotvorchih-zusil-yaksho-rosi-79141> (дата звернення: 05.11.2024).
13. План відновлення України. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень 2022 року. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf (дата звернення 5.11.2024).
14. Світлана Гринчук, міністр захисту довкілля та природних ресурсів України: Війна з РФ завдала Україні екологічних збитків на понад 2,6 трильйона гривень. Укрінформ. 14.10.2024. URL: <https://skilky-skilky.info/velyka-viyna-zavdana-dovkilliushkoda-siahaie-2-7-trln-hrn/> (дата звернення 05.11.2024).
15. Пріоритети забезпечення екологічної безпеки України в умовах російської воєнної агресії : аналіт. доп. / [С. Іванюта, Л. Якушенко]. Київ : НІСД, 2024. 61 с.

URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analychni-dopovid/priorytety-zabezpechennya-ekolohichnoyi-bezpeky-ukrayiny-v> (дата звернення: 11.11.2024).

16. Белоусова К. Забруднення вод: як Україні не купувати питну воду в інших країнах. LB.UA, 5.06.2024. URL: https://lb.ua/news/2024/06/05/617010_zabrudnennya_vod_yak_ukraini.html (дата звернення: 11.11.2024).

17. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» (19.06.2024). Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44464> (дата звернення: 03.11.2024).

18. Як в Україні впроваджуватимуть європейські вимоги екомодернізації промисловості. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. 05.08.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44464> (дата звернення: 03.11.2024).

19. Васютинська К. А., Барбашев С. В. Напрями модернізації системи екологічної безпеки із врахуванням регіональних особливостей. *Екологічна безпека: проблеми і шляхи вирішення: зб. наук. статей XX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 19-20 вересня 2024 р.)*. Харків: УКРНДІЕП, 2024. С. 99–106.

20. Міщук І. В. Екологічна безпека: правовий зміст і легітимація. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 14(28). С. 111–122.

21. Поліщук О. П., Микулець В. Ю. Механізми здійснення державної екологічної політики: правовий контекст і поточний стан. *Наукові перспективи*. 2024. № 12(54). С. 1278–1289.

22. Довкілляєва складова у програмах та планах відновлення: актуальний стан та критерії врахування. МБО «Екологія–Право–Людина», 2024. 24 с. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/Dovkillyeva-skladova-u-programah-ta-planah-vidnovlennya-aktualnyj-stan-ta-kryteriyi-vrahuvannya.pdf> (дата звернення: 11.11.2024).

Shvets Oksana, Candidate of legal sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Legal Nature Protection Disciplines, National University of Water Management and Environmental Engineering
ORCID: 0000-0001-8806-0646

Ecological security of Ukraine: state and current challenges

The starting point of the proposed research is the constitutional provision that ensuring ecological security and maintaining ecological balance on the territory of Ukraine is the state's duty. The corresponding postulate leads to the permanent relevance of special attention to the problems of ecological security of Ukraine, in particular, to the current challenges in this area. Given the above, the purpose of the study is to generalize the current challenges to the ecological security of Ukraine and to outline scientific and practical approaches to effectively respond to these challenges. The formulated goal for its implementation led to the solution of the following tasks: 1) to outline the challenges to the ecological security of Ukraine; 2) to systematize approaches to effectively respond to the relevant challenges.

The presented work shows that the main challenges to the ecological security of Ukraine include the catastrophic consequences of Russian aggression and the deterioration of the main components of the environment. It is emphasized that the damage caused to the environment of Ukraine is one of the largest in monetary terms. The author also argues that special challenges for environmental safety are: 1) violation of the requirements of water protection legislation, in particular, pollution of water bodies; 2) industrial pollution of the environment (all its components); 3) outdated environmental safety management system; 4) outdated legal acts of environmental law and environmental safety law that do not meet the challenges and requirements of today.

The result of the study is an emphasis on the fact that an effective response to the relevant challenges requires modern legal mechanisms to ensure effective environmental policy. In particular, the Law of Ukraine "On Environmental Protection" (1991) and the Law of Ukraine "On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2030" (2019), which must take into account the content and specifics of current challenges to national environmental security, need to be updated.

Keywords: : *environmental security, environmental law, environmental safety law, martial law, European integration.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.13
УДК 343.2

*Карачевська Г. Р.,
асистентка кафедри теорії права
та прав людини Українського
католицького університету
ORCID: 0000-0002-4339-2898*

РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У СПРАВІ ЩОДО ОСОБИСТОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ ОСОБИ, ЗАСУДЖЕНОЇ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: АНАЛІЗ ТА ЗНАЧЕННЯ

У статті проаналізовано зміст Рішення Конституційного Суду України щодо неконституційності заборони короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань у зв'язку з винятковими особистими обставинами для довічно засуджених осіб. Визначено, що відповідна проблематика стосується права на повагу до особистого та приватного життя та заборони дискримінації. Досліджено міжнародні стандарти права на повагу до приватного життя та заборони дискримінації ув'язнених, зокрема практику ЄСПЛ щодо тимчасових виїздів засуджених з місць позбавлення волі та кримінальних правопорушень, вчинених під час таких виїздів. Визначено норми національного права, що регулюють тимчасовий виїзд з місць позбавлення. Проаналізовано правове регулювання цього питання в європейських країнах, зокрема Німеччині, Фінляндії, Польщі та Швеції, де довічно засудженим надається можливість короткострокових виїздів після відбуття певного строку покарання. Виявлено наукові тенденції до розуміння короткотермінових виїздів засуджених не як привілею, а як важливого інструменту реабілітації та соціальної реінтеграції. Розглянуто аргументацію КСУ щодо визнання заборони короткострокових виїздів довічно засуджених такою, що не відповідає Конституції України за двома параметрами: як недомірне обмеження права на приватне життя та як невиконання державою позитивного обов'язку щодо забезпечення можливості реабілітації засуджених. Відзначено проактивну позицію КСУ та встановлення високих стандартів захисту прав людини при прийнятті рішення у цій справі. Проаналізовано стан реалізації рішення КСУ та законопроект, що передбачає надання короткотермінових виїздів довічно засудженим, умови надання дозволу на такі виїзди та механізми контролю за поведінкою засуджених під час виїзду. Визначено проблемні питання відповідної законодавчої ініціативи. Окреслено роль рішення КСУ у справі щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі, для подальшого реформування цього покарання в Україні.

Ключові слова: довічне позбавлення волі; короточасний виїзд за межі установи виконання покарань у зв'язку з винятковими особистими обставинами; право на повагу до особистого та сімейного життя; заборона дискримінації; реабілітація.

Постановка проблеми. 20 грудня 2023 року Конституційний Суд України (далі - КСУ) у Рішенні №11-р(II)/2023 визнав неконституційною заборону короточасних виїздів за межі установ виконання покарання у зв'язку з винятковими обставинами для довічно засуджених осіб [1]. КСУ вже втретє розглядає справу, пов'язану з довічним позбавленням волі (попередні стосувались заміни смертної кари довічним позбавленням волі [2] та можливості зміни цього покарання більш м'яким чи умовно-дострокового звільнення від його відбування [3]. Рішення КСУ у справі щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі - логічне продовження гуманізації цього виду покарання в Україні та приведення його у відповідність до міжнародних стандартів.

Справа, яку розглядав КСУ, актуалізує проблему співвідношення права на приватне життя довічно засуджених та суспільної безпеки під час їх потенційних виїздів за межі в'язниць. Відповідно до національного законодавства, довічно засуджені позбавлені можливості виїхати за межі пенітенціарних установ, до прикладу при тяжкій хворобі чи смерті рідних. Міжнародні стандарти Ради Європи, правова доктрина та зарубіжна практика не дають однозначних відповідей на питання, чи повинні довічно засуджені мати таке право, хоча і розглядають короткотермінові виїзди засуджених не лише як спосіб підтримки стосунків з

близькими, але і як важливий елемент реабілітації та соціальної реінтеграції. Ці ж міркування стали ключовими для КСУ при обґрунтуванні того, що довічно засуджені в Україні повинні мати право на такі виїзди. КСУ вказав на необхідність законодавчого врегулювання механізму короткострокових виїздів довічно засуджених. Станом на зараз це законодавче врегулювання все ще відсутнє, а законодавчі ініціативи з порушеної проблематики потребують доопрацювання, аби в повній мірі відповідати правовій позиції КСУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові режими відбування покарань досліджували В. В. Карелін, І. С. Яковець, К. А. Автухов [4]. В. О. Човган розглянув обмеження прав і свобод людини, що застосовуються до засуджених [5]. Окремі питання права на сім'ю засуджених до позбавлення волі аналізував О. О. Прасов [6]. О. М. Крук одним з перших звернув увагу на інститут короткострокових виїздів засуджених не як привілей, а як право з відповідними гарантіями його реалізації та механізмами контролю [7]. Така ідея узгоджується з міркуваннями зарубіжних науковців Л. Роберта та Е. Ларраурі [8]. Критичний аналіз практики застосування короткострокових виїздів в Україні провів А. Шимкович [9]. Відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі аналізували Т. В. Дуюнова та І. С. Яковець [10]. Право на приватне життя довічно засуджених - предмет наукових розвідок Л. П. Брич [11].

Разом з тим, досліджень, у яких прицільно аналізується право на короткострокові виїзди саме довічно засуджених, не так багато. Д. ван Зил Сміт та К. Епплтон побіжно аналізували практику європейських країн з цього питання [12]. В. Топчій, О. Колб, А. Бусел висловлювались проти надання довічно засудженим права на виїзди з установ виконання покарань, вважаючи це загрозою для національної безпеки [13].

Постановка завдання. Мета статті – з’ясувати обґрунтованість короткострокових виїздів за межі УВП у зв’язку з винятковими обставинами для засуджених довічно з позицій міжнародних стандартів, доктринальних положень та зарубіжного досвіду; виокремити основні правові позиції КСУ у Рішенні № 11-р(II)/2023 від 20 грудня 2023 року щодо цієї правової проблеми; оцінити приведення національного кримінально-виконавчого законодавства у відповідність з позицією КСУ.

Виклад основного матеріалу.
1. Обставини справи. Суб’єкт права на конституційну скаргу, пан А.О. Лужинецький (далі - заявник) понад 24 роки відбував покарання у вигляді довічного позбавлення волі. У 2022 році він звернувся до суду із клопотанням про надання йому короткострокового виїзду за межі установи виконання покарань (далі - УВП) з огляду на особисті та сімейні обставини (тяжкий стан здоров’я матері). 14 листопада 2022 року

Вінницький міський суд Вінницької області відмовив заявнику в такій можливості з огляду на те, що ч. 1 ст. 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі - КВК України) не надає право виїзду за межі УВП особам, які засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі та відбувають покарання в установах суворого режиму [14]. Цю позицію підтримав апеляційний суд [15], а Верховний суд відмовив у відкритті касаційного провадження [16].

Відтак, заявник звернувся до КСУ з проханням визнати неконституційність окремих приписів ч. 1 ст.111 КВК України, що не гарантують дозволу довічно засудженим, на короткочасні виїзди за межі колонії на території України у зв’язку з винятковими особистими обставинами.

2. Правова проблема. Зі змісту конституційної скарги вбачається основна правова проблема, розглянута КСУ у відповідному рішенні: чи сумісна із Конституцією України неможливість довічно засуджених мати короткочасні виїзди за межі УВП у зв’язку з винятковими особистими обставинами?

Важливо розуміти, що нормативно-правове регулювання зазначених питань на міжнародному, зарубіжному та національному рівнях, а також правова доктрина не завжди розрізняють і чітко виокремлюють різні підстави, за яких засуджені можуть тимчасово покидати пенітенціарні установи:

короткотерміновий виїзд за межі УВП ↙ ↘	
тюремна відпустка (<i>prison leave</i>)	виїзд у зв’язку з винятковими особистими обставинами (до прикладу, смерть чи хвороба близького родича)

Хоча Рішення КСУ №11-р(II)/2023 від 20 грудня 2023 року стосується специфічного виду тимчасового виїзду за межі УВП (а саме виїзду у зв'язку з винятковими особистими обставинами), для цілей цієї статті ми проаналізуємо відповідну правову проблему у різних контекстах, в тому числі і в аспекті prison leave.

3. Міжнародне та національне правове регулювання. Зазначена правова проблема перебуває в площині фундаментальних прав людини – права на повагу до приватного життя та заборони дискримінації. Отже, і розв'язок цієї проблеми неможливий без звернень до міжнародно-правової та національної регламентації права на приватне та сімейне життя в аспекті короткотермінових виїздів за межі УВП та заборони дискримінації довічно засуджених порівняно з іншими категоріями ув'язнених.

3.1. Право на повагу до приватного і сімейного життя.

Міжнародні стандарти

Загальні положення. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі - ЄКПЛ, Конвенція) передбачає, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Обмеження цього права можливе, якщо воно: 1) здійснюється згідно із законом; 2) здійснюється в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання зловживанням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб; 3) є необхідним у демократичному суспільстві.

Специфічні положення по відношенню до короткострокових виїздів за межі УВП.

Європейський суд з прав людини. Європейський Суд з прав людини (далі - Суд, ЄСПЛ) неодноразово розглядав справи, пов'язані з відмовою ув'язненим або засудженим у короткострокових відпустках. Прецедентна практика Суду дозволяє виділити стандарти ст. 8 у таких категоріях справ: 1) ст. 8 Конвенції не гарантує ув'язненій особі безумовного права на відпустку для відвідування хворого родича або участі в похороні родича. Розгляд відповідних прохань з боку затриманих чи засуджених покладається саме на національні органи влади, а перевірка Суду обмежується розглядом оскаржуваних заходів у контексті права заявника на приватне та сімейне життя, враховуючи межі розсуду що залишаються за Договірними державами [17, §§ 26-39]; 2) якщо оскаржуваним заходом є заборона або відмова у короткостроковому виїзді, держава має продемонструвати, що таке обмеження права на приватне та сімейне життя було виправданим у кожному випадку [18, § 32]; 3) при оцінці того, чи заборона або відмова у короткостроковому виїзді була необхідною в демократичному суспільстві, Суд бере до уваги такі фактори: стадія кримінального провадження щодо заявника, характер кримінального правопорушення, характер заявника, тяжкість хвороби родича, ступінь споріднення, можливість відпустки під супроводом тощо [19, § 94];

Очевидно, що в залежності від обставин, позиція Суду в таких категоріях справ різна:

– у справі *Feldman v. Ukraine*, Суд встановив порушення ст. 8 Конвенції, оскільки затриманий заявник був позбавлений права взяти участь у похороні свого батька тільки на тій підставі, що національне законодавство не передбачало такої можливості [20, § 35]. У справі *Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia*, Суд також виявив порушення щодо першого заявника, якому відмовили у виїзді на похорон матері. При цьому, Суд взяв до уваги, що: заявник не міг побачитися з матір'ю перед її смертю; заявник фізично міг приїхати на похорон, який відбувався наступного дня у тому самому місті, де він утримувався; брак часу на підготовку виїзду не був достатньою підставою для відмови, адже для похорону є типовим, що він організовується в дуже короткі строки і вважається невідкладною справою [21, § 268];

– у справі *Guimon v. France*, відмова засуджених за терористичні злочини залишити в'язницю під конвоем та віддати шану померлому батькові була визнана правомірною за ст. 8 ЄКПЛ. Суд ухвалив таке рішення, оскільки заявниця відбувала кілька тюремних строків за акти тероризму і була дійсним членом терористичних груп, а організація її виїзду передбачала б конвоювання на відстань майже 650 км з особливо суворими заходами безпеки [22, §§ 37-52].

Комітет Міністрів Ради Європи. Комітет Міністрів Ради Європи (далі - Комітет Міністрів, Комітет) у своїх рекомендаціях до держав-членів Ради Європи звертав увагу на необхідності права короткочасних виїздів ув'язнених за межі УВП як

для всіх ув'язнених загалом, так і для довічно засуджених зокрема. Подібні заклики містяться у:

– Рекомендації № R (82) 16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо тимчасового залишення місць позбавлення волі, від 24 вересня 1982 року [23]. У преамбулі до Рекомендації, Комітет Міністрів зазначає, що короткочасні виїзди за межі в'язниці або відпустки (*prison leave*) є одним із засобів, що сприяють соціальній інтеграції ув'язнених. Відтак, Комітет рекомендує дозволити тимчасово залишати місця позбавлення волі за якомога ширшим переліком медичних, освітніх, професійних, сімейних та інших соціальних підстав (п. 1 Рекомендації). Комітет також визначає фактори, на підставі яких доречно ухвалювати рішення про надання дозволу на тимчасовий виїзд з місць позбавлення волі: характер і тяжкість правопорушення, тривалість покарання та строк вже відбутого покарання; особистість і поведінка ув'язненого, ризик, який цей засуджений може становити для суспільства (якщо такий ризик є); сімейне та соціальне становище ув'язненого; мета виїзду з місць ув'язнення, його тривалість та умови проведення.

– Рекомендації Rec(2003)22 Комітету Міністрів державам-членам про умовно-дострокове звільнення від 24 вересня 2003 року. У цій Рекомендації різні форми тюремних відпусток визначені як форма підготовки до умовно-дострокового звільнення засуджених (п. 14 Рекомендації) [24].

– Рекомендації Rec(2003)23 Комітету Міністрів державам-членам щодо організації адміністраціями

пенітенціарних установ відбування ув'язненими довічного та тривалих строків ув'язнення від 9 жовтня 2003 року [25]. Комітет закликає докласти особливих зусиль, щоб дозволити надання різних форм відпусток (якщо необхідно - під конвоем) для засуджених довічно чи на тривалі терміни (п.23b Рекомендації).

– Рекомендації Rec(2006)2 Комітету Міністрів державам-членам про Європейські пенітенціарні правила від 11 січня 2006 року [26]. Згідно з Правилами, завжди, коли це дозволяють обставини, ув'язненому має бути дозволено із супроводом або самостійно залишати пенітенціарну установу для відвідування хворого родича, присутності на похованні або з інших гуманітарних мотивів (п. 24.7 Європейських пенітенціарних правил).

Європейський комітет із запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Європейський комітет із запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі - Комітет запобігання катуванням, КЗК) у своїй доповіді щодо довічного ув'язнення наголошує на поступовій оцінці безпечності доступу конкретного довічно ув'язненого до спільноти спочатку у формі тимчасового залишення місця позбавлення волі в супроводі, потім без супроводу понад добу і, нарешті, умовно-дострокового звільнення (п. 79 Доповіді) [27].

Національне правове регулювання

Загальні положення. За ст. 32 Конституції України, ніхто не може зазнавати втручання в його особисте

і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Специфічні положення по відношенню до короткострокових виїздів за межі УВП. Відповідно до ч. 1 ст. 111 КВК України, засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, дозволяються короткочасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами: смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого; стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї; одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана установою виконання покарань, за наявності відповідного висновку лікаря такої установи.

3.2. Заборона дискримінації.

Міжнародні стандарти

Загальні положення.

Відповідно до ст. 14, користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою.

Специфічні положення по відношенню до короткострокових виїздів за межі УВП та довічно засуджених.

Європейський суд з прав людини. У практиці ЄСПЛ зустрічаємо випадки, коли відмова у короткостроковому виїзді за межі УВП певній категорії засуджених була розцінена як дискримінаційна практика. Так, у справі *Ēcis v. Latvia* ув'язненому чоловіку відмовили у відвідуванні похорону батька через те, що він перебував у в'язниці закритого типу, тоді як жінки, засуджені за такі ж злочини, утримувалися у в'язницях напівзакритого типу і мали право на виїзд за межі в'язниці [28, §§ 6-10]. ЄСПЛ визнав це порушенням ст. 14 у поєднанні зі ст. 8 Конвенції, вказавши, що хоча різне ставлення до ув'язнених чоловіків і жінок може бути виправданим в деяких випадках, повна заборона для чоловіків на виїзд з в'язниці навіть для відвідування похорону члена сім'ї не мала об'єктивного і розумного обґрунтування [28, § 93]. З цього рішення у взаємозв'язку з прецедентною практикою Суду у справах щодо довічно засуджених впливають такі стандарти: 1) усім ув'язненим, у тому числі тим, хто відбуває довічне ув'язнення, має гарантуватись можливість реабілітації та перспектива звільнення, якщо така реабілітація буде досягнута [29, § 114] – цей принцип застосовується незалежно від вчиненого злочину, тривалості призначеного покарання чи від статі ув'язненого [28, § 92]; 2) підтримка родинних зв'язків загалом та тюремна відпустка зокрема є важливими засобами сприяння соціальній реінтеграції та реабілітації всіх ув'язнених [28, § 92].

Комітет Міністрів Ради Європи. Комітет міністрів неодноразово наголошував на недопустимості різного ставлення до засуджених на підставі широкого кола ознак, зокрема строку чи режиму відбування покарання:

1) Рекомендація № R (82) 16 Комітету Міністрів державам-членам щодо тимчасового залишення місць позбавлення волі від 24 вересня 1982 року пропонує надати можливість короткострокових виїздів за межі УВП засудженим не лише у відкритих, але і в закритих місцях ув'язнення, якщо це сумісне з міркуваннями безпеки (п. 4 Рекомендації) [23];

2) Рекомендація Rec(2006)2 Комітету Міністрів державам-членам про Європейські пенітенціарні правила від 11 січня 2006 року вимагає, аби ці правила застосовувалися неупереджено, без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, приналежності до національних меншостей, майнового статусу, народження або іншими ознаками (п. 24.7 Європейських пенітенціарних правил) [26].

Європейський комітет із запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Вже згадана доповідь Комітету запобігання катуванням щодо довічного ув'язнення передбачає, що при визначенні режиму відбування покарання засудженими довічно (зокрема, і їх права на відпустки), підхід має бути таким же, як і для інших засуджених, і включати: оцінку індивідуальної ситуації ув'язнених; управ-

ління ризиками з планами задоволення потреб особи та зменшення ймовірності повторного вчинення злочину в довгостроковій перспективі, забезпечуючи при цьому необхідний рівень захисту для інших; регулярні перевірки заходів безпеки (п. 80 Доповіді) [27].

Національне правове регулювання

Загальні положення. Відповідно до ст. 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Відповідно до ч. 5 ст. 7 КВК України, дискримінація засуджених за цими ж або іншими ознаками також забороняється.

Специфічні положення по відношенню до короткострокових виїздів за межі УВП та довічно засуджених.

За ст. 18 КВК України, довічно засуджені жінки можуть відбувати покарання у секторі середнього рівня безпеки виправної колонії мінімального рівня безпеки або ж у виправній колонії середнього рівня безпеки; довічно засуджені чоловіки – у секторі максимального рівня безпеки колонії середнього рівня безпеки або ж у виправній колонії максимального рівня безпеки. Згідно з ст. 11 КВК України, короткочасний виїзд за межі УВП може надаватись засудженим, які тримаються у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами. Отже, довічно засуджені в Україні позбавлені

можливості короткострокових виїздів за межі УВП.

3.3. Відповідальність за вчинення злочину при порушенні умов виїзду.

Найчастішим аргументом проти надання засудженим (зокрема довічно) права на виїзд за межі УВП є ймовірність повторних злочинів [30]. Дійсно, не варто відкидати такий ризик. Подібні випадки трапляються, деякі навіть отримали оцінку з боку ЄСПЛ. У справі *Maiorano and Others v. Italy*, довічно засуджений вчинив подвійне вбивство під час денного звільнення (дозвіл на звільнення надали незважаючи жорстокі злочини (зґвалтування та вбивство) та незадовільну поведінку засудженого у в'язниці; при цьому прокуратура мала інформацію від інформатора про планування нових злочинів, але не повідомила про це суд) [31, §§ 8-9, 42-48]. Розглядаючи скаргу родичів вбитих, ЄСПЛ визнав порушення ст. 2 Конвенції (право на життя) з боку Італії, оскільки влада не забезпечила належний контроль та не врахувала всі ризики при послабленні режиму небезпечного злочинця [31, §§ 119-122].

Хоч відповідна справа безпосередньо не стосується ст. 8 Конвенції, ЄСПЛ у ній певною мірою встановлює стандарти щодо короткострокових виїздів засуджених. Його ми розуміємо і формулюємо так: ризик вчинення повторного злочину при відпустці засудженого не нівелює такої можливості, але встановлює позитивний обов'язок держави здійснити належний контроль та врахувати всі ризики при наданні дозволу на виїзд. Дійсно, саме держава несе відповідальність за потенційну шкоду, заподіяну ув'язненими

як всередині в'язниці, так і за її межами під час тимчасового звільнення або перебування у напіввідкритих режимах [30].

4. Позиції українських та зарубіжних науковців.

Короткострокові виїзди за межі УВП загалом. В українській правовій науці тимчасові виїзди за межі УВП традиційно розглядали не як складову певного права (до прикладу, права на особисте та сімейне життя), а в розрізі інституту заохочень та стягнень при відбуванні покарання [4]. Разом з тим, у дисертаційній роботі О. М. Крук чи не вперше обґрунтував необхідність трансформації інституту короткострокових виїздів за межі в'язниць з привілею в право засуджених з відповідними правовими гарантіями його реалізації та механізмами контролю [7, с. 159]. Вчений пропонував також революційний в певному сенсі підхід до реалізації цього права, за яким не засуджений має доводити необхідність виїзду, а адміністрація установи повинна надати обґрунтування для відмови в такій можливості [7, с.160]. Поступова гармонізація національної правової рамки з стандартами Ради Європи призвела і до зміни підходів в дослідженні тимчасових виїздів з УВП - все частіше така можливість засуджених розглядалась як елемент прав і свобод засуджених загалом [32, с.163], або як реалізації окремих прав, наприклад права на сім'ю [33, с. 153]. Критичний аналіз імплементації цього права в Україні здійснив А. Шимкович, який дійшов висновку, що, попри законодавче закріплення та декларативне прагнення до європеїзації, короткострокові виїзди як інструмент ресоціалізації засуджених залишаються

здебільшого невикористаним, та функціонують як екстраординарний привілей для обмеженого кола засуджених чи винагорода за їх добру поведінку [9, с. 205].

Зарубіжні науковці схильні розцінювати *prison leave* саме як право. Л. Роберт та Е. Ларраурі зазначають, що хоча ЄСПЛ не визнає тюремну відпустку правом на міжнародному рівні, оскільки ув'язнені повинні мати можливість на розгляд їхньої справи щодо відпустки, останню варто розглядати не як привілей, а саме як право [8, с. 255-256]. Автори наголошують на прозорих критеріях надання тюремних відпусток та чітких повноваженнях тюремної адміністрації пенітенціарних установ при цьому [8, с.256]. Вчені переконані, що тимчасові виїзди з УВП є першим важливим кроком на шляху реінтеграції засуджених в суспільство [34, с. 136].

Короткострокові виїзди за межі УВП для довічно засуджених. Українські науковці певний час оминали увагою можливість виїзду з УВП довічно засуджених. Презюмуємо, що це пов'язано з відсутністю такої можливості на законодавчому рівні. Право на повагу до приватного життя частіше значно частіше аналізували на прикладі побачень, що надаються засудженим довічно. До прикладу, у роботі Т. В. Дуюнової та І. С. Яковець щодо відбування довічного ув'язнення надання права на короткотерміновий виїзд за межі в'язниць не згадується взагалі, в той час можливість побачень довічно засуджених розглядається детально [10]. Аналізуючи стан дослідження права на повагу до приватного життя засуджених довічно в українській науковій літературі, Л. П. Брич також

не зазначає виїзд за межі УВП як проблемне наукове питання [11]. У подальшій публікації авторка анонсує наукові розвідки з цієї теми [35].

У наукових публікаціях все ж знаходимо прояви дискусії щодо надання довічно засудженим права на короткотерміновий виїзд з УВП. Так, В. О. Човган зазначає, що чинна редакція КВК надає право на виїзд за межі в'язниці обмеженому колу засуджених, виключаючи всіх інших ув'язнених, незалежно від причин виїзду чи поведінку засудженого та його індивідуальних ризиків [5, с. 536]. Автор вбачає у цьому невідповідність стандартам ЄКПЛ. В. Топчій, О. Колб, А. Бусел навпаки виступають проти розширення суб'єктного складу засуджених, що мають право на короткостроковий виїзд за межі УВП. Вчені вважають, що довічно ув'язнені не повинні мати права на короткострокові виїзди за межі колоній, навіть при виняткових обставинах: існуючі правові обмеження для цієї категорії засуджених є обґрунтованими з огляду на тяжкість вчинених злочинів, рівень їх суспільної небезпеки, режим відбування та мету їх покарання, а послаблення цих обмежень - загроза для національної безпеки України [13].

Д. ван Зил Сміт та К. Епплтон апелюють до того, що утримання довічно засуджених в установах з більш відкритим режимом (з правом тимчасових виїздів) перед їх остаточним виходом на волю насправді становить інтерес не тільки для самих засуджених, але й для суспільства, в яке засуджений має намір повернутись і яке має переконатись у спроможності засудженого це зро-

бити в умовах кількаденної відпустки [12, с.223].

5. Зарубіжний досвід.

Практика короткострокових виїздів за межі в'язниць або тюремних відпусток поширена в ряді європейських країн (Бельгія, Данія, Фінляндія, Німеччина, Швеція), де довічно ув'язненим дозволяється навчатися або працювати за межами УВП, а також підтримувати сімейні зв'язки [12, с. 223] [36].

Правове регулювання короткострокових виїздів довічно засуджених і їхніх тюремних відпусток в практиці інших країн має такі особливості:

1) встановлення строку відбування покарання, що надає право на виїзд за межі пенітенціарних установ. Відповідно до п. 3 ст. 13 німецького Закону про виконання покарань 1976 року, довічно засудженому може бути надано відпустку після відбуття 10 років позбавлення волі, або при переведенні до відкритої в'язниці [37]. У Фінляндії ст. 3 Розділу 14 Закону про позбавлення волі від 2010 року передбачає таке право після відбуття 12-річного строку позбавлення волі, а для засудженого, який вчинив злочин у віці до 21 року – після відбуття 10 років [38]. Частина 5 ст. 139 КВК Польщі дозволяє застосовувати до засуджених довічно заохочення у вигляді права виїзду з в'язниці після спливу 15-річного терміну [39]. Нарешті, шведський Закон про в'язниці 2010 року у § 1 Глави 10 передбачає, що довічно ув'язненому може бути надано дозвіл перебувати поза в'язницею після відбуття 18 років позбавлення волі [40].

2) встановлення додаткових умов для виїзду довічно засуджених

за межі УВП. До прикладу, за ст. 49-2 Кримінально-виконавчого кодексу Латвії, приймаючи рішення про надання довічно засудженому дозволу на виїзд за межі колонії, начальник колонії додатково враховує вид і ступінь тяжкості кримінального правопорушення, вчиненого засудженим, а також тривалість призначеного покарання та його відбуту частину [41].

Право на виїзд довічно засуджених з місць позбавлення волі також розглядалось на рівні конституційних судів. Федеральний Конституційний Суд Німеччини 28 червня 1983 року виніс рішення за конституційними скаргами довічно засуджених щодо надання їм відпусток (BVerfGE 64, 261). Двоє літніх засуджених відбували довічне ув'язнення за масові вбивства в концтаборах. Після 10 років ув'язнення заявники, маючи позитивні характеристики та проблеми зі здоров'ям, звернулися за наданням відпусток, однак отримали відмови. Федеральний Конституцій-

ний Суд вказав, що відпустки є важливим інструментом збереження соціальних зв'язків і тяжкість злочину не може бути єдиним критерієм при вирішенні відповідного питання. Обов'язковому врахуванню підлягають також вік засудженого, стан його здоров'я, тривалість фактично відбутого покарання та перспективи ресоціалізації. За результатами розгляду Суд визнав порушення конституційних прав заявників, скасував попередні рішення та направив справи на новий розгляд [42].

6. Правова позиція та рішення Конституційного Суду України.

Розглядаючи конституційну скаргу заявника щодо неможливості короточасних виїздів за межі УВП для довічно засуджених, КСУ проаналізував цей інститут у двох контекстах – в розрізі права на особисте та сімейне життя та в розрізі позитивного обов'язку держави забезпечити можливість соціальної реабілітації засуджених довічно [1]:

гідність є фундаментальною цінністю, притаманною усім людям незалежно від статусу (п 2.2.1 Рішення) ↓	
режим відбування покарання, зокрема і довічного ув'язнення, має відповідати цій цінності та не може призводити до знищення людини як особистості, приниження та знецінення її моральних, психологічних, духовних якостей і потреб (п 2.2.2 Рішення) ↓	
можливість відвідати тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні ↙ ↘	
З одного боку - складова конституційного права на недоторканність особистого та сімейного життя (п. 2.3.1 Рішення) ↓	З іншого боку - важлива умова виправлення й соціальної реабілітації довічно засуджених, що становить позитивний обов'язок держави сприяти цій реабілітації (п. 4.3 Рішення) ↓

Ненадання цієї можливості довічно засудженим є обмеженням цього права (п. 4.2 Рішення) ↓	Ненадання цієї можливості довічно засудженим означає ненадання їм шансу скористатися важливими засобом виправлення і ресоціалізації (п. 4.3 Рішення) ↓
Обмеження цього права відбувається на підставі єдиного критерію - тяжкості вчиненого злочину (п. 4.2.2. Рішення) ↓	Ненадання цього шансу відбувається на підставі єдиного критерію - тяжкості вчиненого злочину (п. 4.3 Рішення) ↓
Така практика є недомірним обмеженням конституційного права на приватне життя, що також є посяганням на людську гідність, рівність особи в гідності з іншими людьми та невіддільність її засадничих прав (п. 4.2.2. Рішення)	Така практика вказує на невиконання державою позитивного обов'язку щодо соціальної реабілітації довічно засуджених, що, а отже і щодо визнання людської гідності як найвищої цінності (п. 4.3 Рішення)

Таким чином, позиція КСУ чітка: довічно засуджені повинні мати можливість відвідати тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні. Разом з тим, Конституційний Суд визнає, що така можливість не має бути безумовною (п. 4.2.1 Рішення). Перед наданням дозволу на виїзд довічно засудженому держава повинна провести всебічне індивідуальне оцінювання загрози для суспільної безпеки та громадського порядку з боку кожного засудженого довічно, яке не зводиться лише до врахування тяжкості скоєного нею злочину (п. 4.2.2 Рішення). КСУ також допускає встановлення ряду додаткових умов для виїзду такої категорії засуджених з місць позбавлення волі: розгляд відповідних питань в суді; суворе обмеження виїздів в часі; супровід таких осіб тощо (п. 4.4. Рішення).

Відсутність правового регулювання цих питань КСУ оцінив не просто як законодавчу прогалину (лаку-

ну), а як законодавче упущення - невиконання державою позитивного обов'язку з унормування в законі певного сегмента відносин у кримінально-виконавчій ділянці щодо короточасних виїздів за межі колонії на території України засуджених до довічного позбавлення волі осіб у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича (п. 4.4. Рішення).

На підставі вказаних міркувань, КСУ:

1) визнав такими, що не відповідають Конституції України окремі приписи ч.1 ст. 111 КВК України в тім, що вони унеможливають застосування до засуджених довічно короточасних виїздів за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого;

2) доручив Верховній Раді України протягом трьох місяців при-

вести нормативне регулювання, установлене окремими приписами ч. 1 ст. 111 КВК України, у відповідність до Конституції України та винесеного рішення.

7. Значення позиції Конституційного Суду України та вплив рішення на подальше правове регулювання.

Правова позиція КСУ щодо можливості довічно засуджених у виняткових випадках виїхати на короткий строк виїхати з місць позбавлення має особливості. По-перше, в цьому питанні КСУ встановив вищий національний стандарт прав людини, ніж міжнародні стандарти ЄСПЛ. Суд вказує на важливість контакту засуджених з рідними в аспекті приватного життя та реабілітації, але не гарантує права засуджених на виїзд. Конституційний Суд України у цьому плані зайняв більш проактивну позицію. КСУ вказав на обов'язок держави гарантувати короткостроковий виїзд за межі УВП у виняткових випадках всім категоріям засуджених, в тому числі засудженим довічно. По-друге, такій проактивній позиції КСУ не передувало порушення Україною своїх зобов'язань за Конвенцією, констатоване рішенням ЄСПЛ [43]. Саме КСУ, а не суди міжнародних юрисдикцій, виявив ініціативу у посиленні стандарту щодо прав довічно засуджених - категорії осіб, права яких можуть правомірно обмежуватись з боку держави найбільше та найсуворіше. По-третє, це Рішення узгоджується із позицією КСУ у справі про перегляд вироку довічно засудженої особи. Конституційний Суд у цій справі вказав, що кожен довічно засуджений має право на досягнення прогресу при відбуванні покарання, кінцевою

метою якого має бути можливість остаточного звільнення засудженого та повторна інтеграція у суспільство. Тому логічно, що КСУ визнав неконституційною практику, яка не дає засудженим можливості продемонструвати цей прогрес: у виняткових випадках мати можливість виїзду з пенітенціарних установ, що могло б підтвердити чи спростувати здатність засудженого безпечно перебувати в суспільстві.

Однак постає питання: чи встановлення такого високого стандарту прав засуджених довічно загалом виправдане? На нашу думку, такі стандарти дійсно високі, але не можуть вважатися надмірним розширенням прав:

– в контексті права на приватне життя – можливість виїзду довічно засуджених з місць позбавлення волі, по-перше, не гарантує права на тюремну відпустку, а по-друге, не передбачає таку можливість для кожного довічно засудженого і в кожному випадку. Мова йде про можливість подати відповідне звернення в дуже обмежених випадках (тяжка хвороба або смерть близького родича), перевірку попередньої поведінки засудженого і лише після цього сам виїзд. Це, у свою чергу, допускає обґрунтовану відмову у виїзді, а отже й правомірне обмеження права на приватне життя;

– в контексті «права на надію» – можливість виїзду довічно засуджених з місць позбавлення волі є одним з етапів їх виправлення та ресоціалізації. Отже, хоч і гарантуватися така можливість повинна всім довічно засудженим, вважаємо, що фактично нею можуть скористатися лише ті засуджені, що стали на шлях

виправлення та ресоціалізації і продемонстрували це під час відбування покарання.

Гарантії, до запровадження яких закликає КСУ, не є унікальними. Виїзд довічно засуджених в особливих випадках і в рамках тюремної відпустки практикується в Європі. Очевидно, однак, що при цьому мають бути враховані правові реалії України, зокрема контекст повномасштабного вторгнення (хоч нагадаємо, що при визволенні Херсонської області охорону обласного СІЗО забезпечували довічно засуджені, які самі згуртувалися, бо хотіли пов'язати життя з Україною і не бажали погіршувати своє правове становище [44]).

На виконання вказаних гарантій Верховна Рада України (далі – ВРУ) прийняла за основу Проект Закону про внесення змін до статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 20 грудня 2023 року № 11-р(П)/2023 (далі - Проект 12127, Проект) [45]. Проект 12127 дещо реформує систему короткострокових виїздів за межі УВП загалом, але в аспекті засуджених довічно: 1) дозволяє виїзд за межі виправної колонії на території України, крім тимчасово окупованої, на строк не більше однієї доби, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб); 2) визначає параметри надання дозволу на виїзд - остання наявна оцінка поведінки засудженого та ризику вчинення кримінального правопорушення; 3) встановлює необхідність переміщення засудженого до та з місця призначення, а не його самостійний переїзд, а також забезпечення

охорони засудженого вартою колонії.

Законопроект загалом оцінюють позитивно [46]. Експерти критикують окремі положення: лише два критерії надання дозволу на виїзд, кожен з яких стосується поведінки засудженого, недостатньо мінімізують корупційні ризики при прийнятті відповідних рішень; вказані умови потрібно конкретизувати [47]; права на короточасний виїзд за межі колонії у зв'язку з винятковими обставинами позбавлені довічно засуджені, які утримуються в слідчих ізоляторах (це дозволяється під час воєнного стану та протягом двох років з моменту його припинення чи скасування – ст. 150 КВК України) [48]; запропонований термін набрання чинності відповідним законом (через три місяці після припинення або скасування воєнного стану в Україні) не узгоджується з Рішенням КСУ та відкладає унормування цього питання [49]; проект виносить питання виїзду довічно засуджених за межі УВП на розгляд адміністрацій пенітенціарних установ, а не суду [49]; проект не визначає порядку дій для забезпечення короточасних виїздів за межі колоній на тимчасово окуповану територію [50].

Поділяємо і закликаємо прислухатись до перших двох зауважень, їх обґрунтованість і доцільність не викликає сумніву. Разом з тим, питання про судовий розгляд звернень засуджених про виїзд та часові і територіальні межі дії відповідного законопроекту потребують детальної оцінки.

Судовий розгляд питань про виїзд засуджених за межі УВП, на нашу думку, не сприятиме своєчас-

ному ухваленню рішень в таких справах. За конкретних та чітких критеріїв надання дозволу на виїзд з боку пенітенціарної установи адміністрація УВП матиме всі повноваження для ухвалення об'єктивного рішення про виїзд засудженого в доволі стислі строки. Додатковим запобіжником для зловживання з боку пенітенціарних установ є також право засудженого оскаржити відмову у виїзді в судовому порядку.

Виїзд довічно засуджених під час воєнного стану створює додаткові безпекові ризики. З огляду на масові ракетні обстріли, неконтрольований обіг зброї, залучення правоохоронних органів насамперед до протидії збройній агресії гарантувати належним чином безпеку вартових, самого засудженого, сторонніх осіб (до прикладу, на похованні), а також своєчасне повернення до УВП об'єктивно неможливо. Пропозиції проєкту 12127 таки не можуть бути втілені в умовах повномасштабного вторгнення.

Забезпечення виїздів за межі колоній на тимчасово окуповану територію також видається примарною перспективою. Виїзд довічно засуджених за межі УВП здійснюється самими УВП і фактично передбачає конвоювання. Таке транспортування на території, над якими Україна не здійснює ефективного контролю, по-перше, неможливе через необхідність перетинати лінію бойового зіткнення, а по-друге, наражає на небезпеку як засудженого, так і варту. З позицій ЄСПЛ відстань та складність у добиранні враховуються при вирішенні питання про виїзд засуджених за межі УВП, а неможливість забезпечити виїзд на

підставі таких факторів не становить порушення права на приватне життя.

З врахуванням доречних пропозицій до проєкту 12127 його остаточно прийняття здатне виправити неконституційність окремих приписів ч. 1 ст. 11 КВК України та забезпечити засудженим довічно як право на повагу до їх приватного життя, так і реальну можливість їх реінтеграції.

Висновки. Конституційний Суд України у справі щодо особистого і сімейного життя довічно засудженої особи порушив проблему короткочасних виїздів довічно засуджених за межі УВП у виняткових випадках.

Згідно з міжнародними стандартами, можливість засуджених виїжджати за межі пенітенціарних установ, хоч і не є правом самим по собі, але може розглядатись як складова права на повагу до особистого та сімейного життя. В реалізації чи обмеженні цього права не допускається дискримінація. Для засуджених довічно виїзди за межі УВП становлять також практичний аспект реабілітації та можливості повернення до нормального життя в суспільстві. Ряд європейських держав гарантує таку можливість як засудженим загалом, так і довічно засудженим зокрема. Науковці також розцінюють ці виїзди не як привілей, а як право, реалізація якого має і реабілітаційну мету.

Згідно з рішенням Конституційного Суду України, відсутність у довічно засуджених осіб можливості у виняткових випадках виїхати за межі УВП становить надмірне обмеження права на приватне життя та не забезпечує важливого аспекту їх реабілітації, сприяння якій-

обов'язок держави. Отже, приписи ч. 1 ст. 111 КВК України в частині позбавлення довічно засуджених можливості на короткий термін та у виняткових випадках виїхати за межі колонії визнано неконституційними.

Верховна Рада України поки не внесла необхідних змін до ст. 111 КВК України, нова редакція цієї статті досі на етапі законодавчої ініціативи. Проект Закону України № 12127, хоч і містить прогресивні по-

ложення, потребує суттєвого доопрацювання в частині надання дозволу на виїзд довічно засудженим незалежно від місць їх утримання та чітких критеріїв при ухваленні відповідно рішення. Доопрацювання та ухвалення цього Проекту дозволить забезпечити довічно засудженим право на приватне життя та можливість реінтеграції в повній мірі.

Список використаних джерел

1. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) від 16 вересня 2021 року № 6-р(П)/2021.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайовича про офіційне тлумачення положень Кримінального кодексу України 1960 року із змінами, внесеними Законом України "Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України" від 22 лютого 2000 року № 1483-III, щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями статті 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152, пункту 1 розділу XV "Перехідні положення" Конституції України, статті 73 Закону України "Про Конституційний Суд України", частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011.

3. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі) від 20 грудня 2023 року № 11-р(П)/2023.

4. Правове регулювання застосування заходів заохочення та стягнення у процесі виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених : монографія / В. В. Карелін, І. С. Яковець, К. А. Автухов; ред.: А. Х. Степанюк; Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. пробл. злочинності ім. В.В. Сташиса. Харків : Право, 2014. 239 с.

5. Човган В. О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування : монографія. Харків : Права людини, 2017. 608 с.

6. Прасов, О. О. Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на сім'ю. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 3, т. 2. С. 110–115.
7. Крук О. М. Правове регулювання короткострокових виїздів засуджених за межі колоній в Україні: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 215 с.
8. Robert, L., & Larrauri, E. (2020). Hafturlaub in Europa: Einige Gründe, darüber nachzudenken. *Kriminologie - Das Online-Journal | Criminology - The Online Journal*, 2(2), 251–263. <https://doi.org/10.18716/ojs/krimoj/2020.2.9>.
9. Symkovych, A. The Eye of a Needle: Temporary Prison Leave in Ukraine. *Eur J Crim Policy Res* 26, 195–210 (2020). <https://doi.org/10.1007/s10610-019-09433-3>.
10. Дуюнова Т. В., Яковець І. С. Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі : монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка.. Х. : Право, 2015. 192 с.
11. Брич Л. Право на повагу до приватного і сімейного життя для засуджених до довічного позбавлення волі у світлі практики Європейського суду з прав людини щодо України: стан дослідження проблеми в українській науковій літературі. *Університетські наукові записки*. 2023. № 6 (96). С. 94-105.
12. Zyl Smit, Dirk van, and Catherine Appleton. *Life Imprisonment : A Global Human Rights Analysis*. Harvard University Press, 2019. <http://www.jstor.org/stable/j.ctvckq60v>
13. Топчій В., Колб О., Бусел А. Розширення прав засуджених до довічного позбавлення волі – одне із джерел посягань на національну безпеку України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2023. № 2. С. 101-108. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2023.2.12>.
14. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 14 листопада 2022 року у справі № 127/20212/22, режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107409821>.
15. Ухвала Вінницького апеляційного суду від 08 лютого 2023 року року у справі № 127/20212/22, режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108876908>.
16. Ухвала Касаційного кримінального суду від 28 лютого 2023 року у справі № 127/20212/22, режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109273726>.
17. Płoski v. Poland, application no. 26761/95, judgment of 12 November 2002, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60733>.
18. Schemkamper v. France, application no. 75833/01, judgment of 18 October 2005, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70633>.
19. Lind v Russia, application no. 25664/05, judgment of 6 December 2012, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83817>.
20. Feldman v. Ukraine, application no. 42921/09, judgment of 12 January 2012, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108496>.
21. Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia, applications no. 75734/12 and 2 others, the judgment of 19 November 2019, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198480>.
22. Guimon v. France, application no. 48798/14, judgment of 11 April 2019, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192218>.
23. Recommendation No. R (82) 16 of the Committee of Ministers to Member States on prison leave (Adopted by the Committee of Ministers on 24 September 1982), available at: <https://pjp-eu.coe.int/documents/41781569/42171329/CMRec+%2882%29+16+on+prison+leave.pdf/e78b7948-96a4-4d9d-b310-e59ffc5a7f15>
24. Recommendation Rec(2003)22 of the Committee of Ministers to member states on conditional release (Adopted by the Committee of Ministers on 24 September 2003), available at: <https://rm.coe.int/16800ccb5d>
25. Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term

prisoners (Adopted by the Committee of Ministers on 9 October 2003), available at: <https://pjp-eu.coe.int/documents/41781569/42171329/CMRec+%282003%29+23+on+the+management+of+life+sentence+and+other+long+term+prisoners.pdf/bb16b837-7a88-4b12-b9e8-803c734a6117>

26. Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006), available at: <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

27. Situation of life-sentenced prisoners Extract from the 25th General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), published in 2016, available at: <https://rm.coe.int/16806cc447>

28. Ēcis v. Latvia, application no.12879/09, judgment of 10 January 2019, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-188991>

29. Vinter and Others v. the United Kingdom, applications nos. 66069/09 and 130/10 and 3896/10, Grand Chamber Judgement of 9 July 2013, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664>.

30. Symkovych, A. (2022). Untrustworthy subjects? Risks, blame and gradual prison release in Ukraine. *European Journal of Criminology*, 19(5), 1225-1242. <https://doi.org/10.1177/1477370820960613>.

31. Maiorano and Others v. Italy, Application No. 28634/06, judgement of 15 December 2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96250>.

32. Кримінально-виконавче право України : підручник : Т. I (у 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. Київ : ФОП Кандиба Т. П. 2018. 364 с.

33. Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : монографія / К. А. Автухов, А. П. Гель, О. Г. Колб [та ін.] ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2015. 246 с.

34. Robert, L., Larrauri, E. (2020) First Steps Towards Freedom : Prison Leave Across Europe. *Eur J Crim Policy Res* 26, 135–140. <https://doi.org/10.1007/s10610-020-09451-6>

35. Брич Л. Право на повагу до приватного і сімейного життя для засуджених до довічного позбавлення волі у світлі практики Європейського суду з прав людини щодо України: умови правомірного обмеження та класифікація порушень. *Університетські наукові записки*. 2024. № 1 (97). С. 45–58.

36. Schartmueller D. (2015). Life imprisonment in Scandinavia. The ultimate punishment in the penal environments of Denmark, Finland, and Sweden (*Unpublished doctoral dissertation*). Northern Arizona University, Flagstaff, AZ.

37. StVollzG - Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung. Gesetze im Internet. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/BjNR005810976.html>

38. Vankeuslaki 23.9.2005/767. FINLEX. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2005/20050767>

39. Kodeks karny wykonawczy Dz. U. 1997 Nr 90 poz. 557. Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970900557/U/D19970557Lj.pdf>

40. Fängelselag (2010:610). Sveriges riksdag. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/fangelselag-2010610_sfs-2010-610/#K10

41. Latvijas Sodū izpildes kodekss. LIKUMI.LV. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/90218-sentence-execution-code-of-latvia>

42. DFR - BVerfGE 64, 261 - Hafturlaub. Internetprojekte Prof. Dr. Axel Tschentscher, LL.M., M.A. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv064261.html>
43. Petukhov v. Ukraine (No. 2), application no. 41216/13, Chamber judgment of 12 March 2019, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6352367-8314795>.
44. Олена Висоцька Можемо давати майстер-класи іншим країнам щодо утримування військовополонених. Ukrinform. Назва з екрана: 03.03.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3677438-olena-visocka-zastupnica-ministra-usticii.html>
45. Проект Закону про внесення змін до статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 20 грудня 2023 року № 11-п(II)/2023 № 12127 від 16.10.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45075>.
46. Лист Національної асоціації адвокатів України Голові комітету Верховної Ради України з питань правової політики Денису Маслову № 1912/0/2-24 від 18.11.2024 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2646846>.
47. Оглядове дос'є Дослідницької служби Верховної Ради України щодо деяких прав засуджених до довічного позбавлення волі. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33287.pdf>.
48. Висновок комітету з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнародних відносин від 12.11.2024 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2616722>.
49. Лист Уповноваженого Верховної Ради з прав людини Голові комітету Верховної Ради України з питань правової політики Денису Маслову № 15507.2/24/43.3 від 11.11.2024 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2646843>.
50. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 20 грудня 2023 року № 11-п(II)/2023». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2607782>.

Karachevskaya Hanna, Assistant at the Department of Theory of Law and Human Rights of Ukrainian Catholic University
ORCID: 0000-0002-4339-2898

Decision of Constitutional Court of Ukraine on Personal and Family Life of a Person Sentenced to Life Imprisonment: Analysis and Significance

The article analyses the decision of the Constitutional Court of Ukraine regarding the unconstitutionality of prohibiting short-term leaves from penitentiary institutions for life prisoners due to exceptional personal circumstances. It is determined that the relevant issues concern the right to respect for private life and the prohibition of discrimination. The international standards of the right to respect for private life and prohibition of prisoner discrimination are examined, particularly the ECtHR practice regarding temporary prison leaves and criminal offences committed during such leaves. National legal norms regulating temporary leave from places of detention are

identified. The legal regulation of this issue in European countries where life prisoners are given the opportunity for short-term leave after serving a specific term of punishment is analysed. Scientific trends towards understanding short-term prisoner leave not as a privilege but as an essential tool for rehabilitation and social reintegration are revealed. The CCU's argumentation for recognising the prohibition of short-term leaves for life prisoners as unconstitutional is examined on two parameters: as a disproportionate restriction of the right to private life and as the state's failure to fulfil its positive obligation to ensure rehabilitation opportunities for prisoners. The CCU's proactive position and establishment of high human rights protection standards in this decision are noted. The implementation status of the CCU decision and the draft law providing for short-term leave for life prisoners are analysed. Problematic issues of the relevant legislative initiative are identified. The role of the CCU decision regarding the personal and family life of a person sentenced to life imprisonment for further reform of this punishment in Ukraine is outlined.

Keywords: *life imprisonment; short-term leave from penitentiary institution due to exceptional personal circumstances; respect for personal and family life; prohibition of discrimination; rehabilitation.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.14
УДК 343.98

*Яремчук Р. Л.,
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-8288-0765*

ТИПОВІ СПОСОБИ УМИСНИХ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

У науковій статті проаналізовано стан наукової розробленості щодо особливостей розслідування окремих видів кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я людини, а також результати узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (архівних кримінальних справ) щодо умисних вбивств, вчинених з використанням вогнепальної зброї в умовах дії правового режиму воєнного стану на території України. На підставі цього виокремлено найбільш типові способи їх безпосереднього вчинення. В основу поділу способів вчинення умисних вбивств, що досліджуються, покладено функціональне призначення застосованої особою злочинця вогнепальної зброю, що виступає об'єктивним чинником обрання ним відповідних прийомів та засобів досягнення злочинного умислу. Висвітлено змістовне наповнення поняття «спосіб кримінального правопорушення» через призму ряду наук кримінального циклу, таких як кримінальне право та кримінологія, кримінальний процес та криміналістика.

Як висновок дослідження в основу типізації способів вчинення умисних вбивств з використанням вогнепальної зброї в умовах воєнного стану пропонується покласти функціональне призначення застосованого особою злочинця знаряддя. Відтак, вона виглядає наступним чином: 1) умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі шляхом використання бойової вогнепальної зброї; 2) умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі шляхом використання мисливської вогнепальної зброї; 3) умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі шляхом використання спортивної вогнепальної зброї; 4) умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі шляхом використання некласифікованої за функціональним призначенням вогнепальної зброї.

Ключові слова: умисне вбивство, спосіб кримінального правопорушення, типовий спосіб вчинення злочину, вогнепальна зброя, криміналістична характеристика, знаряддя злочину, засоби злочину, воєнний стан, методика розслідування, позбавлення життя, заподіяння смерті.

Постановка проблеми. Найважливішим обов'язком будь-якої правової держави є захист прав та інтересів її громадян як всередині

країни, так і за її межами на міжнародному рівні. Конституцією України закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недотор-

канність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [9]. Тоді як умисне вбивство відноситься до числа найбільш суспільно-небезпечних діянь, причинним наслідком якого є заподіяння смерті іншій людині. Цей різновид злочину завжди перебуває в центрі уваги криміналістів, оскільки процес його розслідування в багатьох випадках супроводжується суттєвими труднощами. Не є виключенням і умисні вбивства, що вчиняються з використанням різних зразків вогнепальної зброї в сучасних умовах дії правового режиму воєнного стану на території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення типових способів вчинення окремих видів або категорій вбивств були предметом дослідження таких науковців як І. В. Борисенко, В. І. Воронін, Т. В. Ганжа, В. О. Гусева, В. В. Кікінчук, А. І. Кунтій, А. О. Логвиненко, В. О. Малярова, В. В. Невгад, І. І. Несвітайло, О. С. Павлюк, В. В. Пясковський, О. С. Саїнчин, С. В. Страхова, Р. Л. Степанюк, В. С. Суходубов, К. Г. Шеленіна, М. С. Цуцкірідзе, О. В. Чернов, К. А. Шаповал та інших. Поряд з цим, залишилися поза увагою прийоми та операції, що об'єднані єдиним злочинним умислом – протиправним заподіянням смерті іншій особі саме з використанням вогнепальної зброї. Крім того, починаючи з 24 лютого 2022 року наша держава переживає важкі часи в умовах повномасштабної агресії РФ проти України. В правовому полі йдеться про дію особливого режиму воєнного стану, за фактом – терор мирного населення, ескалація збройного конфлікту, окупація військами противника територій і т.п. Такого роду негативні явища ведуть

до непоодиноких випадків неправомірного використання вогнепальної зброї у власних цілях осіб злочинців. Наведені обставини вказують на недостатню наукову розробленість вказаного питання та диктують потребу в розробленні науково-обґрунтованих та практично-орієнтованих методичних рекомендацій щодо розслідування умисних вбивств, вчинених з використанням вогнепальної зброї в умовах воєнного стану. Тоді як типізація способів вчинення такого роду кримінальних правопорушень лежить в основі такої методики та виступає своєрідним орієнтиром для її розробки.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення та аналіз типових способи умисних вбивств, вчинених з використанням вогнепальної зброї в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Питання дослідження «способу вчинення злочину у правовій науці є різноаспектною та виступає предметом дослідження ряду наук кримінального циклу, таких як кримінальне право та кримінологія, кримінальний процес та криміналістика» [1, с. 32]. Зважаючи на вказану обставину розкриємо зміст зазначеної наукової категорії з урахуванням різних сфер наукової діяльності людини.

Так, у кримінальному праві «спосіб вчинення злочину є складовою об'єктивної сторони і за своєю сутністю характеризує злочинне діяння, його вид, впливає на кваліфікацію та ступінь тяжкості відповідальності. Тобто характеристика способу злочину у кримінальному праві може мати своє відображення у статтях Особливої частини Кримінального кодексу України у вигляді квалі-

фікуючих обставин (наприклад, пп. 4-5, 10-12 ч. 2 ст. 115 КК України тощо) та обставин, що обтяжують відповідальність (ст. 67 КК України)» [7, с. 343-344]. Стає зрозумілим, що Ю. О. Гресь використовує класичний підхід до встановлення місця вчинення злочину у структурі кримінального правопорушення через призму норм Закону України про кримінальну відповідальність. Це зумовлено тим, що обраний спосіб вчинення безпосередньо впливає на кваліфікацію діяння та розмежовує склади різних злочинів.

Більше того, ряд вчених-правників ототожнюють спосіб та засіб вчинення кримінального правопорушення, що суперечить етимологічному змісту наведених понять. Безумовно, вихідні дані й індивідуальні ознаки засобів та (або) знарядь злочину лежать в основі обраного особою злочинця набору актів поведінки чи прийомів, спрямованих на реалізацію незаконного умислу. Напевне, «враховуючи такий нерозривний зв'язок способу і засобів вчинення злочину, деякі автори ототожнюють знаряддя (засоби) вчинення злочину і спосіб, що, природно, не можна визнати правильним. Якщо спосіб здійснення злочину означає послідовність прийомів, що застосовуються особою, то під засобами вчинення злочинів розуміються ті речі, предмети, документи, механізми, пристосування, які використовуються для здійснення злочинного зазіхання» [4, с. 103]. Ми погоджуємося з авторкою зазначених вище дефініцій та вважаємо, що їх варто доповнити твердженням про наявність єдиного злочинного умислу – акумулюючої перемінної, яка виступає так званою

основою у наведеній вище інформаційній моделі.

Щодо ж кримінологічних аспектів дослідження способу вчинення кримінального правопорушення, вони базуються на дослідженнях емпіричної бази та отриманих статистичних даних, що надає практичній значимості та ваги отриманим результатам. Це позитивно впливає на розширення інструментарію як то кримінологічне моделювання з метою виокремлення дієвих методів боротьби зі злочинністю в тому чи іншому регіоні нашої держави.

М. О. Флюнт зазначає, що «способу вчинення злочину в кримінологічному сенсі притаманні наступні ознаки: може охоплювати всі етапи злочинної діяльності, у тому числі й формування та виникнення умислу; може охоплювати як елементи, відображені в окремих кримінально-правових конструкціях (складах злочину), і тільки ними обмежуватися, так і їх комплекс, що дозволить більш точно охарактеризувати структуру злочинності; дозволяє виділити додаткові дані про особу злочинця, його потенціал, професію та інші відомості, що не мають кримінально-правового та криміналістичного значення; дозволяє визначити ставлення злочинця до об'єкту і предмету посягання, дозволяє встановити реальні причини злочинів, основні об'єктивні та суб'єктивні детермінанти способу вчинення злочину; дозволяє оцінити ймовірність застосування окремого способу вчинення злочину і, виходячи з практики, частоту його застосування; дозволяє визначити віктимність об'єкта посягання; дозволяє виявити та розкрити недоліки всього комплексу заходів з протидії злочинності» [20,

с. 236]. Авторка розглядає спосіб вчинення злочину не лише через призму механізму злочинної діяльності, а використовує комплексний підхід, що дозволяє охопити всі елементи поведінки особи злочинця. Тобто йдеться про детермінованість цілеспрямованих актів поведінки суб'єкта кримінального правопорушення та заздалегідь обраного найбільш оптимального й дієвого способу досягнення кінцевої мети.

Тоді як в кримінальному процесуальному сенсі слушною є позиція І. Ю. Наголової. Вчена зазначає про «кримінальне процесуальне значення встановлення і доказування способу вчинення злочину від котрого залежать: межі проведення огляду місця події та забезпечення його охорони; предметна підслідність кримінального правопорушення; визнання того чи іншого предмету речовим доказом; визначення виду криміналістичних експертиз, які підлягають проведенню в рамках кримінального провадження за вилученими речовими доказами та іншими встановленими фактами та даними; вирішення питання про обрання відносно підозрюваної особи запобіжного заходу та заходів забезпечення кримінального провадження» [16, с. 251]. Безумовно процес доказування способу вчинення кримінального правопорушення впливає на процесуальну форму встановлення істини у кримінальному провадженні та притягнення до відповідальності особи, яка його скоїла.

Крім того, «процесуально-правове значення способу вчинення злочину важливе для реального забезпечення права обвинуваченого на захист, бо особа, яка притягнута до кримінальної відповідальності, може

ефективно захищатись від пред'явлених обвинувачень тільки в тому випадку, коли їй відомо, які за формою вчинки поставлені їй за вину. У цілому інтерес кримінально-правової і кримінальної процесуальної теорії до способу вчинення злочинів обмежений: з усього його змісту вивчається лише те, що має правове значення для відмежування злочинного від незлочинного, для кваліфікації злочину та індивідуалізації покарання; поняття способу вчинення злочину формується на високому рівні загальності, що не містить необхідної для криміналістики деталізації» [3, с. 65].

Стосовно криміналістичного наповнення поняття «спосіб злочину», доволі поширеним є підхід структуризації способу кримінального правопорушення на так звані складні або прості типи, повно-структурні або усічені першої й другої категорії та ін. Тобто йдеться не лише про акти поведінки особи злочинця, що спрямовані виключно на вчинення кримінального правопорушення, що тягне за собою обрання часу, місця та обстановки таких діянь. Серед інших вивчаються закономірності прийомів та операцій, спрямованих власне на підготовчі (залучення співучасників; підбір знаряддя та засобів злочинної діяльності; обрання транспортного засобу; вивчення місцевості для обрання оптимальних шляхів пересування тощо) та дії з приховування їх наслідків (знищення слідової картини на місці події; залякування очевидців злочину; інсценуація або постановка речової обстановки тощо).

Як правильно відзначає В. В. Тищенко, «у сучасній криміналістиці загальновизнаним є розуміння спо-

собу вчинення злочину як детермінованого об'єктивними та суб'єктивними чинниками комплексу дій суб'єкта з підготовки, вчинення та приховування злочину. Однак воно стосується лише злочинів, які вчиняють з усвідомленим умислом. В інших випадках виокремлюють два елементи в структурі способу злочину: підготовка та вчинення або вчинення і приховування, а в найпростіших – лише спосіб вчинення злочину» [19, с. 94]. Відтак, під способом кримінального правопорушення варто розуміти набір взаємопов'язаних прийомів та операцій, спрямованих на підготовку, безпосередньо вчинення та (або) приховування наслідків злочинної діяльності, що індивідуалізовані особистісними якостями особи (-іб) злочинця (-ів).

З точки зору криміналістичної науки способи умисного вбивства, знаряддя та засоби, що їм відповідають, умовно варто розділити на дві великі групи, а саме: «1) способи, пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень (побиття руками та ногами, заподіяння тілесних ушкоджень тупими предметами, заподіяння колото-різаних ран, заподіяння вогнепальних тілесних ушкоджень, учинення вбивства з використанням вибухових пристроїв та ін.); 2) способи, не пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень (утоплення, характерною ознакою якого є вода в легенях; ураження електрострумом, типовим для якого є наявність на тілі потерпілого сліду опіку в місці контакту тіла з джерелом електроструму; використання з метою вбивства радіоактивних матеріалів, ознаками чого є симптоми променевої хвороби, та ін.) [5, с. 24-26].

А тому вбачаємо за доцільне висвітлити типові способи вчинення кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, запропоновані авторами в контексті розробки окремих криміналістичних методик у вказаній специфічній сфері виникнення суспільних відносин. Так, К. А. Шаповал зазначає, що «більшість вбивств у зв'язку з домашнім насильством вчиняються без підготовки та зводяться до використання випадкового знаряддя вчинення вбивства, як правило, це: кухонні ножі, тесаки, сокири, мотузки, подушки та інше. Виявлення на місці злочину такого знаряддя, або слідів його застосування дозволяє сформулювати попереднє припущення про відсутність спеціальної підготовки вбивці. Проте можливою є й така ситуація, коли вбивство, вчинене з підготовкою, злочинець міг виношувати план учинення вбивства, як помсту за раніше вчинені факти домашнього насильства у відношенні останнього. В даному випадку вбивцею виступають жертви домашнього насильства. Таке вбивство може мати латентний характер, так як у винної особи є час підготуватися та замаскувати сліди злочину. Тобто безпосередній спосіб вчинення вбивства полягає у заподіянні тілесних ушкоджень гострими колючо-ріжучими предметами (ніж, сокира), твердими тупими предметами, вогнепальною чи холодною зброєю, значно рідше зустрічаються випадки удушення (у тому числі повішення), утоплення, отруєння, в рідких випадках – спалення, переохолодження, позбавлення води і їжі, зштовхування з висоти» [21, с. 60].

В рамках дослідження вбивств з розчленуванням трупа, І. В. Борисенко виділив найбільш поширені

способи вчинення таких. «До них належать механічні (фізичні) способи вчинення вбивств: нанесення потерпілому пошкоджень тупими, твердими, колючо-ріжучими, рублячими предметами, задушення петлею або шляхом закриття м'яким предметом дихаючих органів (рота і носа). Частіше знаряддями вбивства були колючо-ріжучі знаряддя – в основному, різноманітні ножі; на другому місці – тупі предмети: молотки, цеглини, предмети побутового призначення; інколи такі вбивства вчинялися шляхом нанесення пошкоджень руками і ногами; менш поширеними є хімічні способи вчинення вбивств (при вбивствах з розчленуванням трупа, це, як правило, отруйні речовини). Випадки застосування вогнепальної зброї поодинокі. Мають місце і термічні способи вчинення вбивств (використання при вбивстві горючих і вибухових речовин). Убивство шляхом застосування вибухових речовин одночасно є однією з форм розчленування і останнім часом нерідко застосовується злочинцями при здійсненні вбивств на замовлення. Нерідко вище перелічені дії вчинюються в комплексі. При сексуально-садистських убивствах домінує задушення жертви, яке часто поєднується із застосуванням колючо-ріжучих предметів» [2, с. 8]. Варто зазначити, що автор диференціює способи безпосереднього вчинення умисного вбивства та способи розчленування трупа. Остання категорія зосереджена в двох аспектах: 1) взаємопов'язаний з прийомами незаконного позбавлення життя іншої людини та 2) самостійний набір операцій, що спрямовані на приховування наслідків злочинної діяльності.

Тоді як А. І. Кунтій «провівши аналіз слідчо-судової практики встановив, що характерним для умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання є відсутність способу готування, адже емоційний процес, який формує у особи злочинця умисел вчинити умисне вбивство, характеризується швидкоплинністю та раптовістю. Внаслідок цього стану, злочинець, може позбавити людину життя, шляхом побиття руками або ногами, шляхом удушення, з використанням вогнепальної чи холодної зброї, а також іншими способами. Інформацію про спосіб вчинення вбивства надає експерт, що проводить судово-медичну експертизу трупа. Він може встановити, як було нанесене поранення або удар (з якої сторони, під яким кутом, яким предметом); якщо це вогнепальне поранення, то з якої відстані стріляв злочинець, який калібр зброї він використовував, у якому положенні перебував потерпілий під час вбивства. Спосіб вбивства може вказати на стать злочинця, його фізичну чинність, спеціальні навички, можливий рід занять, військовий або інший досвід, уміння володіти певними видами зброї» [15, с. 49].

В контексті методики розслідування умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, Т. В. Ганжа виокремила «найбільш типові прийоми та операції їх безпосереднього вчинення, а саме: спричинення смерті шляхом: механічного ушкодження життєво важливих органів потерпілої особи (в тому числі завдання ударів об поверхню, нанесення ударів руками, ногами, твердими предметами і т.п.) – 51 %; скидання потерпілої особи з висоти –

5 %; позбавлення жертви можливості дихати (в тому числі внаслідок закриття органів дихання сторонніми предметами) – 14 %; застосування колото-ріжучих інструментів, холодної, вогнепальної, мисливської, пневматичної та інших видів зброї – 26 %; використання дії крайніх температур – 3 %; уведення в організм постраждалого сильнодіючих отруйних, хімічних речовин або лікарських засобів, медичних препаратів – 1 %» [6, с. 194-195]. Зауважимо, що авторка використовує наявність чи відсутність певних знарядь (засобів) досягнення злочинного умислу як центроутворюючого елементу механізму вчинення злочинів, передбачених п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України.

Безумовно «між способом, знаряддями і засобами вчинення злочину також є відповідний взаємозв'язок, проте це не дає підставу стверджувати, що знаряддя та засоби є частиною способу вчинення злочину» [18, с. 83].

Приймаючи до уваги викладений вище матеріал, стан наукової розробленості щодо особливостей розслідування окремих видів злочинів проти життя та здоров'я людини, а також результати узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (архівних кримінальних справ) щодо умисних вбивств, вчинених з використанням вогнепальної зброї в умовах дії правового режиму воєнного стану на території України, нам вдалося виокремити найбільш типові способи їх безпосереднього вчинення. В основу поділу способів вчинення умисного вбивства, що досліджується, покладено функціональне призначення застосованої особою злочинця вогнепальної зброю, що виступає об'єктивним

чинником обрання ним відповідних прийомів та засобів досягнення злочинного умислу. А саме.

1. Умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі шляхом використання бойової вогнепальної зброї.

Як приклад, 08 червня 2022 року приблизно о 09 годині 10 хвилин громадянин С., знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, перебуваючи неподалік ґрунтової дороги на території лісового фонду Державного підприємства Ніжинського лісового господарства в майстерській ділянці № 6 кварталу № 122, що у межах Кобижчанського старостинського округу Бобровицької міської ради Чернігівської області, з мотивів помсти, на ґрунті особистих неприязних відносин, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки у вигляді настання смерті громадянина П. та бажаючи їх настання, з метою протиправного заподіяння смерті останнього здійснив один прицільний постріл з вогнепальної зброї – гвинтівки системи Мосіна.

Внаслідок вказаних дій смерть громадянина П. настала на місці події, а саме від одного наскрізного кульового поранення грудної клітки з переломами 2-8 ребер зліва, ушкодженнями лівої легені, які супроводжувались гострою внутрішньою та зовнішньою кровотечею. Комплекс виявлених тілесних ушкоджень має ознаки тяжких тілесних ушкоджень за ознакою небезпеки для життя. Тілесне ушкодження у вигляді вогнепального кульового поранення грудної клітки знаходиться в прямому причинно-наслідковому зв'язку з причиною настання смерті потерпілого [13].

Знаряддям вчинення умисного вбивства зазначеної категорії є бойова вогнепальна зброя, яка призначена для ураження живої цілі противника або ж технічних засобів на відстані. В даному конкретному випадку йдеться про гвинтівку системи «Мосіна» зразка 1891/30 років, калібру 7,62x54R. Гвинтівка: є вогнепальною зброєю; придатна для проведення пострілів; виготовлена промисловим способом шляхом залучення ствола, ствольної коробки та затвору гвинтівки системи «Мосіна». Для досягнення кінцевої мети особою злочинцем були використані патрони, які є боєприпасами 7,62-мм (7,62*54R) бойовими гвинтівочними патронами з кулями «ЛПС» зі сталевими сердечниками. Патрони до стрільби придатні та використовуються для проведення пострілів з бойової зброї калібру 7,62-мм (7,62x54R), а саме: гвинтівок, карабінів, ручних кулеметів відповідного калібру. Вони можуть бути виготовлені як промисловим так і кустарним способами.

Більше того, з метою встановлення всіх елементів механізму злочинної діяльності слідчий органу досудового розслідування повинен призначити відповідну судову вибухотехнічну експертизу, до предметної області якої відноситься питання щодо виявлення та ідентифікації слідів пострілу. Таким чином, в рамках кримінального провадження № 12020270080000210 на наданих на експертизу протяжці ствола виявлено сліди дифеніمالіну, який може бути віднесений до продуктів пострілу нітроцелюлозним порохом, що підтверджує проведення пострілу.

А тому, слушним видається твердження вченої у галузі криміна-

лістики В. О. Коновалової про те, що «спосіб вчинення будь-якого злочину завжди знаходить своє відображення і у слідах злочину, тобто корелюється з його слідовою картиною» [8, с. 7]. Характерними слідами для вказаного способу умисного вбивства, вчиненого з використанням вогнепальної зброї в умовах війни, є: 1) мертве тіло людини зі слідами вогнепального поранення; 2) сліди застосування вогнепальної зброї або так звані «сліди пострілу» (відстріляні гільзи, деформовані кулі, частки хімічних легкозаймистих чи вибухонебезпечних порошкоподібних речовин і т.п.); 3) сліди біологічного походження як то частки шкірного покриву, м'язових тканин, кісток; виділення слини, поту, сперми, крові та сечі; фрагменти органів та ін.; 4) зміни в речовій обстановці у вигляді слідів рук та ніг, недопалків цигарок, залишків спиртних напоїв, частин одягу тощо.

Механізм умисного протиправного заподіяння смерті іншій особі шляхом використання бойової вогнепальної зброї зосереджений у наведених нижче процесах: 1) використання прийомів та засобів, які спрямовані власне на протиправне позбавлення життя особи поза межами дії правового поля фактів перевищення меж необхідної оборони або необережності; 2) реалізація злочинного умислу, направленого на вбивство з метою приховування інших кримінальних правопорушень, вчинених як за відношенням до жертви, так і з метою недопущення розголошення відомостей про них (це можуть бути факти сексуального насильства чи інших дій сексуального чи насильницького характеру, незаконної вимоги передачі чужого

майна, іншого умисного вбивства чи заподіяння різного ступеню тілесних ушкоджень; незаконного заволодіння матеріальними цінностями та ін.); 3) обрання найбільш дієвого засобу досягнення протиправного задуму, опираючись на кореляцію навиків особи злочинця поводження зі зброєю та вихідної речової обстановки, що проявляється у наявності в користуванні чи вільному доступі до знаряддя злочину – бойової вогнепальної зброї та боєприпасів до неї. Безумовно, у вказаній формулі важливу роль відіграють час, місце та обстановка вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 115 КК України, а також особистісні характеристики як особи злочинця, так і потерпілого.

2. Умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі шляхом використання мисливської вогнепальної зброї.

Приміром, 28 вересня 2023 року приблизно о 18 годині 00 хвилин громадянин М. та громадянин Н. знаходилися в приміщенні гаражу, який розташований на території домогосподарства за їх спільним місцем проживання, де між ними на ґрунті раптово виникли неприязні відносини, виник конфлікт.

Далі, громадянин М. реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на умисне вбивство громадянина Н., взяв нарізну самозарядну стрілецьку вогнепальну зброю – мисливський карабін моделі «Форт 202», яку незаконно зберігав без передбаченого законом дозволу за адресою свого проживання. Після чого

спрямував ствол зброї в сторону останнього та умисно здійснив один постріл в область лівої тім'яної ділянки голови останнього. Внаслідок чого заподіяв кульове поранення голови жертви з пошкодженням тканини головного мозку, яке є смертельним [1].

Окреслений спосіб передбачає реалізацію злочинцем цілеспрямованих прийомів, зосереджених в умисному позбавленні життя особи потерпілого шляхом здійснення одиничного чи декількох пострілів в область окремих частин тіла останньої. В площині судової медицини зазначені прийоми проявляються у вигляді тілесних ушкоджень: 1) ушкодження цілісності м'яких тканин у вигляді вхідного отвору; 2) ушкодження цілісності м'яких тканин у вигляді вихідного отвору (за умови наскрізного кульового поранення); 3) ушкодження цілісності м'яких тканин у вигляді рваних ран шкірного покриву (за умови поверхневого непроникаючого чи рекошетного поранення); 4) ушкодження внутрішніх органів; 5) ушкодження цілісності кісток та (або) суглобів; 6) ушкодження цілісності нервових сплетень; 7) ушкодження цілісності сухожильних клітин; 8) ушкодження цілісності артеріальної та венозної судинної системи.

Це стає можливим за умови використання відповідних знарядь (засобів) вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 115 КК України – мисливської вогнепальної зброї. Законодавець визначає її як «вогнепальну зброю, що відпові-

¹ Кримінальна справа № 291/157/24 : матеріали Житомирського районного суду Житомирської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.scdp.gov.ua/ukr/decision/show/29115724> : матеріали Житомирського районного суду

дає вимогам, установленим до мисливської зброї технічним регламентом, а за його відсутності – національним (галузевим) стандартом. До мисливської вогнепальної зброї належать: мисливські гвинтівки, карабіни та штуцери, гладкоствольні рушниці, гладкоствольні рушниці із свердловиною «парадокс» з нарізами 100-140 мм на початку або в кінці ствола, мисливські рушниці зі свердловиною «сюпра», комбіновані рушниці, що мають поряд з гладкими і нарізні стволи [17].

3. Умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі шляхом використання спортивної вогнепальної зброї.

Наприклад, 07 лютого 2023 року, приблизно о 12 годині 00 хвилин, громадянка Д. прибула до приміщення стрілецького тиру «7,62» ТОВ «Полтавський стрілецький клуб», де після проходження інструктажу, в присутності інструктора громадянина Р., розпочала стрільбу з різних видів вогнепальної зброї.

Приблизно о 13 годині того ж дня, остання почала стрільбу з малокаліберного пістолету типу Марголіна та зробила з нього декілька пострілів по мішені. Після цього громадянка Д., продовжуючи тримати в руці цей же пістолет, умисно, з метою протиправного заподіяння смерті іншій людині, повернулася до громадянина Р., який стояв позаду неї та слідкував за дотриманням техніки безпеки, та здійснила не менше п'яти пострілів у ділянку грудної клітини та спини потерпілого, заподіявши особі потерпілого тяжкі тілесні ушкодження у вигляді вогнепальних поранень, від яких останній помер на місці події [11].

Зміст вказаного способу проявляється у наборі прийомів та операцій особи злочинця, які направлені на умисне вбивство іншої людини з використанням вогнепальної зброї та боєприпасів до неї, які за своїм функціональним призначенням забезпечують проведення різного роду спортивних занять або змагань. Серед іншого, спортивна вогнепальна зброя активно використовується як на території стрілецьких тирів, так і на зборах відповідних спортивних федерацій нашої держави.

За наведених вище обставин вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 115 КК України, засобами досягнення злочинного умислу будуть виступати об'єкти матеріального світу, які активно використовуються особою злочинця для створення відповідних сприятливих умов. Йдеться про пістолет, який є коротко ствольним, нарізним, самозарядним пістолетом конструкції Марголіна, калібру 5,6 мм кільцевого запалення, виготовлений промисловим способом та придатний для пострілів. Не варто забувати й про боєприпаси до нього – патрони, які є бойовими припасами, що являються гвинтівочним спортивно-мисливськими патронами, калібру 5,6 мм, кільцевого запалення, виготовлені промисловим способом, придатні для ведення стрільби.

4. Умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі шляхом використання некласифікованої за функціональним призначенням вогнепальної зброї.

Так, 03 липня 2023 року приблизно о 14 годині громадянин Ч. за місцем свого проживання, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння,

усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій з мотивів виниклих неприязних відносин, з метою умисного вбивства громадянина Д., взяв одноствольний дульнозарядний пістолет із гнотовим запаленням.

Після цього, громадянин Ч. направився до місця проживання останнього, де, перебуваючи біля паркану вказаного домоволодіння, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій та передбачаючи суспільно-небезпечні наслідки у вигляді настання смерті іншої людини і бажаючи їх настання, умисно здійснив один прицільний постріл із вогнепальної зброї в область голови громадянина Д., який перебував на території свого домоволодіння. Внаслідок отриманого вогнепального поранення потерпілий помер на місці події [14].

За умови обрання особою злочинцем наведеного способу вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 115 КК України, на місці події можуть бути виявлені наступні відображення в навколишньому середовищі: 1) знаряддя злочину (вогнепальна зброя, яка виготовлена кустарним шляхом та не піддається класифікації за функціональним призначенням); 2) металеві кульки, бойові патрони та їх окремі складові елементи (кулі, гільзи, капсулі, порох); 3) від'ємні частини саморобної вогнепальної зброї (металеві трубки, рукоятки, замок); 4) запалювальний елемент (сірники, запальничка, гніт, кремій); 5) труп зі слідами вогнепального поранення (проникаюче або непроникаюче); 6) сліди біологічного походження (слини, крові, інші виділення організму людини);

7) зміни в речовій обстановці тощо.

За вказаних вище обставин, етап підготовки до вчинення умисного вбивства з використанням вогнепальної зброї в умовах воєнного стану може включати в себе наступний набір взаємопов'язаних та об'єднаних єдиною метою дій вбивці: 1) вивчення спеціальної літератури чи пошук інформації з відкритих джерел соціальної мережі Інтернет щодо способів виготовлення вогнепальної зброї кустарним методом (в домашніх умовах, з підручних предметів, за допомогою доступних матеріалів і т.п.), конструктивних та функціональних особливостей його використання чи застосування, технічних характеристик через призму вбивчої дальності польоту кулі чи кульки тощо; 2) вивчення розпорядку дня особи потерпілого (в т.ч. з урахуванням службового становища чи соціального статусу); 3) пошук осіб-співучасників з урахуванням соціально-демографічних показників та морально-психологічних якостей (раніше судимі за вчинення кримінальних правопорушень насильницького характеру, схильні до вживання спиртних напоїв чи наркотичних засобів, непрацевлаштовані і т.п.); 4) придбання та пересилання кустарної вогнепальної зброї та патронів (кульок) до неї через логістичні компанії тощо.

Тоді як до прийомів та операцій, спрямованих на приховування наслідків кримінальних правопорушень, що досліджуються, варто віднести наступні: а) повне знищення чи часткове пошкодження слідової картини на місці події; б) інсценування вчинення суїциду особою потерпілого; в) знищення,

приховування чи викидання знарядь та засобів вчинення злочину, передбаченого ст. 115 КК України; г) інсценування смерті особи потерпілого внаслідок активних бойових дій (в т.ч. артилерійського чи балістичного обстрілу) в прифронтових районах, на звільненій від окупації чи тимчасово окупованій території України; г) знищення чи спотворення трупа з метою перешкоджання ідентифікації особи потерпілого; д) знищення слідів підготовки до вчинення умисного вбивства з використанням вогнепальної зброї (видаляння історій пошуку, замовлень чи логістики із програмного забезпечення електронно-обчислювального приладу чи засобу мобільного зв'язку, знищення інших цифрових слідів злочину) тощо.

В даному контексті ми повністю погоджуємося з думкою А. В. Коваленко, котрий особливу увагу приділяє методам криміналістичного дослідження цифрових слідів кримінального правопорушення в контексті сучасних тенденцій розвитку науки. Органи досудового розслідування та експертні підрозділи МВС України повинні бути озброєні актуальними засобами виявлення, фіксації, вилучення та дослідження такого роду матеріальних слідів. Вчений зазначає, що «розкриття й розслідування кримінальних правопорушень, учинених з використанням цифрових пристроїв, потребує з'ясування та фіксування операцій, здійснених правопорушником з подібними приладами. Будь-які дії користувача призводять до утворення в пам'яті електронно-обчислювального пристрою нових чи зміни існуючих комп'ютерних даних. Тому

операції правопорушника з такою технікою можливо відслідкувати за змінами даних, що утворюються в пам'яті пристроїв. Згадані зміни, своєю чергою, можна вважати специфічними електронними (цифровими) слідами кримінального правопорушення» [13, с. 227-228]. Наведений підхід є актуальним й під час досудового розслідування умисних вбивств, вчинених з використанням вогнепальної зброї в умовах дії правового режиму воєнного стану на території України, так як механізм утворення таких слідів є елементом того чи іншого способу реалізації злочинного задуму.

Висновки. Найбільш ґрунтовно спосіб кримінального правопорушення як наукова категорія досліджується в науці криміналістики. Це обумовлено тим, що типізація такого роду цілеспрямованих актів поведінки особи злочинця є складовою частиною криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень будь-якого виду, типу чи категорії. Вказаний процес корелюється з дослідженням емпіричних та статистичних матеріалів, що дозволяє надати практичної значимості та вагомості отриманим результатам.

В основу типізації способів вчинення умисних вбивств з використанням вогнепальної зброї в умовах воєнного стану покладено функціональне призначення застосованого особою злочинця знаряддя. Відтак, вона виглядає наступним чином: 1) умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі шляхом використання бойової вогнепальної зброї; 2) умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі шляхом використання мисливської вогнепальної

зброї; 3) умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі шляхом використання спортивної вогнепальної зброї; 4) умисне протиправне заподі-

яння смерті іншій особі шляхом використання некласифікованої за функціональним призначенням вогнепальної зброї.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2008. 237 с.
2. Борисенко І. В. Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 1999. 19 с.
3. Борідько О. А. Криміналістична профілактика як структурний елемент методики розслідування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2005. 191 с.
4. Висоцька В. В. Поняття способу вчинення злочину. *Правова держава*. 2011. № 13. С. 102–105.
5. Волобуєв А. Ф., Одерій О. В., Степанюк Р. Л. та ін. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.
6. Ганжа Т. В. Методика розслідування умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. 247 с.
7. Гресь Ю. О. Спосіб злочину та його значення для розслідування. *Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. (Одеса, 15 травня 2020 р.)*. У 3-х т. Т. 3. С. 343–346.
8. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування: монографія. Харків: Факт, 2001. 311 с.
9. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
10. Кримінальна справа № 291/157/24: матеріали Житомирського районного суду Житомирської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118641674>
11. Кримінальна справа № 554/5889/23: матеріали Жовтневого районного суду м. Полтави. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99951934>
12. Кримінальна справа № 729/880/22: матеріали Бобровицького районного суду Чернігівської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93656215>
13. Кримінальна справа № 729/880/22: матеріали Бобровицького районного суду Чернігівської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93656215>
14. Кримінальна справа № 740/5850/23: матеріали Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115508161>
15. Кунтій А. І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання: монографія. Львів: ЛЬДУВС, 2016. 220 с.

16. Наголова І. Ю. Встановлення способу вчинення кримінального правопорушення під час досудового розслідування. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. 2016. № 1 (13). С. 247–252.

17. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21.08.1998 № 1622 зареєстр. в Міністерстві юстиції України 07.10.1998 за № 637/3077. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>

18. Тельпіс М. В. Знаряддя та засоби вчинення злочину як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Серія ПРАВО. Випуск 53. Том 2. С. 82–87.

19. Тіщенко В. В. Підготовка злочину як об'єкт криміналістичного дослідження. *Актуальні проблеми криміналістики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Харків : Гриф, 2003. С. 93–99.*

20. Флюнт М. О. Спосіб вчинення злочину в науках кримінального циклу: теоретико-методологічний аспект. *Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. (Одеса, 15 травня 2020 р.). У 3-х т. Т. 3. С. 234–237.*

21. Шаповал К. А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством : дис. ...д-ра філософії : 081 Право. Харків, 2023. 224 с.

Yaremchuk Ruslan, PhD student of Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0009-0004-8288-0765

Typical methods of intentional murder committed with the use of firearms under the conditions of the legal regime of martial state

The scientific article analyzes the state of scientific development regarding the features of the investigation of certain types of crimes against human life and health, as well as the results of the generalization of materials of criminal proceedings (archive criminal cases) regarding intentional murders committed with the use of firearms under the legal regime of martial law on the territory of Ukraine. On this basis, the most typical methods of their direct commission are identified. The basis for the division of methods of committing intentional murders under study is the functional purpose of the firearm used by the criminal, which acts as an objective factor in his choice of appropriate methods and means of achieving criminal intent. The content of the concept of «method of criminal offense» is revealed through the prism of a number of sciences of the criminal cycle, such as criminal law and criminology, criminal process and forensics.

As a conclusion of the study, it is proposed to base the typification of the methods of committing intentional murders using firearms under martial law on the functional purpose of the weapon used by the criminal. Therefore, it looks as

follows: 1) intentional unlawful causing of death to another person by using a combat firearm; 2) intentional unlawful causing of death to another person by using a hunting firearm; 3) intentional unlawful causing of death to another person by using a sporting firearm; 4) intentional unlawful causing of death to another person by using a firearm not classified by functional purpose.

Keywords: *intentional murder, method of criminal offense, typical method of committing a crime, firearm, forensic characteristics, instrument of crime, means of crime, martial law, investigation methodology, deprivation of life, causing death.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.15
УДК 343.1

Голубов А. Є.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри права гуманітарно-
правового факультету Національного
аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський
авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0001-8608-4206

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ, ЯК ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті наведено обґрунтування на користь позиції щодо віднесення до числа загальних завдань кримінального провадження завдання з забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Відмічається, що кримінальне провадження має важливе соціальне значення у вирішенні завдань правоохоронної спрямованості для особи, суспільства, держави. Саме тому, базуючись на конституційній засаді визнання найвищою соціальною цінністю людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки у цій сфері діяльності держави, уповноважені державні органи та їх посадові особи повинні вживати вичерпних заходів до утвердження і забезпечення цих явищ, зокрема і безпеки особи. Вказується на важливе значення для особи забезпечення стану її безпеки у різних її аспектах. Виходячи з пріоритету утвердження та забезпечення прав і свобод людини, особі-учаснику кримінального провадження має бути забезпечена безпека участі у кримінальному судочинстві у всіх її аспектах.

Акцентовано на необхідності виключення на нормативно-правовому рівні у регулювання кримінальної процесуальної діяльності як самостійного завдання кримінального провадження вимоги забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Обґрунтовано, що право особи на безпеку (державний захист) у кримінальному провадженні є основою формування обов'язку уповноважених державних органів та їх посадових осіб по його утвердженню і забезпеченню. Стан забезпеченості безпеки особи у кримінальному судочинстві також може бути використано як критерій оцінювання його ефективності. Зроблено висновок, що нормативне закріплення як завдання кримінального провадження забезпечення безпеки

осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, сприяє утвердженню та забезпеченню прав і свобод особи у цій сфері та створенню необхідних умов для належного відправлення правосуддя.

Ключові слова: кримінальне судочинство; завдання кримінального провадження; безпека особи; забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства; гарантії прав і свобод особи; належне відправлення правосуддя.

Постановка проблеми. Буття людини залежить від стабільності її усунування у різних сферах. І такий стан неможливий без забезпечення стану безпеки, відсутності загроз та ризиків настання шкоди для особи будь-якого характеру. Взагалі, існування людини, можливість задовольняти ті чи інші потреб, реалізовувати належні їй права і свободи, належним чином здійснювати певні види діяльності залежить від того чи перебуває особа у стабільному та безпечному середовищі. Як вказується, безпека являє собою певну потребу і благо людини, де у широкому значенні безпека людини охоплює такі види безпеки: біологічну, фізичну, психологічну, екологічну, економічну, майнову, соціальну, природну, технічну, політичну, інформаційну тощо [1, с. 40]. Тому забезпечення безпеки особи у будь-яких сферах та у відповідних проявах поняття «безпека» є запорукою існування людини як вільної і рівної у своїй гідності та правах особистості. І держава та її уповноважені органи повинні здійснювати дії щодо забезпечення безпеки особи як учасників широкого кола правовідносин, зокрема і кримінальних процесуальних. Тому безпека особи у кримінальному судочинстві має важливе значення для особи, а забезпечення стану безпеки повинно мати місце у різних її аспектах. Отже, перед наукою кримінального процесу стоїть завдання поглиблення

бачення форм та способів гарантування безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Це сприятиме реальному утвердженню та охороні прав і свобод особи у кримінальному судочинстві, забезпечить реалізацію її права на справедливий суд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення безпеки учасників кримінального провадження була предметом дослідження зокрема у працях таких науковців як: І. В. Гловюк, О. О. Гриньків, Б. М. Качмар, В. В. Корецька, О. П. Корецький, А. О. Ляш, А. М. Орлеан, М. Л. Пасечник, П. В. Серебрянський, М. В. Тимчаль, В. П. Тихий. У їх роботах віднайшли своє відображення особливості кримінальної процесуальної діяльності з забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також специфіка її правового регулювання тощо. Так, наприклад, у монографічних дослідженнях М. В. Тимчаль «Кримінально-правова охорона в Україні осіб, взятих під захист» [2], О. О. Гриньків, А. О. Ляш «Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві» [3], Б. М. Качмар «Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект)» [4] основна увага приділена питанням сутності заходів безпеки та процесуального порядку їх застосування, особливостям реалізації

відповідних правовідносин, як і stosуються застосування заходів безпеки. Але питання місця забезпечення безпеки особи серед завдань кримінального провадження, обов'язку уповноважених держави забезпечити таку безпеку не отримує своє належне висвітлення. І можна зазначити, що воно і зараз не втрачає свого значення для подальшого удосконалення вітчизняного кримінального судочинства.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтувати доцільність визнання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, як завдання кримінального провадження. Ця мета обумовлює постановку таких завдань: уточнення соціальної ролі кримінального провадження; аналіз конституційних засад взаємодії особи та держави; встановлення повноти правового регулювання права на безпеку особи-учасника кримінального судочинства та обов'язку уповноважених державних органів та їх посадових осіб забезпечити таку безпеку; опрацювання пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне провадження як окреме явище суспільного життя, держави та права має важливе значення для особи, суспільства, держави. У навчальній літературі слушно звернута увага, що кримінальний процес як вид державної діяльності є засобом захисту державного та суспільного ладу, правопорядку, прав та інтересів громадян від кримінальних правопорушень [5, с. 7], а також вказано на те, що кримінальний процес – один із напрямів реалізації дер-

жавної влади у сфері протидії злочинності [6, с. 11]. Таким чином, відповідна діяльність, здійснювана у цій сфері, відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності виникнення, розвитку та існування значного спектра суспільних відносин, захищаючи їх від правопорушень та злочинності, а також створюючи належні умови для реалізації їх учасниками наданих їм суб'єктивних прав та покладених на них юридичних обов'язків. І, як вказують науковці, саме, держава через спеціально створені нею органи здійснює протидію злочинності, охороняє конституційний лад, соціально-економічні, політичні й особисті права та свободи громадян, права та законні інтереси юридичних осіб від кримінальних правопорушень [5, с. 7]. Наслідком їх діяльності є забезпечення дотримання законності та правопорядку у суспільстві, запобігання беззаконню, гарантування прав та свобод особи. Все це певною мірою створює передумови для всебічного ствердження принципу верховенства права. У такому розумінні ролі кримінального провадження воно виступає формою реалізації державою її правоохоронної функції, виконує важливе соціальне призначення у вирішенні завдань правоохоронної спрямованості. Погодимося з думкою, що значення кримінального процесуального права, його позитивна роль у житті суспільства визначаються передусім тим, що воно встановлює ефективний порядок кримінального провадження, забезпечуючи умови для успішної протидії кримінальним правопорушенням, наділяючи органи держави, посадових осіб необхідними повноваженнями, створюючи передумови

для виконання завдань кримінального провадження [5, с. 30].

Завдання кримінального провадження, варто розглядати у декількох аспектах. Насамперед, вони діють як дороговказ на шляху здійснення уповноваженими державними органами та їх посадовими особами кримінальної процесуальної діяльності. Приміром, наголошується на тому, що для того, щоб досягнути певного результату під час здійснення будь-якої, у тому числі кримінально-процесуальної діяльності, необхідно вирішити ряд питань (завдань), де саме завдання, поставлені перед кримінальним провадженням, обумовлюють досягнення його цілей та виконання його соціального призначення [6, с. 19]. Тому через формулювання та постановку відповідних завдань, у досліджуваному випадку – це ст. 2 КПК України, діяльність дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, судді та суду отримує цілеспрямованість, визначеність та наповнення конкретним змістом. Зокрема автором вже була звернута увага на те, що для діяльності з розслідування, яка здійснюється правоохоронними органами, зокрема органами дізнання та досудового слідства, визначення мети такої діяльності, формулювання її є обов'язковою умовою належної організації та реалізації такої діяльності [7, с. 58].

З іншого боку, завдання кримінального провадження можуть виступати як критерії оцінки результатів кримінальної процесуальної діяльності. Адже навряд чи особа, суспільство та держава будуть задоволені, якщо в результаті нешвидко, неповного та упередженого розслідування кримінального про-

вадження і судового розгляду той, хто вчинив кримінальне правопорушення, не буде притягнутий до відповідальності, а невинуватий був обвинувачений або засуджений, а до окремих осіб був необґрунтовано застосований процесуальний примус. Таким чином, завдання кримінального провадження дають можливість як власне учасниками кримінального судочинства оцінити ефективність досудового розслідування та справедливості судового розгляду, дієвості, законності та своєчасності їх здійснення, а також це дає можливість суспільству дати оцінку кримінальному провадженню як реальному засобу забезпечення кожній особі права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод людини, гарантованих Конституцією і законами України.

Нарешті, завдання кримінального провадження можна сприймати і як відображення законодавцем бачення ролі й значення кримінального судочинства, про яке було вказано вище. Як вже відмічалось автором, «формулювання мети кримінально-процесуальної діяльності є важливим чинником її систематизації та організації, забезпечує можливість оцінювання її результатів, сприяє вибору сил та засобів її досягнення, обумовлює здійснення її в певному режимі – режимі законності, а діяльність дізнавача та слідчого повинна будуватися та спрямовуватися саме з урахуванням мети кримінального процесу» [7, с. 61]. Формулюючи у ст. 2 КПК України відповідні положення цільового призначення кримінального провадження, законодавець визначає чим є для особи, суспільства та держави кримінальний процес (засіб захисту від криміналь-

них правопорушень), яку роль (охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження) у який спосіб (швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду) він має здійснювати і для чого (щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений). Вважаємо, що ці положення також знаходять своє відображення і на рівні засад кримінального провадження, адже як визначає ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, у тому числі як вбачається, в частині визначення характеру, способу та мети здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Зокрема вказується, що у новому КПК засади кримінального провадження та їх правовий зміст вперше закріплені в окремій главі (гл. 2 КПК) і такий підхід законодавця має виключно важливе значення, оскільки загальні засади (принципи) відображають сутність, зміст, структуру та форму кримінального провадження, характеризують його історичний тип, національні традиції, є керівними положеннями для закріплення його завдань [5, с. 62]. І можемо вести мову про певну синергію завдань та засад (принципів) сучасного кримінального судочинства у відображенні та закріпленні його мети, ролі та функцій у суспільному житті, державі та праві.

Відмічаючи важливе значення завдань кримінального провадження

для його організації та належної реалізації його ролі, варто здійснити їх аналіз з погляду повноти відображення у ст. 2 КПК України тих основних положень Конституції України, які визначають базові засади взаємодії людини та держави.

Так, вихідною тезою для такого дослідження є висловлена автором ще до прийняття нового КПК України думка щодо мети кримінального судочинства, принаймні того стану до якого воно має прагнути наблизитися та який має забезпечити. Як вбачається, у цьому контексті важливим моментом, що обов'язково слід взяти до уваги при вирішенні цього питання, є необхідність врахування положень ст. 3 Конституції України, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, де частиною державного механізму, його невід'ємною складовою є кримінальний процес (як система органів та відповідна діяльність). Тож метою кримінального судочинства пропонуємо вважати забезпечення прав, свобод та законних інтересів осіб, які приймають участь або залучені до кримінального судочинства [7, с. 60]. І такий підхід до характеристики змісту та спрямованості кримінального судочинства ще у більшому ступені має проявитися у змісті оновленого кримінального провадження, заснованого на сучасних уявленнях про цей вид державної діяльності в Україні саме як демократичної, соціальної та правової держави. Зокрема погоджуємося та підтримуємо думку, що для правильного розумін-

ня соціальної сутності кримінальної процесуальної діяльності в правовій державі основним є визнання вимоги зв'язаності держави правами й свободами людини і громадянина на конституційному рівні, де цей факт створює передумови для дотримання державою, її органами, посадовими та службовими особами прав і свобод людини та зв'язаності їх цими правами і свободами, а фундаментальним для розуміння сутності правової зв'язаності держави правами та свободами людини і громадянина є положення ч. 1 ст. 3 Конституції України [5, с. 29].

Відповідно до висловленої автором позиції та наведеної точки зору, варто вести мову про те, що завдання кримінального провадження повинні відображувати той сутнісний взаємозв'язок й особливості взаємодії людини та держави, що закріплені у Конституції України. У будь-якому разі норм ст. 3 Основного Закону, на погляд автора, мають віднайти своє відображення у КПК України, а їх утвердження та забезпечення у змісті кримінального провадження, у кримінальній процесуальній діяльності уповноважених державних органів та їх посадових осіб. І відповідно до цього людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, які визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, мають, поперше, визначати зміст і спрямованість діяльності держави у сфері кримінального судочинства, по-друге, держава у цій сфері повинна відповідати перед людиною за свою діяльність по їх гарантуванню та реалізації, по-третє, утвердження і забезпечення прав і свобод людини під час кримінального провадження

є головним обов'язком держави, уповноважених державних органів та їх посадових осіб.

І якщо проаналізувати текст ст. 2 КПК України та статті глави 2 «Засади кримінального провадження» КПК України на предмет відображення у них переліку явищ, наведених у змісті ст. 3 Конституції України (людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека), то можемо зазначити, що з їх числа саме явищу безпеки як на рівні завдань, так і у змісті основи кримінального провадження – його засад, законодавцем належної уваги не приділено. Так, питання захисту людини від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, визнання їх найвищими цінностями відображено у ст. 2 та ст. 8 КПК України. Аспект поваги до людської гідності, прав і свобод кожної особи закріплено у ст. 11 КПК України. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність як засада та право особи окремо закріплено у ст. 12 КПК України. Однак поза правового закріплення як на рівні завдань, так і засад кримінального провадження залишається така складова явищ, вказаних у ст. 3 Конституції України, як безпека. Хоча як елемент конституційної норми, беручи до уваги їх значення серед джерел кримінального процесуального права, безпека особи мала б віднайти своє належне відображення у КПК України.

З цього приводу у навчальній літературі зазначається, що Конституція України є джерелом кримінального процесуального права та має найвищу юридичну силу і пряму

дію (ст. 8) [5, с. 33], адже ряд найбільш важливих положень кримінального процесуального права розміщені у Конституції України, тобто є конституційними нормами, що означає визнання його високої соціальної цінності [6, с. 14]. І з чим варто погодитися, що у такій якості Конституція виступає гарантом дотримання в кримінальному судочинстві прав людини та демократичних основ кримінального провадження [5, с. 35]. При цьому наведеним її роль не обмежується, а, як слушно уточнюють науковці, норми Основного Закону визначають зміст і цілі кримінального процесуального законодавства, засади і спрямованість органів держави, які здійснюють кримінальне провадження, встановлюють гарантії прав і свобод осіб, які залучаються до сфери кримінального судочинства [6, с. 58-59]. Тож результатом дії норм Конституції України є формування правової основи кримінального провадження. Зокрема стосовно правових наслідків реалізації у кримінальному провадженні згаданої ст. 3 Конституції України відмічається, що ця норма підвищує відповідальність державних органів і посадових осіб за виконання постановлених перед ними завдань, і саме тому основні права та свободи людини визначають характер і зміст кримінального процесуального закону, а відповідно і всієї кримінально-процесуальної діяльності [6, с. 21-22]. Відповідно до наведеного, безпека особи, обов'язок утвердження та забезпечення безпеки особи у кримінальному провадженні, відповідальність за це державних органів та їх посадових осіб має бути визначено на рівні основ – завдань та засад кримінально-

го провадження у правах та обов'язках його суб'єктів.

Тому варто погодитися з науковцями, які відмічають, що залежно від виконуваних функцій та завдань, які покладені на учасників кримінального провадження у процесі виявлення, попередження, припинення, розкриття або розслідування кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень, можна виділити таких суб'єктів, які наділені правом на державний захист [5, с. 168]. Свого часу О. О. Гриньків, А. О. Ляш пропонували ст. 59 Конституції України доповнити частиною 3 такого змісту: «Кожен громадянин має право на забезпечення безпеки у разі наявності реальної загрози його життю, здоров'ю чи майну» [3, с. 118]. На цей час його регулюванню у кримінальному судочинстві присвячено як окремі статті КПК України, так і такі нормативно-правові акти кримінального процесуального законодавства як Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Це вказує на те, що забезпечення безпеки (державний захист) учасників кримінального провадження існує, по-перше, як самостійний напрям кримінального провадження, по-друге, як окрема система норм кримінального процесуального права – процесуальний інститут, по-третє, як суб'єктивне право учасників кримінального провадження та юридичний обов'язок уповноважених державних органів та їх посадових осіб, нарешті, як окреме завдання кримінального провадження.

У цьому контексті зауважимо, що відповідно до вимог ч. 3 ст. 9 КПК України будь-які закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК України. Тож питання безпеки учасників кримінального провадження, встановлення та реалізації їх права на забезпечення безпеки (державний захист) насамперед мають віднайти своє закріплення на рівні КПК України. А саме, як було зазначено, як його завдання. І тому, базуючись на визнанні людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, у сфері кримінального судочинства вони повинні бути визначені як завдання, яке покладає на уповноважених державних органів та їх посадових осіб обов'язок вживати вичерпних заходів щодо їх утвердження і забезпечення, зокрема і безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Однак, КПК України є дещо не послідовним у правовій регламентації вказаного питання. Так, на забезпечення безпеки особи, на відміну від інших складових ст. 3 Конституції України, не вказується ані у завданнях, ані у засадах кримінального провадження. Також у статтях КПК України, які регламентують процесуальний статус оперативних підрозділів, дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, судді та суду (ст. ст. 36, 40, 40-1, 41, 321 КПК України) відсутнє посилання на їх процесуальний обов'язок забезпечити безпеку особи згідно із законодавством. Єдине згадування у цьому плані становить ст. 205 КПК України, яка покладає на слідчого суддю

обов'язок вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством, але, на жаль, це стосується виключно випадків застосування до особи насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі. Регламентація права на безпеку (державний захист) підозрюваного, потерпілого, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, свідка, перекладача, експерта, спеціаліста, представник персоналу органу пробації тощо (ст. ст. 42, 56, 66, 68, 69, 71 КПК України) не носить характеру окремого права таких осіб, а здійснено як окремий прояв права заявляти клопотання. Тож констатуємо відсутність у КПК України системного підходу до закріплення на рівні завдань або засад кримінального провадження питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також недостатню його правову регламентацію. Зокрема М. Л. Пасечник з цього приводу вказує, що у КПК 2012 р. питання забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства знайшли своє відбиття лише фрагментарно [8, с. 182]. Особливо актуальним усунення цієї неповноти є з огляду на провідний характер КПК України в системі актів кримінального процесуального законодавства (ч. 3 ст. 9 КПК України). Вважаємо, що ця ситуація, навіть за умови регламентації вказаного питання у спеціальних актах кримінального процесуального законодавства (Законах України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»), повинна

бути врегульована належним чином. Основу такого врегулювання має становити зміст ст. 3 Конституції України та відповідне відображення на рівні завдань кримінального провадження питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Висновки. Підсумовуючи наведене у статті відмітимо, що забезпечення безпеки осіб-учасників кримінального судочинства, є відображенням дії конституційного положення, передбаченого ст. 3 Основного Закону, у сфері кримінального судочинства. Однак, констатуємо неповноту та фрагментарність правового регулювання вказаного питання на рівні КПК України. Тож існує потреба включення відповідних положень щодо цього аспекту у правове регулювання кримінального провадження як елемента системи його завдань, а також завдяки покладанню відповідного обов'язку на державу, її органи та їх посадових осіб з забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Основа правової регламентації питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, має бути здійснена з урахуванням: 1) визначальної ролі Конституції України як особливого джерела кримінального процесуального права та закріплення у її нормах безпеки особи як елемента пріоритетного об'єкта забезпечення з боку держави; 2) з урахуванням ієрархії актів кримінального процесуального законодавства, де закони та інші нормативно-правові акти України, по-

ложення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК України, що передбачає віднесення забезпечення безпеки особи до завдань кримінального провадження, 3) забезпечення системної, комплексної та послідовної правової регламентації суб'єктивного права на безпеку (державний захист) учасників кримінального провадження та юридичного обов'язку уповноважених державних органів та їх посадових осіб його забезпечити, а також визначення належної правової процедури застосування відповідних заходів безпеки, нарешті, стан забезпеченості безпеки особи у кримінальному судочинстві також може бути використано як критерій оцінювання його ефективності.

Як вбачається, нормативне закріплення як самостійного завдання кримінального провадження забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, сприятиме утвердженню та забезпеченню прав і свобод особи у цій сфері та створенню необхідних умов для належного відправлення правосуддя. Своєю чергою перспектива подальших досліджень цієї проблематики стосується удосконалення процедури застосування відповідних заходів безпеки, уточнення кола об'єктів захисту та суб'єктів, які підлягають захисту, встановлення дієвих форм контролю за ефективністю, дієвістю та своєчасністю застосування таких заходів, а також врахування міжнародних стандартів та зарубіжних практик у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 2. С. 31–46.
2. Тимчаль М. В. Кримінально-правова охорона в Україні осіб, взятих під захист: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук (доктора філософії): 12.00.08. Львів, 2019. 222 с.
3. Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві: [монографія]. Тернопіль : Астон, 2012. 260 с.
4. Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 20 с.
5. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
6. Кримінальний процес: підручник / [Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. П. Письменний та ін.]; за заг. ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, М. А. Погорєцького, С. С. Чернявського. Київ, «ЦУЛ», 2022. 780 с.
7. Голубов А. Є. Мета діяльності органів дізнання та досудового слідства з розслідування кримінальних справ. Юридична наука і практика. 2011. № 1. С. 57–63.
8. Пасечник М. Л. Заходи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження як елемент слідчої таємниці. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. № 2(27). С. 180–182. DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(27\).215](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(27).215)

Holubov Artem, PhD in Law, Senior Scientist Researcher, Associate Professor of National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»
ORCID:0000-0001-8608-4206

Ensuring the safety of persons participating in criminal proceedings as a task of criminal proceedings

The article aims to strengthen the position in order to increase the number of criminal cases in order to ensure the safety of individuals who take part in criminal proceedings. It is noted that criminal conduct has important social significance in the highest task of law enforcement directness for an individual, a partnership, a state. Moreover, based on the constitutional principle of recognition of the greatest social value of people, their life and health, honor and integrity, integrity and security in this sphere of activity Powers, upheld government bodies and their officials are obliged to make final decisions until these provisions are approved and secured, the protection and security of the individual. It is emphasized that security in various aspects is important for the individual. Based on the priority of affirming and ensuring the rights and freedoms of people, individuals involved in criminal proceedings may be ensured the security of participation in criminal proceedings in all aspects.

Emphasis is placed on the need for inclusion at the regulatory level in the regulation of criminal procedural activities as an independent task of criminal progress in order to ensure the safety of individuals who take part in criminal

justice. It is established that the right of an individual to security (sovereign protection) in criminal cases is the basis for the formation of the obligation of the supreme state bodies and their local authorities for their approval and security. The level of security of an individual in criminal justice can also be used as a criterion for assessing its effectiveness. A draft law has been developed that is normatively enshrined in criminal proceedings to ensure the safety of individuals who take part in criminal proceedings, which ensures the affirmation and protection of the rights and freedoms of individuals in this sphere and creation. the necessary minds for the proper administration of justice.

Keywords: *criminal justice, criminal justice management, individual safety, security of participants in criminal justice, guarantees of individual rights and freedoms, proper administration of justice.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.16
УДК 343.1:342.738

Наборський О. О.,
аспірант кафедри кримінально-
правових дисциплін юридичного
факультету Харківського
національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0009-0008-0328-093X

НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА КОРЕСПОНДЕНЦІЮ, ЇЇ ОГЛЯД ТА ВИЙМКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ЗАСІБ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА ТАЄМНИЦЮ СПІЛКУВАННЯ

У статті висвітлено результати наукового дослідження підходу до розуміння накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виймку у кримінальному процесі як засіб обмеження права особи на таємницю спілкування. Проаналізовано основні міжнародно-правові документи, у яких задекларовано поняття та зміст права на свободу спілкування. Наведено авторську позицію щодо існуючих у науці підходів до розмежування права на таємницю особистого та сімейного життя та права на свободу спілкування у сучасній правовій доктрині. Констатовано, що право на свободу спілкування повинно гарантуватись у кримінальному процесі, засновуючись на міжнародних стандартах функціонування механізму його обмеження, що передбачає необхідність дотримання сформульованих у міжнародній практиці критеріїв допустимості такого обмеження: законність обмеження; досягнення однієї із правомірних цілей та необхідність у демократичному суспільстві. Зазначено, що одним із засобів обмеження права на таємницю спілкування є накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виймка як негласна слідча (розшукова) дія.

Як узагальнення відімбається, що право на свободу спілкування повинно гарантуватись у кримінальному процесі, засновуючись на міжнародних стандартах функціонування механізму його обмеження. Одним із таких засобів обмеження цього права є накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виймка як негласна слідча (розшукова) дія, де процедура обмеження права на свободу спілкування має відповідати положенням чинного кримінального процесуального законодавства України та здійснюватися у відповідності до міжнародних стандартів його обмеження.

Ключові слова: право на таємницю спілкування, обмеження прав і свобод, кримінальний процес, доказування, накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виймка.

Постановка проблеми. Кримінальний процес України заснований на визначених принципах (засадах), які виступають гарантіями його де-

мократичного устрою та визначають механізми захисту конституційних прав і свобод осіб, які залучаються до його сфери, від свавільного обмеження чи порушення. Однією із таких фундаментальних засад здійснення кримінальної процесуальної діяльності є й таємниця спілкування, яка бере свій початок у ряді міжнародних документів у сфері охорони фундаментальних прав та свобод людини та закріплена на національному рівні у Конституції України та Кримінальному процесуальному кодексі України. Правильне розуміння природи та мети накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виїмку у кримінальному процесі є неможливим без розуміння природи та змісту права на таємницю спілкування, яке підлягає обмеженню через застосування НС(Р)Д цього виду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виїмка у кримінальному процесі були предметом досліджень Л. І. Аркуши, М. В. Багрій, І. В. Басистої, Р. І. Благути, І. В. Гловюк, С. О. Гриценка, О. М. Дроздова, С. В. Єськова, О. В. Капліної, М. І. Костіна, В. А. Колесника, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, В. В. Луцика, А. В. Мовчана, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, В. В. Рогальської, І. І. Савляк, Д. Б. Сергєєвої, Р. М. Шехацова, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, В. М. Юрчишина та ін. Однак, існуючі розбіжності у поглядах вказаних науковців на поставлену проблему продовжують існуючу наукову дискусію, яка потребує свого вирішення.

Постановка завдання. Метою проведеного дослідження є формулювання авторського погляду на накладення арешту на кореспонден-

цію, її огляду та виїмки у кримінальному процесі як засобу обмеження права особи на таємницю спілкування.

Виклад основного матеріалу.

У науковій літературі відзначається, що інститут таємниці кореспонденції є гарантією свободи особистості [1, с. 103]. На сьогоднішній день у правничій науці можна виділити дві основні концепції розуміння права на таємницю кореспонденції. Перша - так звана «особистісна» концепція, що сприймає це право як невід'ємну частину права на недоторканність особистого та сімейного життя. Друга - підхід, який трактує це право як окреме, самостійне, зі змістом і призначенням, що виходять за межі суто захисту приватного життя індивіда [2, с. 217-218].

Основоположним документом, який встановив право на приватне життя, стала Загальна декларація прав людини, ухвалена 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН. У статті 12 цього документа проголошується, що: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань» [3]. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права Організації Об'єднаних Націй від 16 грудня 1966 року у ст. 17 закріпив положення, яке передбачає, що: «ніхто не може зазнавати безпідставного і незаконного втручання в його особисте та сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла, таємницю його кореспонден-

ції чи незаконних посягань на його честь і репутацію; кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань [4].

Одним із фундаментальних документів Ради Європи, що регулює принцип недоторканності приватного спілкування, є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Стаття 8 цієї Конвенції проголошує право кожної особи на повагу до її приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. Важливо підкреслити, що зазначена стаття покладає на держави два ключові обов'язки: негативний та позитивний. Негативний обов'язок передбачає утримання держави від будь-якого свавільного втручання в особисте життя громадян, якщо такі дії не відповідають трьом встановленим критеріям. Позитивний обов'язок, у свою чергу, зобов'язує державу створювати ефективні механізми реалізації прав, гарантованих статтею 8 Конвенції, а також забезпечувати захист цих прав від можливого втручання з боку третіх осіб. Це включає в себе прийняття цілого спектра законодавчих, адміністративних та судових заходів [5].

Серед ключових нормативних актів, що гарантують право особи на приватне життя на рівні Європейського Союзу, слід виокремити Хартію основних прав ЄС. У статті 7 цього документа проголошується, що «кожна людина має право на повагу до її приватного та сімейного життя, на недоторканість житла та таємниці кореспонденції» [6].

Право на недоторканність приватного життя більш детально висвітлене в положеннях Американської Конвенції про права людини 1969 року. Зокрема, стаття 11 цього доку-

мента встановлює, що «кожен має право на повагу його честі та визнання його гідності. Ніхто не може бути об'єктом довільного і образливого втручання в його приватне життя, життя його сім'ї, порушення недоторканості його житла чи таємниці його кореспонденції» [7].

Право людини на збереження конфіденційності спілкування також отримує своє правове закріплення в положеннях Арабської Хартії прав людини 1994 року, у ст. 17 якої передбачено, що «особисте життя недоторкане та включає в себе невтручання в сімейне життя, недоторканість житла, таємницю спілкування та інші види приватного спілкування» [8].

Інша концепція трактування права на таємницю кореспонденції та телефонних розмов розглядає його як самостійний правовий феномен. Основна ідея полягає в тому, що право на таємницю кореспонденції не обмежується лише захистом приватного життя особи. Підкреслюється, що Конституція України відводить цьому праву окрему статтю, виокремлюючи його серед інших конституційних прав. Такий підхід можна трактувати як визнання законодавцем самостійного значення і цінності права на таємницю кореспонденції та телефонних розмов, що передбачає як поділ сфери захисту для кожного з цих прав, так і усвідомлення їхньої ширшої природи, яка не зводиться виключно до приватної (сімейної) сфери. Окрім того, згадане закріплення цього права в міжнародно-правових актах разом з іншими особистими правами в межах однієї статті не свідчить про їхню природу як «субправ» одного загального права. Кожне з цих прав є самостійним і

має окреме значення, хоча вони й мають певні точки перетину. Власне ці точки спільності й послугували підставою для їх регулювання в одному положенні. Однак ці спільні аспекти аж ніяк не обмежують ні змісту, ні значення кожного із зазначених прав. Слід також враховувати, що міжнародно-правові акти, зазвичай, мають узагальнений характер. Тому їхній підхід до регламентації прав і свобод людини й громадянина носить умовно універсальний характер, що пояснює групування деяких прав в межах однієї статті [2, с. 218-221]. Такої думки дотримуються й автори науково-практичного коментаря Конституції України

Слід звернути увагу, що за таким принципом пішов законодавець і при викладенні засад кримінального провадження у чинному КПК України, де таємниця спілкування (ст. 14) та невтручання у приватне життя (ст. 15) викладені окремо. Такий підхід, на нашу думку, також має право на існування, хоча і не має суттєвого впливу на реалізації цього права у кримінальному провадженні. Тим не менш, засаду таємниці спілкування слід розглядати саме із позиції основоположного права особи, яке має міжнародне коріння та імплементовано у національний кримінальний процес. Однак, право на таємницю спілкування не є абсолютним, а тому може бути обмежене судом у випадках, встановлених законом та з метою запобігання злочину чи встановлення істини під час розслідування злочину, якщо іншими способами одержати релевантну інформацію неможливо, що передбачено у ст. 31 Конституції України [9]. До речі, така ж норма міститься і у ст. 306 Цивільного кодексу України:

«Порушення таємниці кореспонденції може бути дозволено судом у випадках, встановлених законом, з метою запобігання кримінальному правопорушенню чи під час кримінального провадження, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо» [10]

Такі винятки об'єктивно обумовлені, адже, виходячи з принципу пропорційності інтересів, притаманній Конвенції узгодженості між вимогами захисту демократичного суспільства і прав приватних осіб, обмеження права Конституція України на конфіденційність кореспонденції і телефонних розмов у деяких випадках є необхідним заради досягнення соціально значущої мети, захисту інтересів інших осіб та суспільства. Отже, для того, щоб таке втручання не порушувало конституційне право, воно має бути здійснено з дотриманням таких умов: по-перше, за рішенням суду; по-друге, воно повинно бути передбачено законом; по-третє, воно має бути спрямоване на досягнення чітко визначеної законом мети [11, с. 225 - 226].

Як зазначив Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у рішенні по справі «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччини» (1978 р.), існування законодавства, що дає повноваження по здійсненню спостереження за листуванням, поштовими відправленнями і телефонними розмовами, є у виключних випадках необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки і/або для попередження безладдя або злочинів. При цьому в правовій системі держави повинні існувати адекватні і ефективні гарантії проти зловживання з боку органів державної влади, упов-

новажених на здійснення такого спостереження [12].

Встановлені Конституцією підстави обмеження цього права аналогічні відповідним положенням ст. 8 Конвенції: «Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням і злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб» [5]

Отже, відповідно до ч. 2 ст. 8 Конвенції право на таємницю спілкування може бути обмежено органами державної влади, якщо дотримані наступні критерії: законність втручання; досягнення однієї із законних цілей: в інтересах національної та громадської безпеки, економічного добробуту країни, запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб; необхідність у демократичному суспільстві для досягнення іншої мети.

Вказане положення ст. 8 Конвенції розкривається у прецедентній практиці ЄСПЛ. Так, у рішенні «Сергій Волосюк проти України» (Sergey Volosyuk v. Ukraine) від 12 березня 2009 року (заява № 1291/03) ЄСПЛ розкрив основу конвенційного механізму обмеження права на таємницю спілкування. Суд зазначив, що втручання у таємницю кореспонденції суперечитиме статті 8 Конвенції, якщо воно здійснюється не «згідно із законом», не має однієї або кількох легітимних цілей, зазначених у пункті 2 статті 8 Конвенції, а також не є «необхідним у демократичному су-

спільстві» для досягнення цих цілей (див. рішення у справах «Сільвер та інші проти Сполученого Королівства» (Silver and Others v. The United Kingdom) від 25 березня 1983 року, п. 84, серія А, № 61, «Кемпбелл проти Сполученого Королівства» (Campbell v. The United Kingdom) від 25 березня 1992 року, п. 34, серія А, № 233, «Калоджеро Діана проти Італії» (Calogero Diana v. Italy) від 15 листопада 1996 року, п. 28, Reports 1996-V, та «Петра проти Румунії» (Petra v. Romania) від 23 вересня 1998 року, п. 36, Reports 1998-VII).

Словосполучення «згідно із законом» не лише вимагає дотримання національного закону, а й стосується якості такого закону (див., *mutatismutandis*, рішення у справі «Галфорд проти Сполученого Королівства» (Halford v. the United Kingdom) від 25 червня 1997 року, п. 49, Reports 1997-III, та справу «Барановський проти Польщі» (Baranowski v. Poland), заява № 28358/95, п. 52, ECHR 2000-III). Суд нагадує, що національне законодавство має з достатньою чіткістю визначати межі та спосіб здійснення відповідного дискреційного права, наданого органам влади, щоб забезпечувати громадянам той мінімальний рівень захисту, на який вони мають право згідно з принципом верховенства права в демократичному суспільстві (див. рішення у справі «Доменічіні проти Італії» (Domenichini v. Italy) від 15 листопада 1996 року, п. 33, Reports 1996-V) [13, с. 162-164].

У міжнародній правовій доктрині вказані критерії зайшли свою деталізацію. Наприклад, польський дослідник D. Murgio стверджує, що згідно з цими стандартами закон, що

обмежує право на таємницю телефонних розмов, повинен відповідати таким вимогам: 1. Передбачати перелік злочинів, скоєння яких може слугувати підставою для впровадження заходів прослуховування; 2. Містити фактичні обґрунтування підозри щодо причетності особи до вчинення злочину, які мають бути підтверджені вже отриманими доказами іншими методами; 3. Дозволяти організацію прослуховування виключно за наявності письмового мотивованого звернення від уповноваженої посадової особи високого рівня; 4. Вимагати отримання санкції від незалежного органу або посади, які не належать до виконавчої влади, з пріоритетним відданням переваги судді; 5. Визначати чіткі обмеження щодо тривалості прослуховування із зазначенням періоду, протягом якого дозвіл на дані дії вважається чинним; 6. Установлювати правила щодо складання звітів, що містять зібрані матеріали перехоплених повідомлень; 7. Передбачати запобіжні механізми, які унеможливають неконтрольований обмін перехопленими матеріалами між різними державними установами; 8. Регламентувати умови, за яких отримані записи слід знищити, включаючи обґрунтовані випадки такої необхідності; 9. Визначати порядок поводження з копіями або відтвореними матеріалами, зокрема у випадках виправдання обвинуваченої особи [14, с. 67].

Європейський суд з прав людини окремо звертав увагу на проблему тривалості арешту кореспонденції. Так, у рішенні від 2 листопада 2006 року у справі «Волохи проти України» Європейський суд з прав людини розглядав скаргу заявників на порушення їхніх прав у зв'язку із накла-

денням арешту на їх кореспонденцію. Це обмеження діяло понад один рік і було скасоване лише після закриття кримінальної справи. Суд зауважив, що національне законодавство, яке функціонувало в Україні на той момент, не передбачало механізму регулярного перегляду постанов щодо арешту кореспонденції у розумні проміжки часу. Ба більше, не було визначених строків для здійснення такого втручання. У зв'язку з цим Суд дійшов висновку, що зазначене обмеження не можна вважати таким, що відповідало критерію «згідно із законом» [15].

Предметом розгляду ЄСПЛ також є проблема розкриття третім особам інформації, отриманої внаслідок арешту та виїмки кореспонденції особи. Так, у справі «Краксі проти Італії» заявник аргументував, що публікація змісту його приватних телефонних розмов становила порушення статті 8 Європейської конвенції з прав людини. Зокрема, він оскаржував дії прокурора, який передав до канцелярії суду, що розглядав його справу, протоколи звукозаписів перехоплених телефонних розмов. Після детального аналізу обставин справи Європейський суд з прав людини зазначив, що частина телефонних розмов заявника, які згодом були опубліковані у пресі, мала виключно приватний характер і майже не стосувалася висунутих проти нього обвинувачень. Суд припустив, що можливим джерелом витoku цих даних до журналістів могли бути недоліки в організації роботи судової канцелярії. На підставі цього ЄСПЛ дійшов висновку, що держава не забезпечила належних гарантій для захисту прав, передбачених статтею 8 Конвенції [16].

Висновки. Таким чином, права на свободу спілкування повинно гарантуватись у кримінальному процесі, засновуючись на міжнародних стандартах функціонування механізму його обмеження. Одним із таких засобів обмеження цього права є накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виїмка як негласна слідча (розшукова) дія. Водночас процедура обмеження права на свободу спілкування має відповідати положенням національного кримінального процесуального законодавства та здійснюватися у відпові-

дності до міжнародних, зокрема опрацьованих Європейськими судом з прав людини стандартів його обмеження.

Проведений у статті аналіз та наведені висновки не є остаточними, а сам предмет підлягає подальшому більш поглибленому дослідженню. Зокрема, це стосується продовження аналізу положень чинного кримінального процесуального законодавства України щодо процедури обмеження цього права у відповідності таким стандартам.

Список використаних джерел

1. Міхневич Л. В. Конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції окремих категорій осіб. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 102–106.
2. Токар Н. В. Право на таємницю кореспонденції і телефонних розмов як самостійне право людини: обґрунтування наукової концепції. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 1 (15). С. 216–226.
3. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ Генеральної Асамблеї ООН, Декларація від 10.12.1948 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй, Пакт від 16.12.1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ Ради Європи, Конвенція від 04.11.1950 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Хартія основних прав Європейського Союзу: Міжнародний документ ЄС, Хартія від 7.12.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524
7. Американська конвенція про права людини: Міжнародний документ Організації Американських держав, Конвенція від 22.11.1969 р. URL: <https://www.refworld.org/ru/legal/multilateral/treaty/oas/1969/ru/20081>
8. Арабська хартія прав людини: Міжнародний документ Ліги арабських держав, Хартія від 14.09.1994 р. URL: <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/arabcharter.html>
9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
11. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с.

12. Рішення Європейського суду з прав людини «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччини»: Міжнародний документ, Рішення суду від 06.09.1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

13. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

14. Murgio D. Telephone Tapping in International Law and Seven European Countries. The Helsinki Foundation for Human Rights. Warsaw, Poland, 1996. 96 p.

15. Рішення Європейського суду з прав людини «Волохи проти України» : Міжнародний документ, Рішення суду від 02.11.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138#Text

16. Рішення Європейського суду з прав людини «Краксі проти Італії»: Міжнародний документ, Рішення суду від 17.04.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_084#Text.

Naborskyi Oleksandr, Postgraduate Student of V. N. Karazin Kharkiv National University

ORCID: 0009-0008-0328-093X

Imposing arrest on correspondence, its inspection and confiscation in criminal proceedings as a means of restricting a person's right to privacy of communication

The article highlights the results of a scientific study of the approach to understanding the imposition of an arrest on correspondence, its inspection and seizure in criminal proceedings as a means of restricting a person's right to privacy of communication. The main international legal documents that declare the concept and content of the right to freedom of communication are analyzed. The author's position is given on the existing approaches in science to the distinction between the right to privacy of personal and family life and the right to freedom of communication in modern legal doctrine. It is stated that the right to freedom of communication should be guaranteed in criminal proceedings, based on international standards for the functioning of the mechanism of its restriction, which implies the need to comply with the criteria for the admissibility of such a restriction formulated in international practice: legality of the restriction; achievement of one of the legitimate goals and necessity in a democratic society. It is noted that one of the means of restricting the right to secrecy of communication is the seizure of correspondence, its examination and seizure as a covert investigative (search) action.

As a generalization, it is noted that the right to freedom of communication should be guaranteed in criminal proceedings, based on international standards for the functioning of the mechanism for its restriction. One of such means of restricting this right is the seizure of correspondence, its inspection and seizure as a covert investigative (search) action, where the procedure for restricting the right to freedom of communication must comply with the provisions of the

current criminal procedural legislation of Ukraine and be carried out in accordance with international standards for its restriction.

Keywords: *right to secrecy of communication, restriction of rights and freedoms, criminal process, evidence, seizure of correspondence, its examination and seizure.*

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською й англійською мовами обсягом не менше ніж 1800 знаків кожна разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements**: formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

Abstracts must be submitted in Ukrainian and English, no less than 1800 characters each, including keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible**.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Кожухар О. В.,

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПРАВОВІ
СИСТЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ

5

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Тарасюк А. Ю.,

ЗАКЛАДИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК СУБ'ЄКТИ ВИКОРИСТАННЯ
ЗОБРАЖЕННЯ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

14

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Усатий В. О.,

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В
СУЧАСНИХ УМОВАХ

22

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Алфьоров С. Ю.,

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ НА
СОЦІАЛЬНУ СФЕРУ В УКРАЇНІ

32

Глущенко Є. В.,

СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-
ПРАВОВОГО СТАТУСУ МЕДІАТОРІВ ТА ЇХ ОБ'ЄДНАНЬ

40

Донков С. В.,

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
СУБ'ЄКТАМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У
ПРОЦЕДУРАХ БАНКРУТСТВА ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

48

Дуліба Є. В., АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СЛІДЧОГО СУДДІ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ	59
Кальчук О. М., СУБОРДИНАЦІЯ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ	69
Прищепя О. С., ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ В УКРАЇНІ	82
Савченко Р. А., МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОЇ МОДЕЛІ	93
Суббот А. І., Левандовський Ч. Ч., АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ РОБІТ З РЕСТАВРАЦІЇ (REFURBISHMENT WORK) ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА АРХІТЕКТУРИ	106
Швець О. М., ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: СТАН І АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ	115

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Карачевська Г. Р., РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У СПРАВІ ЩОДО ОСОБИСТОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ ОСОБИ, ЗАСУДЖЕНОЇ ДО ОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: АНАЛІЗ ТА ЗНАЧЕННЯ	126
Яремчук Р. Л., ТИПОВІ СПОСОБИ УМИСНИХ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	146

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ**

- Голубов А. Є.,**
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У
КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ, ЯК ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ **161**
- Наборський О. О.,**
НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА КОРЕСПОНДЕНЦІЮ, ЇЇ ОГЛЯД ТА ВИЙМКА У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ЗАСІБ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА
ТАЄМНИЦЮ СПІЛКУВАННЯ **172**

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

- Oksana Kozhukhar,**
FEATURES OF THE IMPACT OF GLOBALIZATION PROCESSES ON THE
LEGAL SYSTEMS OF THE MODERN WORLD **13**

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- Tarasiuk Andrii,**
HEALTHCARE INSTITUTIONS AS SUBJECTS OF USING RIGHTS TO THE
IMAGE OF A HUMAN IN UKRAINE: CIVIL LEGAL ASPECTS **21**

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC AND PROCEDURAL LAW

- Usatyi Vitalii,**
LEGAL SUPPORT OF THE STATE ECONOMIC POLICY IN MODERN
CONDITIONS **30**

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

- Alforov Serhii,**
PECULIARITIES OF THE IMPACT OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL
LAW ON THE SOCIAL SPHERE IN UKRAINE **38**

- Hlushchenko Yevhen,**
THE STATE OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF THE
ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF MEDIATORS AND THEIR
ASSOCIATIONS **47**

- Donkov Serhii,**
FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF STATE ADMINISTRATION
FUNCTIONS BY ENTITIES OF ADMINISTRATIVE-LEGAL RELATIONS IN
BANKRUPTION PROCEDURES OF STATE-OWNED ENTERPRISES **57**

Duliba Yevheniia, THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE INVESTIGATING JUDGE OF THE HIGH ANTI-CORRUPTION COURT	68
Kalchuk Oleksii, SUBORDINATION IN THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE: LEGAL AND ADMINISTRATIVE ASPECTS	81
Prishchepa Oleh, FEATURES OF THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF TAX DIGITALIZATION IN UKRAINE	92
Savchenko Roman, HEALTH INSURANCE IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS OF IMPLEMENTING A COMPULSORY MODEL	104
Subbot Anatolii, Levandovskyi Cheslav, ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF PUBLIC PROCUREMENT FOR REFURBISHMENT OF HISTORICAL AND ARCHITECTURAL MONUMENTS	114
Shvets Oksana, ECOLOGICAL SECURITY OF UKRAINE: STATE AND CURRENT CHALLENGES	124

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.
CRIMINAL-EXECUTIVE LAW**

Karachevska Hanna, DECISION OF CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE ON PERSONAL AND FAMILY LIFE OF A PERSON SENTENCED TO LIFE IMPRISONMENT: ANALYSIS AND SIGNIFICANCE	144
Yaremchuk Ruslan, TYPICAL METHODS OF INTENTIONAL MURDER COMMITTED WITH THE USE OF FIREARMS UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE	159

**CRIMINAL PROCESS AND FORENSICS;
FORENSIC EXPERTISE, OPERATIVE AND INVESTIGATIVE
ACTIVITY**

Holubov Artem, ENSURING THE SAFETY OF PERSONS PARTICIPATING IN CRIMINAL PROCEEDINGS AS A TASK OF CRIMINAL PROCEEDINGS	170
Naborskyi Oleksandr, IMPOSING ARREST ON CORRESPONDENCE, ITS INSPECTION AND CONFISCATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS AS A MEANS OF RESTRICTING A PERSON'S RIGHT TO PRIVACY OF COMMUNICATION	179

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 4(30)/ 2024

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 4(30)/ 2024

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Голубов А. Є.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.

Надруковано з готових,
редагованих макетів
в друкарні
ФОП «Кандиба Т. П.»

Підписано до друку 16.01.2025.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 22,1
Зам. № ____

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24

ISSN 2523-4552

9 772523 455001 04